

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**EĞİTİMİN KÜLTÜREL TEMELLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMİN SOSYAL VE TARİHİ TEMELLERİ PROGRAMI**

İNGİLİZ BASININA GÖRE TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1856)

TOPLUM VE EĞİTİM HAYATI:

Morning Chronicle ve Morning Post Gazeteleri Örneği

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEKİYE ZEREN ÖZDEMİR

Ankara, Ocak, 2018

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**EĞİTİMİN KÜLTÜREL TEMELLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMİN SOSYAL VE TARİHİ TEMELLERİ PROGRAMI**

İNGİLİZ BASININA GÖRE TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1856)

TOPLUM VE EĞİTİM HAYATI:

***Morning Chronicle ve Morning Post* Gazeteleri Örneği**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEKİYE ZEREN ÖZDEMİR

PROF. DR. İSMAİL DOĞAN

Ankara, Ocak, 2018

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Zekiye Zeren ÖZDEMİR'in hazırladığı “İngiliz Basınına Göre Tanzimat Dönemi (1839-1856) Toplum ve Eğitim Hayatı: *Morning Chronicle* ve *Morning Post* Gazeteleri Örneği” başlıklı bu çalışma jürimiz tarafından Eğitimin Kültürel Temelleri Anabilim Dalı / Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Programı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

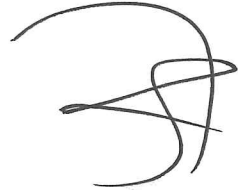
Başkan Prof. Dr. İsmail DOĞAN

Üye Prof. Dr. Rıfat MİSER

Üye Yrd. Doç. Dr. Muhittin ŞAHİN

ONAY

Bu tez Ankara Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıdaki jüri üyeleri tarafından .../.../20.... tarihinde uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulunca .../.../20.... tarihinde kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İsmail GÜVEN

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Zekiye Zeren ÖZDEMİR

ÖZET

İNGİLİZ BASININA GÖRE TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1856) TOPLUM VE EĞİTİM HAYATI

(*Morning Chronicle* ve *Morning Post* Gazeteleri Örneği)

Özdemir, Zekiye Zeren

Yüksek Lisans, Eğitimin Kültürel Temelleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail Doğan

Ocak 2018, ix + 117 sayfa

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki bozukluk ve aksaklıkları giderme ve dönemin Avrupa ülkelerinin sahip olduğu gelişmişlik seviyesine erişme yoluyla varlığını idame ettirme adına attığı önemli bir adım olarak kabul görmektedir. Düvel-i Muazzama içerisinde yer alan üç büyük ülkeden biri olan İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirmesini temel alan politikası ile bu yenilik girişimi sürecinde ve sonrasında sergilediği yaklaşım dönemin İngiliz basınında yansımalarını bulmuştur.

Araştırma kapsamındaki yıllarda İngiltere'de yayımlanan ve araştırma konusu hakkında belirgin sayıda nitelikli içeriğe sahip olduğu belirlenerek örneklem olarak seçilen *Morning Chronicle* ve *Morning Post* gazetelerinin incelendiği bu çalışmada tarama modeli kullanılmış olup tarihsel araştırma aşamaları uygulanmıştır. Söz konusu gazeteler, biçim ve içerik özellikleri bakımından değerlendirilmiştir.

Araştırma sonunda, kendi ülkelerine dair yerel haberlere ek olarak farklı ülkelerden haber metinleri sunan gazetelerin İstanbul muhabirleri aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin yönetimi, dış ilişkileri ve toplumsal olayları üzerine kaleme alınan metinler de paylaştığı görülmüştür. Söz konusu metinlerden araştırma konusuna dair içeriğe sahip olanlar incelendiğinde, İngiltere'nin Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nde başlayan siyasal ve toplumsal düzenlemeler karşısındaki yaklaşımının, reformlar yoluyla varlığını sürdüren Osmanlı politikasının ve sadece izleyici konumunda kalmayıp büyükelçileri aracılığıyla bu süreçte etkin bir rol oynamasının dönemin İngiliz basınında açıkça ortaya koyulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı, Tanzimat Dönemi, İngiliz Basını

ABSTRACT**SOCIAL AND EDUCATIONAL LIFE OF TANZIMAT ERA (1839-1856)
IN ENGLISH PRESS**

(The Sample of *Morning Chronicle* and *Morning Post* Newspapers)

Özdemir, Zekiye Zeren

Master's Degree, Department of Cultural Foundations of Education

Advisor: Prof. Dr. İsmail Doğan

January 2018, ix + 117 pages

The Gülhane Hatt-ı Şerif is accepted as an important step taken by Ottoman Empire to maintain its presence by eliminating corruption within the empire and reaching the development level of European countries. The policy of England, which is one of the three big countries in Great Powers, based on the presence of Ottoman Empire and its approach during and after the aforementioned reform attempt have been reflected in English Press.

The newspapers of *Morning Chronicle* and *Morning Post* which were published in England during the years within the scope of the research have been selected as sample as they have sufficient content regarding the study. The newspapers have been examined and evaluated in terms of their form and content with scanning model and historical research phases.

The newspapers sharing both local and international news have published news about the government, international affairs and social events of Ottoman Empire through their Istanbul correspondent. When the news with the related content have been analyzed, it is concluded that the approach of England towards the political and social regulations which began with the Gülhane Hatt-ı Şerif in Ottoman Empire, the policy of England based on the presence of Ottoman Empire and the active role of England during that period through its ambassadors have been explicitly reflected in the English press of the era.

Key Words: Ottoman Empire, Gülhane Hatt-ı Şerif, Tanzimat Era, English Press

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti parlak bir dönem geçirdiği kuruluş ve yükselme dönemlerinin akabinde dönemin Avrupa devletlerinin düşünce, siyasi ve sosyal alanlarda yaşamış olduğu önemli gelişmelerin dışında kaldığını kabullenerek başta askeri alanda olmak üzere siyasi, sosyal ve eğitimsel alanlarda çeşitli yenilik girişimleri başlatmıştı. Bu kapsamda ortaya çıkan Tanzimat Fermanı, Osmanlı'nın batılılaşma adına hayata geçirmeyi planladığı reformların ilanıydı. Dönemin önde gelen güçlerinden olan İngiltere Osmanlı Devleti'nin söz konusu reformlar yoluyla varlığını devam ettirmesini önemsemekteydi. İngiltere'nin reformlar ile varlığını koruyacak bir Osmanlı Devleti politikası dönemin İngiliz basınında yansımalarını bulmuştur. Bu araştırma, Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküşünü durdurması planlanan yenilik hareketlerinin Tanzimat özelinde ortaya çıkan deneyiminin İngiltere basınındaki etki ve yankıları üzerinden İngiliz devletinin politikasını ve bu politikanın Tanzimat olgusuna bakışını araştırma konusu yapmaktadır.

Araştırma süresince bilgileri ve görüşleri ile desteğini esirgemeyen tez danışmanım, kıymetli hocam Prof. Dr. İsmail DOĞAN'a sonsuz teşekkür ederim.

Araştırmanın gelişimi ve sonuçlanmasına önemli katkılar sunarak emeğini eksik etmeyen değerli hocam Dr. Cengiz ASLAN'a, çalışmam boyunca desteklerini hissettiğim mesai arkadaşlarım Okt. Tuba KÜMBÜL'e, Okt. Esra AKDOĞAN'a, Gülsüm KÖLEGÖZ'e ve yüksek lisans eğitimim süresince desteğini esirgemeyen değerli arkadaşım Kübra AKBAYRAK'a teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her döneminde olduğu gibi tez yazım aşaması boyunca da maddi ve manevi destekleriyle yanımda olan annem İpek BEKTAŞ ve babam Ali BEKTAŞ'a minnettarım. Sonsuz desteğini her an hissettiğim sevgili eşim Beytullah ÖZDEMİR'e ve çalışmamın sürecinde dünyaya gelerek bana hayattaki en özel duyguyu yaşatan biricik kızım Ecem ÖZDEMİR'e en içten teşekkürlerimle...

İÇİNDEKİLER

ONAY	ii
TEZ BİLDİRİMİ	iii
ÖZET	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
BÖLÜM I	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem	1
1.2. Amaç	8
1.3. Önem	9
1.4. Varsayımlar	10
1.5. Sınırlılıklar	10
1.6. Tanımlar	10
1.7. İlgili Araştırmalar	11
BÖLÜM II	14
YÖNTEM	14
2.1. Araştırmanın Modeli	14
2.2. Çalışma Grubu	15
2.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri	15
2.4. Verilerin Toplanması	15
2.5. Verilerin Analizi	16

BÖLÜM III.....	17
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	17
3.1. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanına Giden Süreç	17
3.1.1. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanı Öncesi Toplum Hayatı	22
3.1.2. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanı Öncesi Eğitim Hayatı	30
3.2. Tanzimat Fermanının İlanı.....	40
3.2.1. Tanzimat Fermanına Empatik Tepkiler.....	43
3.2.2. Tanzimat Fermanı’na Eleştirel Tepkiler	45
3.3. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanı İlanı Sonrası Süreç	48
3.3.1. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanı İlanı Sonrası Toplum Hayatı	53
3.3.2. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanı İlanı Sonrası Eğitim Hayatı	58
3.4. Kitle İletişim Aracı Olarak Gazete	70
3.4.1. Kitle İletişim Araçları.....	70
3.4.2. Gazete, Gazetecilik ve Haber Aktarımı.....	72
 BÖLÜM IV	 75
BULGULAR VE YORUM	75
4.1. Morning Chronicle Gazetesi Genel Özelliklerine İlişkin Bulgular	75
4.1.1. Morning Chronicle Gazetesi Biçim Boyutu.....	76
4.1.2. Morning Chronicle Gazetesi İçerik Boyutu	76
4.1.3. Tanzimat Fermanı İlanı ve Uygulamaların Yansımalarına İlişkin Bulgular .	79
4.1.4. Tanzimat Dönemi Toplum ve Eğitim Hayatı Yansımalarına İlişkin Bulgular	84
4.1.4.1. Tanzimat Dönemi Toplum Hayatı Yansımalarına İlişkin Bulgular	84
4.1.4.2. Tanzimat Dönemi Eğitim Hayatı Yansımalarına İlişkin Bulgular	86
4.2. Morning Post Gazetesi Genel Özelliklerine İlişkin Bulgular	90

4.2.1. Morning Post Gazetesi Biçim Boyutu.....	91
4.2.2. Morning Post Gazetesi İçerik Boyutu	91
4.2.3. Tanzimat Fermanı İlanı ve Uygulamaların Yansımalarına İlişkin Bulgular .	94
4.2.4. Tanzimat Dönemi Toplum ve Eğitim Hayatı Yansımalarına İlişkin Bulgular	100
4.2.4.1. Tanzimat Dönemi Toplum Hayatı Yansımalarına İlişkin Bulgular	100
4.2.4.2. Tanzimat Dönemi Eğitim Hayatı Yansımalarına İlişkin Bulgular	102
 BÖLÜM V	104
SONUÇ VE ÖNERİLER	104
5.1. Sonuçlar	104
5.2. Öneriler	110
 KAYNAKÇA	111
 ÖZGEÇMİŞ.....	117

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem

On binlerce yıldır dünya üzerinde varlığını sürdüren insanoğlu bu süreç içerisinde, ömrü ve etkisi kısıtlı olanlar ve yüzyıllarca geniş coğrafyalarda nüfuz edenler dâhil sayısız devlet, kültür ve medeniyet doğurmuştur. Bu topluluklar da insanların geçirdiği doğma, büyüme, ölüm evrelerine paralel olarak ortaya çıkma, gelişme ve son bulma evrelerini tecrübe etmişlerdir.

Osmanlı Devleti, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren, benzer dönemlerde kurulan diğer Anadolu beyliklerinden farklı olarak yıllar içinde büyük bir imparatorluk haline gelmişti. Kuruluşu ve takip eden yükselme dönemi boyunca, çağdaş dünya devletleri arasında siyasi ve askeri bir otorite olarak kendine bir yer edinmeyi başarmış olsa da; Osmanlı Devleti, bir süredir düşünce, siyasi ve sosyal bağlamda keskin değişiklikler yaşamakta olan dönemin Avrupa devletlerinin bu gelişim süreçlerine uzak kalmış durumdaydı. “Dolayısıyla bu yeni düşüncelerin ardında ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin Osmanlı ülkesine girmesi gecikmiştir.”¹ Anlaşıyor ki, Batı dünyasının tecrübe etmekte olduğu yeni fikir akımlarını, sanayileşme alanındaki yenilikleri ve teknolojik gelişmeleri Osmanlı Devleti geriden takip etmiştir. Böylece, 18. Yüzyılda Avrupa’da meydana gelen aydınlanma hareketleri ve beraberinde getirdiği gelişmelerin olumsuz etkileri de hissedilmeye başlanmıştır. “Batı’da iskolastik çağın ardından Rönesans ve reform hareketleriyle başlayan bilim ve düşüncede uyanış başlangıçta bu coğrafyaya en yakın ülkelerde yeni yeni oluşumlara neden olmuştur.”² Fakat Osmanlı, Batı’nın içinde bulunduğu bu değişim sürecine rağmen içinde bulunduğu kapalı toplum düzenini sürdürmüştür.

¹ İsmail Doğan, **Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri: Kurumlar, Kişiler, Söylemler**, Ankara,2010, s.183.

² İsmail Doğan, **Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi**, İstanbul,1991,s.13.

Çağdaş Batı'nın tecrübe etmekte olduğu yeni sürece kapıları kapalı olan Osmanlı, gelişmişlik adına birçok alanda Avrupa devletlerinin gerisinde kalmış durumdaydı.

*Osmanlıların Batı karşısında askeri ve siyasi alanda gerilemesinin en somut aşaması 1699 Karlofça antlaşmalarıdır. Bu anlaşmanın siyasi alandan çok teknik ve kültürel sonuçlarının olduğu söylenebilir. Bundan böyle ülkenin Batı'ya bakışı değişecek, uzun zaman kapalı olduğu bu yeni dünyaya ilgisi ve dikkati daha değişik olacaktır.*³

Söz konusu olan geride kalmışlık askeri, ekonomik, siyasi, sosyal birçok alanda kendini göstermektedir. Böylece ortaya çıkan yenilenme ihtiyacı, imparatorluğun yüzünü Avrupa'ya çevirmesini gerekli kılmıştır. Bu gereklilik düşüncesinden hareketle, Osmanlı ilk olarak Avrupa'nın askeri alandaki üstünlüğünü kabul etmiş ve bu alanda batılılaşıma çalışmalarına başlamıştır.

*Batılılaşıma, Batılı kültür ve değerler doğrultusunda gelişen yeni yaşama biçimlerinin yön ve hedefini belirleyen bir kavramdır. Modernleşme ve yenileşme kavramlarını da içermesi bu yüzdendir. İnsan ve toplumları ayakta tutan, kültürel ürün ve etkinliklerin yerel (mahalli) koşulları zorlayarak kendi dışına yönelmeleri giderek bir üstünlük ölçütüne ulaşması başka kültürler karşısında temel farklılaşma nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Batılılaşıma, böyle bir farklılaşmayı kendi lehine bir üstünlük ölçütü olarak çeviren bir uygarlığın kendi dışındaki ülke ve toplumların (kültür ve uygarlıkların) bu görece üstünlük karşısında temel tercih ve redlerinin kesiştiği süreç olarak ta adlandırılabilir.*⁴

Buna dayanarak dönemin Avrupa ülkelerinin, Osmanlı Devleti tarafından gerisinde kalındığı kabullenilen ilk alan olan askeri uygulamalar başta olmak üzere çeşitli alanlarda ulaşmış olduğu gelişmişlik düzeyi imparatorluk üzerinde zamanla bir üstünlük oluşturmuş; bu durum karşısında ise söz konusu alanlarda ve uygun bulunan şekilde batılılaşıma hareketleri vuku bulmuştur.

³ Doğan, a.g.e.,1991, s.14-15.

⁴ İsmail Doğan, "Batılılaşıma ve Eğitim", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C.25, S.2, 1993, s.713.

Batılılaşmanın tek bir alanda uygulanmasının yeterli olmadığı, Batı'nın her alanda üstün olduğunun düşünülmesi ve sadece askeri alandaki yeniliklerle kısıtlı kalmayıp diğer alanlarda da iyileşmeye gitme düşüncesinin Tanzimat Fermanı'nı hazırlayan sebeplerden olduğu söylenebilir. “Askeri ve teknik alanda başlayan Batılılaşma Tanzimat’la siyasi bir şekil almış; sonrasında aydınlar ve halka uzanan ‘sosyo-kültürel’ bir nitelik kazanmıştır.”⁵ Böylece 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti birçok alanda keskin yeniliklerin yaşandığı bir döneme girmiş bulunmaktaydı. Osmanlı devlet ve sosyal yapısında önemli değişiklikler kaydedilmeye başlanmıştı. Yayınlanan bu fermanla ülkede bazı alanlarda düzenlemelere gereksinim duyulduğu ve bu konuda çalışmalar yapılacağı ilan edilmiş olmaktadır.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti’nin Avrupa’nın bu dönemdeki ilerlemesini yakalayamadığını kabullenerek çağdaş devletlere gelişmişlik açısından erişebilmek amacıyla attığı adımların ilki olarak kabul edilebilir. Düvel- i Muazzama olarak anılan Avrupa’nın beş önde gelen devleti; İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya Osmanlının teşebbüs etmiş olduğu bu keskin girişimi en başından itibaren yakından takip etmişlerdir. Dönemin önemli güçlerini oluşturmakta olan adı geçen devletlerden her birinin Osmanlı’nın bu adımına yaklaşımları ve tepkileri değişiklik göstermektedir. “Avrupa’nın Liberal devletleri olan İngiltere ve Fransa, bundan memnun olup istedikleri yönde daha da geliştirmek için uğraşırken; monarşik güçlerin başını çeken Avusturya ve Rusya, bu gelişmeden hiç memnun olmamışlardır.”⁶ Osmanlı’nın varlığını devam ettirebilmek adına kalkıştığı bu süreci, söz konusu devletler farklı yaklaşımlar ve yorumlar geliştirerek kendi politikaları dâhilinde değerlendirmişlerdir.

*Bu dönemde çok milletli ve çok dinli bünyesinin sıkıntısını yaşayan Osmanlı Devleti, hem Avrupa devletlerinin desteğini alabilmek hem de kendi iç huzurunu sağlayabilmek için, düvel-i muazzamada dahi olmayan oldukça radikal düzenlemelere gitmiştir.*⁷

Buna dayanarak, bünyesinde çeşitli ulusa ve dine tabi toplulukları barındıran Osmanlı Devleti’nin, değişmekte olan dünya düzeninde varlığını koruyabilmek

⁵ İsmail Doğan, **a.g.e.**,2010,s.189.

⁶ Ramazan Ata, “Düvel-i Muazzama’nın Tanzimat’a Bakışı”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.18-1, 2013, s.39.

⁷ Donald Quatert, **The Ottoman Empire 1700- 1922**, Cambridge,2005, s.57.

amacıyla giriştiği yenileşme hareketleri vasıtasıyla hem büyük güçlerin desteğini sağlamayı hem de bozulan iç düzenini yoluna koymayı amaçladığı belirtilebilir.

Anlaşıyor ki, “Tanzimat, Batı’nın açık üstünlüğü karşısında resmi bir batılılaşma olarak nitelenebilecek bir dizi reformları yasal olarak başlatan önemli bir dönüm noktasıdır.”⁸ Osmanlı’nın gerisinde kaldığını dolaylı olarak bu fermanla kabul etmiş bulunduğu Batılı devletlerin Tanzimat’a herhangi bir etkisinin olup olmadığına söz konusu dönem üzerinde yapılan birtakım çalışmalarda değinilmektedir. Üstelik belirtilmektedir ki, “Batılılaşma olarak adlandırılan reform politikası Osmanlı toplumundan yükselen taleplerden ziyade imparatorluğa etki eden dış faktörlerden dolayı ülke gündemine girmiştir.”⁹ O halde, Tanzimat dönemi temel manada kaynağını Osmanlı halkının birtakım istek ve temennisinden almamış olup, bu süreç daha çok ülkenin dış ilişkileri ile ilişkilendirilmektedir.

*XVIII. asırda hissedilen Batı’ya yönelme ihtiyacı XIX. asrın yarısına doğru İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasi, idari ve iktisadi problemler, Batılı güçlü devletlerin tesir ve nüfuzunu arttırmış ve çeşitli alanlarda görülen müdahaleler devlet adamlarımızı yeni birtakım kararlar almaya mecbur etmiştir.*¹⁰

Dolayısıyla, Osmanlı Devletinin iç işleyişine dair çeşitli alanlardaki sıkıntıların, önde gelen Avrupa güçlerinin ülkeye müdahalesinin yolunun açılmasına sebep olduğu belirtilebilir. Tabiidir ki, Osmanlı Devleti’ni Tanzimat Fermanı’na götüren süreçte her ülkenin aynı oranda ya da aynı yönde etkin rol oynadığı iddia edilemez. Dönem Avrupası’ndaki her bir gücün kendi ülkesinin refahı doğrultusunda hareket etmiş olduğu düşünülebilir.

Devletin içinde bulunduğu darboğazdan çıkabilmesi için gelişen yeni bürokrasinin lideri Mustafa Reşit Paşa, başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri ile destek arayışına girdi. Bu amaçla gerek İstanbul’daki yabancı misyon şefleriyle, gerekse Londra’da İngiliz Devlet adamlarıyla ciddi görüşmelerde bulundu. Paşa, Osmanlı Devleti’nin

⁸ Doğan, a.g.e.,1991, s.19.

⁹ Mustafa Gencer, “Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri”, **Turkish Studies**, C.3/2, 2008,s.356.

¹⁰ Kazım Yetiş, “Tanzimat Karşısındaki Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1994, s.111-112.

*Dışışleri Bakanı ve aynı zamanda Londra elçisi sıfatıyla İngiliz diplomatlarla uzun süren görüşmeler yaptı. 12 Ağustos 1839'da, Mustafa Reşit Paşa İngiliz Dışışleri Bakanı Lord Palmerston'la yaptığı görüşmede Osmanlı Devleti'nin acil yönetim reformuna olan ihtiyacı belirterek hazırladığı Tanzimat Fermanı taslağını kendisine sundu.*¹¹

Dönemin önde gelen bürokratlarından olan Mustafa Reşit Paşa'nın güçlü bir destek arayışı içinde iken önceliği İngiltere'ye vermesi önem arz etmektedir. Yapılması planlanan düzenlemelerin İngiliz Dışışleri Bakanlığı'nın değerlendirmesine sunulması göstermektedir ki; Osmanlı Devleti atacağı herhangi bir iyileştirme hareketinin İngiltere tarafından empati ile karşılanmasını önemsemekteydi. Buna bağlı olarak, Tanzimat Fermanı'nın ortaya çıkışında dönemin güçlü ülkelerinden olan İngiltere'nin etkileri bulunduğunu ileri sürmek yersiz olmayacaktır.

Böyle bir ortamda ortaya çıkan fermanın ilanını takip eden süre boyunca birçok alanda yenilikler yapılmıştır. Bu keskin yeniliklere toplumdan farklı tepkiler gelmiştir. Henüz uygulama fırsatı bulmadan, fermanın ilanı ile Osmanlı halkını oluşturan çeşitli gruplar tepkisini göstermeye başladı.

*Hattın İmparatorluğun her tarafında ilanı, halk arasında geniş yankılar uyandırdı. Hükümetin korktuğu gibi, reformları her zümre kendi bakımından yorumlamaya girişti. Yer yer ayaklanmalar, karşı koymalar görülmüş, hükümetin ısrarlı tutumu sonunda şeklen de olsa*¹²

yenilikler uygulama alanına girmiştir. Toplumda bazı kesimlerin kendi çıkarları doğrultusunda fermanının ilanına verdikleri bu tepkiler aslında uygulama maddelerinin ne kadar keskin ve yenilikçi olduğunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Batılılaşma adına atılan adımlardan döneminin en yenilikçi hareketlerinden biri olarak kabul gören Tanzimat Fermanı kuşkusuz yerel basında fazlasıyla yer almıştı. Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti içinde yayımlanan gazeteler, “devlet politikaları hususunda halkı bilgilendirmek ve bilinçlendirmek için çıkarılmışlardır. Yapılan ve yapılmak istenenler anlatılırken, uygun bir ortamın hazırlanması, her kesimin desteğinin sağlanması amaçlanmıştır.”¹³ Denebilir ki, iç basın devletin kalkıştığı yenilik çalışmaları konusunda

¹¹ Müjdat Engin, **1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşmasının Tanzimat Fermanı'na Etkileri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, , İstanbul, 2010, s.85-87.

¹² Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat**, Ankara, 2006, s.127.

¹³ Ali Budak, **Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat**, İstanbul, 2014, s.213-214.

halkını bilgilendirmek ve bilinçlendirmek amacına hizmet etmiştir. Fakat fermanın basındaki yansımaları ülke sınırları ile sınırlı kalmamış, Osmanlı Devleti bünyesindeki önemli adımlardan olduğu kabul edilen Tanzimat Fermanı yabancı basında da kendine yer edinmişti. Osmanlı toplumundaki her bir kesimin Tanzimat’a farklı tepkiler verdiği belirtilmişti, benzer şekilde fermana Avrupa devletlerinden gelen tepkilerde çeşitlilik göstermekteydi. Dolayısıyla her ülkenin Tanzimat Fermanı yorumunun kendi algıları çerçevesinde şekillendiği gerçeği göz önünde bulundurularak, fermanın dış basındaki yansımalarının bu doğrultuda olduğu söylenebilir. Örneğin, “Fransa’da Le Siecle Gazetesi Tanzimat Fermanı’nın ilanını ‘Garp medeniyetinin bir zaferi’ olarak görmektedir.”¹⁴ Bunun yanı sıra, “The Times gazetesi Osmanlı İmparatorluğu’ndaki gelişmeleri eleştirel bir bakış açısıyla, bazen de alaycı bir anlatımla ele almıştır.”¹⁵

Belirtildiği üzere, Karlofça Anlaşmaları ile başlayan süreçte imparatorluk eski görkemli günlerini geride bıraktı. Bu durum, Osmanlı Devleti’nde politika, düşünce ve ilmiye zümrelerinde derin bir gündem yaratmıştır. Başta Osmanlı aydınları olmak üzere çeşitli zümrelerde bu gerileme ve çöküşün nasıl durdurulabileceği üzerine tartışmalar tarihte yerini almıştır. Bu genel tablo, yüzyıllardır Osmanlı’nın Avrupa’daki hareketliliği konusuna alakadar olan Düveli Muazzama’nın ilgi alanı haline gelmişti. Bahsi geçen gruba dahil devletlerin Osmanlı’nın siyasi hareketliliği üzerine gizli ya da açık politikaları bulunmaktaydı ve bu politikalar dönemin İngiliz basınına da yansıtılmıştır. Bu bağlamda, söz konusu çalışma birtakım ıslahatları çıkış noktası olarak Osmanlı Devleti’nin gerileme sürecindeki siyasal ve toplumsal problemlerine yönelik çözüm denemelerini ve bunların dönemin İngiltere basınındaki yansımalarını incelemektedir.

İmparatorluğun kendi içindeki bu reform çabaları, büyük ölçüde Batının sanayi devri ile başlayan reform çabalarından ilham almış olsa da, kendi gerçekleri üzerinden ortaya koyduğu düzenleme ve uygulamalara dönüşmüştür. Söz konusu düzenleme ve uygulamaların aldığı ya da almakta olduğu sonuçlar, bizatihi proje sahipleri olarak Osmanlı’nın değerlendirme çabası ortaya koyduğu gibi Avrupa’da taraf devletlerin de ilgiyle takip ettiği bir süreç olarak tarihe geçmiştir. Bu araştırma, bu ilginin yani Osmanlı’nın gerileme ve çöküşünü durduracak proje ve uygulamaların Tanzimat

¹⁴ Akt. Kazım Yetiş, “Tanzimat Karşısında Tavırların Tasnifi Konusunda Bir Deneme”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara. 1994, s.114

¹⁵ Günseli Gümüşel, **The Times Gazetesine Göre Tanzimat Dönemi(1838-1878)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010,s.88.

özelinde ortaya çıkan deneyiminin İngiltere basınındaki etki ve yankıları üzerinden bir Düvel-i Muazzama üyesi olarak İngiliz devletinin politikasını ve bu politikanın Tanzimat olgusuna bakışını problem olarak ele almaktadır. Diğer bir ifadesiyle, bu çalışmanın problemi Tanzimat Fermanının İngiltere basınındaki yansımaları temelinde söz konusu ülkenin fermana yaklaşımını ortaya koymaktır.

Batılılaşma adına atılan ilk adımların ve yenileşme hareketlerinin kurumsallaşmasının başlangıcı olarak düşünülen bu dönem Türkiye tarihi açısından kesinlikle incelenmeye ve çalışılmaya değer bir dönem olarak kabul edilmektedir. O kadar ki, “Bugünkü Türkiye’nin siyasal- sosyal kurumlarındaki sağlamlık ve zaafın bilinmesi, son devir Osmanlı modernleşme tarihini iyi anlamakla mümkündür.”¹⁶ Türkiye Tarihi açısından bu derece önem yüklenen Tanzimat Fermanı, bu dönemde yapılan yenilikler ve uygulanabilme dereceleri, iç basındaki yansımaları üzerine çok sayıda değerli çalışmaya rastlamak mümkündür. Fakat fermanın yabancı basında, özellikle de Osmanlı Devleti’nin bu değişim sürecine atılmasında etkisi olduğu bilinen bir ülke olan İngiltere basını yansımaları üzerine yapılmış yeterli sayıda çalışma olmadığı görülmüş ve bu hususa katkıda bulunmak üzere böyle bir çalışma yapılmaya karar verilmiştir.

Dönemin Avrupa politikasını büyük ölçüde ellerinde bulunduran ve Düvel-i Muazzama içerisindeki üç büyük devletten biri olan İngiltere’nin Osmanlı Devleti ile ilişkileri çok eskiye dayanmaktadır. Ekonomik ve siyasal bağlamdaki bu ilişkiler Osmanlı’nın Batıdaki gücünü sınırlayacak tarihsel bir potansiyel de taşımaktadır. Buna bağlı olarak, Osmanlı’nın Avrupa’da güç kaybetmesi şüphesiz bu Avrupa gücünün politik emelleri arasında yer almaktaydı. Böyle bir politikanın Osmanlı Devleti’nde olup bitenlere kayıtsız kalması elbette beklenemezdi. Nitekim böyle de olmuştur. Taraf devletler olarak Osmanlı’nın iç ve dış politikası üzerinde etki oluşturma çabaları ortaya çıkmıştır. Bu etkinin siyasal literatüre yansımaları siyaset bilimcilerinin ilgi ve inceleme alanını oluşturur. Ama söz konusu politik çabaların yazılı kültür üzerinden kamuoyuna açık olan bir boyutu vardır. Dönemin süreli yayınları böyle bir işleve sahip olarak İngiltere’nin Osmanlı politikasının izlenebildiği iletişim ortamlarıdır.

“Hiç şüphesiz denilebilir ki, Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. yüzyılın en önemli olayı, gazete ve süreli yayınların günlük hayata girmiş olmasıdır. Bu gazetelerin

¹⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1983, s. 14.

devleti yönetenlerin kamuoyu oluşturma organı olarak öne çıktıkları görülür”¹⁷. Dolayısıyla, Tanzimat Fermanı ve takip eden süreçte devletin hayatına giren gazetenin, amaçlanan yenilikleri, yaşanan değişiklikleri ve Osmanlı’nın bu değişim sürecini yansıttığı söylenebilir. Öyle ki, Tanzimat ile yaşanan siyasal, toplumsal ve eğitimsel yenilikler göz önüne alındığında, fermanın sadece siyasal bir belge olarak değil günlük ve sosyal hayat üzerinde de yansımaları olan bir etken olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilebilir. Dönemin yerel basınının fermana ve bu değişim sürecine dair yaklaşımına yapılan çalışmalarla ışık tutulmaktadır. Bu dönemi takiben, Osmanlı bünyesinde yayım hayatına başlayan gazetelerin yapıları, içeriği ve çeşitli özellikleri üzerine yürütülmüş nitelikli çalışmalar mevcuttur. Ancak, tabiidir ki bu olay sadece yerel basınla sınırlı kalmamış; kamuoyunda Osmanlı Devleti’nden haberlere zaten yer vermekte olan İngiliz basını fermanın ilanıyla da ilgilenmiştir. Buna rağmen, Tanzimat Dönemi ile ilgili dış basın hakkında ortaya konulmuş nitelikli bir çalışmanın eksikliği fark edilmektedir. Bu çalışmada İngiliz basınında bir Osmanlı yenileşme hareketi olan Tanzimat Fermanı’nın ilanı, uygulanması, yansımaları hakkında yer alan haberler iki örnek gazete üzerinden incelenecektir.

1.2.Amaç

Bu çalışmanın amacı Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti’nde başlayan siyasal ve toplumsal düzenlemeleri yakından takip eden İngiliz basınının sivil ya da resmi görüşlerini seçilen gazetelerden izlemektir.

Bu genel amaç doğrultusunda araştırmanın alt amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

1. İngiliz basınına ait olan dönemin *Morning Chronicle* gazetesinin içerik özellikleri nelerdir?
2. İngiliz basınına ait olan dönemin *Morning Chronicle* gazetesinde Tanzimat Fermanı yansıması nasıl olmuştur?
3. İngiliz basınına ait olan dönemin *Morning Chronicle* gazetesinde Tanzimat Dönemi Osmanlı toplum ve eğitim hayatı yansımaları nasıl olmuştur?
4. İngiliz basınına ait olan dönemin *Morning Post* gazetesinin içerik özellikleri nelerdir?

¹⁷ Budak, a.g.e. 2014, s.213-217.

5. İngiliz basınına ait olan dönemin *Morning Post* gazetesinde Tanzimat Fermanı yansımaları nasıl olmuştur?
6. İngiliz basınına ait olan dönemin *Morning Post* gazetesinde Tanzimat Dönemi Osmanlı toplum ve eğitim hayatı yansımaları nasıl olmuştur?

1.3. Önem

Güncel olay ve olguların belli yöntemler kullanılarak kurgulanması ve haber olarak aktarılması ile gazete içerikleri ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir haberin yazılması sırasında söz konusu olayın işlenme ve aktarım biçiminde farklılıklar olabilmektedir, çünkü “haber, toplumun bilgi ve ilgisini geliştirecek, dönüştürecek, gerçekliğin, kurgusal olarak yayımlanacak organizasyonun yapısına, teknolojisine ve ideolojisine göre yeniden kurgulanmasıdır.”¹⁸. Buna göre, yeniden kurgulanma sırasında haberleştirilen olayın aktarılmasının belli etkenlere göre şekillendiği düşünülebilir. Bu yaklaşımdan hareketle, sosyal bilimler alanındaki önemli yazılı kaynaklardan olan gazetelerde yer alan haberler incelendiğinde, bu metinlerin sadece aktarılan olay hakkında bilgilendirmekle kalmayıp aynı zamanda döneminin, kurumunun, ülkesinin genel görüş ve yaklaşımlarını da yansıttığı görülmektedir. “Haberde bakış açısı, herhangi bir eylem ya da söyleme nereden bakıldığının ortaya konulmasıdır.”¹⁹ Dolayısıyla belli bir haber değerlendirilirken, bu gazete metninin ötesi çok katmanlı şekilde düşünülmelidir.

Bu çalışma kapsamında, Türkiye tarihinde önemli bir yere sahip olan Tanzimat Fermanı’nın dönemin büyük güçlerinden ve fermanın ilanında etkisinin olduğu çeşitli çalışmalarca ifade edilen İngiltere basınındaki yansımalarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Böylece, İngiliz kamuoyunda Tanzimat Fermanı’na ne derece ve ne içerikte yer verildiği hususunda değerlendirmeler yapılacaktır. Osmanlı Devleti’nin bu keskin reform hareketine kalkışmasında etkin bir rol oynamış olan ülkenin kendi iç basınında bu yenilik hareketlerine ayırdığı yer önem arz etmektedir. Ayrıca, Avrupa ülkelerinin kendi çıkarları adına kritik toprak parçalarında hüküm sürmekte olan imparatorlukta yaşanan böylesine bir olayın, bu ülkelerin kamuoyundaki yansımaları da incelenmeye değer görülmelidir.

¹⁸ Necla Mora, **Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim**, Ankara, 2011, s.4.

¹⁹ Kemal Aslan, **Haber Nasıl Okunur?**, İstanbul, 2004, s.39.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin, dönemin Osmanlı Devleti ve onun üzerinde birtakım siyasi ve ekonomik emeller gözeten Avrupa ülkeleri arasında dikkat çektiği aşikârdır. Türkiye tarihi açısından bakıldığında ise, dağılma dönemine girmiş bulunan güçlü bir imparatorluğun çağına ayak uydurarak varlığını idame ettirme çabası içinde ilan edilmiş olan bir fermanıdır. Tanzimat Fermanı Osmanlı'nın yeniden yapılanma süreci içerisinde öne çıkan bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Böylece başlayan dönem boyunca, siyasi, sosyal ve kültürel alanlardaki gücünü kaybeden Osmanlı'yı bu çöküşten kurtarmak hedeflenmişti. O halde, Tanzimat ile başlayan dönemin Türkiye tarihi açısından ne derece önemli olduğu ortadadır.

1.4.Varsayımlar

- Tecrübe edilen olay ve olguların, belli etkenler doğrultusunda haberleştirilmesiyle ortaya çıkan gazete metinleri ait oldukları dönemin özelliklerini ve bakış açılarını yansıtmaktadır.
- İngiliz basınında Tanzimat Fermanı hakkında yer alan bilgi ve belgeler görece olarak İngiltere'nin Osmanlı politikasını yansıtmaktadır.
- Böyle bir çalışmanın, farklı bir gözle İngiliz basınının Tanzimat olgusunu ele alış tarihi ve sosyolojik açıdan Tanzimat üzerine var olan görüşlere yeni ve özgün bir bakış açısı getirebileceği varsayılabilir.

1.5.Sınırlılıklar

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilan edilip uygulamaya koyulduğu dönem boyunca İngiltere'de yayımlanan *Morning Chronicle* ve *Morning Post* gazetelerinin söz konusu içeriğe sahip sayıları ile sınırlıdır.

1.6.Tanımlar

Tanzimat Fermanı: Sultan Abdülmecit döneminde Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkı'nda ilan edilen fermanıdır.

Tanzimat Dönemi: 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan ve 1876'da Meşrutiyetin ilanı ile sona eren yenileşme döneminin adıdır.

Batılılaşma: Siyasi, ekonomik, teknik, eğitim ve hukuk gibi alanlarda Batı ülkelerinin seviyesine çıkma isteği olarak tanımlanmaktadır.

Düvel-i Muazzama: Osmanlı Devleti'nde dönemin ekonomi, siyasi ve askeri açıdan uluslararası alanda etkin devletleri olan İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya'yı kapsayan gruba verilen isimdir. Terim günümüz Türkçesi ile Büyük Devletler, Büyük Güçler şeklinde ifade edilmektedir.

Yerel Basın: Çalışmanın kapsadığı dönemde İstanbul basınının sahip olduğu ağırlıklı etki sebebiyle, yerel basın ifadesi ile başkent basını kastedilmektedir.

İngiliz Basını: Tanzimat döneminde İngiltere'nin başkenti Londra'da yer alan süreli yayınlardır.

Babıali: Osmanlı Devletinde sadrazamlık makamına ve hükümete verilen addır.

1.7. İlgili Araştırmalar

Osmanlı Devleti batılılaşma hareketleri arasında dikkat çekici bir yeri olan Tanzimat Fermanı, çalışma konusu olarak birçok yerli ve yabancı araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Bu çalışmalar Tanzimat Dönemi'ni siyaset, eğitim, edebiyat gibi çeşitli alanlar açısından incelemektedir. Söz konusu dönemi belli yönleriyle değerlendiren bu araştırmalar zaman zaman iç ya da dış basına ait gazete haberlerinden de faydalanmaktadırlar. Fakat çalışma alanını sadece gazete haberleri olarak belirleyen araştırma sayısı oldukça düşüktür. Tanzimat Fermanı ve takip eden süreci, dönemin haber metinlerini temel alarak yürütülen çalışmalar arasında ise, yabancı basın odaklı yapılan araştırmalar daha da az sayıda bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusuna ve içeriğine uygun olduğu düşünülen tek çalışma 2010 yılında Günseli Gümüşel tarafından Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yürütülen “*The Times Gazetesine Göre Tanzimat Dönemi (1838-1878)*” adlı yüksek lisans tez çalışmasıdır. Bu araştırmanın, Tanzimat Dönemi'ni incelemek amacıyla The Times gazetesini temel alması, söz konusu gazetenin dönemin İngiliz basınına ait önde gelen gazetelerden olması açısından önem arz etmektedir. İnceleme konusu ve alanı bakımından bu çalışmaya kaynak oluşturabilecek yegâne örnek olması dolayısıyla, çalışma yürütülürken bir İngiliz gazetesindeki Tanzimat yansımalarını çalışan çalışmadan faydalanılmıştır.

Fakat GümüŖel'e ait çalışmada, Tanzimat Dönemi bir İngiliz gazetesine göre değerlendirilirken i ve dış siyaset, idari ilişkiler ve diplomasi üzerinde daha çok durulmuştur. Bundan farklı olarak, bu çalışma iki İngiliz gazetesi temelinde dönemin değerlendirmesini yaparken yukarıdaki konuların yanı sıra toplum ve eğitim hayatını da kapsayacaktır.

Ayrıca, Türkiye tarihindeki çeşitli olayların yabancı basındaki yansımalarını konu edinen bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlar konu alanı açısından bu çalışma ile ilgili olmasa da, olayları değerlendirmede süreli yayınların kullanılması sebebiyle esas alınan kaynaklar bakımından benzerlik olduğu düşünüldüğü için aşağıda bilgileri verilmektedir:

- *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Prof. Dr. Yahya Akyüz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975, Ankara.
- "Fransız Basınında Türk Milli Mücadelesi (1919-1922)" Mustafa Ekincikli, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 1984, Ankara.
- "Fransız Basını ve Türk-Ermeni Meselesi" Hicabettin Sarı, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2003, İstanbul.
- "Fransız Basınında Hatay Sorunu" Zeynep Yaman, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2012, İstanbul.
- "İngiliz Basınına Göre Türkiye-AB Süreci (1999-2006)" Aslı Kurtoğlu, *Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2009, İstanbul.
- "Lozan Konferansı Sürecinde Türkiye-İngiltere İlişkilerinin İngiliz Basınına Yansımaları" Nazlı Murziolu, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2014, Samsun.

Tanzimat Fermanı ve getirdiği dönem üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde yerel basını konu edinen ya da yabancı basına yer yer değinen çalışmaların bulunduğu görülmektedir. Yalnız, sadece gazete metinlerini esas alarak Tanzimat Fermanı'nın yabancı basındaki yansımalarını aktaran çalışma sayısı bir tanedir. Mevcut araştırma dış basına ait yalnızca bir gazeteye dayanmakta ve dönemi her açıdan ele almamaktadır. Türkiye tarihi açısından büyük önem arz eden bu olayın yabancı basındaki yansımaları

üzerine daha çok sayıda ve farklı kapsamlarda çalışmaların varlığına gereksinim duyulmaktadır.

BÖLÜM II

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Türk eğitim, bilim, kültür ve toplum tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve takip eden süreçte Osmanlı Devleti bünyesinde meydana gelen gelişme ve değişimlerin İngiliz basınında bulunduğu yansımaları konu edinen bu çalışmada, tarihsel veriler olan gazete haberleri ait oldukları dönem şartlarına göre değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, bu çalışma “olgu ve olayların kendi doğal ortamları içinde gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği”²⁰ nitel bir çalışmadır.

Tarihi olayları esas alan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan ve “geçmiş bir zamanda meydana gelmiş eylem ya da olayları tanımlamak, açıklamak ve böylelikle anlamak için verilerin sistematik bir şekilde toplanması ve değerlendirilmesi”²¹ olarak tanımlanan tarihsel araştırmanın aşamaları uygulanmıştır.

*Tarihsel araştırmaların kapsamında dört ana basamak bulunmaktadır: araştırılacak problemin tanımlanması, tarihsel bilgi sağlayacak ilgili kaynakların tespit edilmesi, kaynaklardan elde edilen bilginin özetlenmesi ve değerlendirilmesi, araştırmanın esinlendiği probleme ilişkin bilginin yorumlanması ve sunulması.*²²

²⁰ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, 2011, s.39.

²¹ Fraenkel Jack ve Wallen Norman, **How To Design And Evaluate Research In Education**, London, McGraw-Hill, 2008, s. 534.

²² aynı, s.534.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubu “araştırmaya en iyi uyum sağlayacak ve araştırma konusunun anlaşılmasına en çok katkıyı sağlayacak”²³ grubun seçilmesi olan amaçsal örnekleme yaklaşımı esas alınarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, araştırma konusu hakkında belirgin sayıda nitelikli içeriğe sahip olduğu düşünülen *Morning Chronicle* ve *Morning Post* gazetelerinin çalışma kapsamındaki tarihlerde yayımlanmış sayıları örneklem olarak seçilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Araştırmanın uygulanabilmesi amacıyla farklı nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. “Araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini”²⁴ kapsayan doküman incelemesi 1839- 1856 yılları arasında yayımlanmış olan iki adet İngiliz gazetesini esas alarak uygulanmış olup içerik çözümleme amacı güdülmüştür. Öyle ki, “içerik çözümlemesi belli bir metnin, kitabın, belgenin, belli özelliklerini sayısallaştırarak belirleme amacı ile yapılan bir taramadır. Belgelerdeki belli bakış açıları, felsefeler, dil, anlatım vb. özellikler, derinliğine ve belli ölçütlere göre yapılacak çözümlerle anlaşılabilir.”²⁵ Ek olarak, araştırma konusu hakkında literatür taraması yapılmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması

Çalışma kapsamında, araştırma konusuna ilişkin literatür tarama yapılmış ve ilgili çalışmalardan yararlanılmıştır. Britanya Kütüphanesi ve Findmypast Şirketi ortaklığında oluşturulmuş bir proje olan Britanya Gazete Arşivi’ne ait web adresi* üzerinden araştırma kapsamındaki yıllarda yayın hayatını sürdürmüş gazeteler incelenmiştir. Çalışma konusuna katkıda bulunabilecek gazeteler dijital ortamda gözden geçirilmiştir. Bu noktada, araştırma konusuna dair haber içerikleri ile ön plana çıkan *Morning Chronicle* ve *Morning Post* gazetelerinin söz konusu yıllar boyunca yayımlanmış sayılarına erişilmiş olup bilgisayar ortamında arşivlenmiştir.

²³ aynı, s.431.

²⁴ Yıldırım ve Şimşek, a.g.e., 2011,s.187.

²⁵ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara, 2008, s.183.

* Söz konusu web adresi için bkz: <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/>

2.5. Verilerin Analizi

Betimsel analiz kapsamında,

*araştırmada elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır. Ortaya çıkan temaların ilişkilendirilmesi, anlamlandırılması ve ileriye yönelik tahminlerde bulunulması da araştırmacının yapacağı yorumların boyutları arasında yer alabilir.*²⁶

Buna göre, araştırma verilerinin analizi sırasında betimsel analiz esas alınarak sonuçlara ulaşılmış ve yorum ve öneriler ortaya konmuştur.

Morning Chronicle ve *Morning Post* gazetelerinin Britanya Gazete Arşivi web adresi üzerinden erişilen sayıları araştırma kapsamındaki yıllara göre taranmış ve arşivlenmiştir. Gazete makaleleri incelenerek Osmanlı Devleti alakası aranmış olup araştırma kapsamındaki konularla ilgili olan içerikler seçilmiştir. Bu şekilde elde edilen veriler kronolojik olarak sıralanmış ve her bir yıl içerisinde gazetelerde;

- a) genel içerik özelliklerini,
- b) Osmanlı Devleti hakkında genel içerikleri,
- c) dönemin İngiliz-Osmanlı ilişkilerini,
- d) Tanzimat Fermanı ve uygulamalarını,
- e) Tanzimat dönemi toplum ve eğitim hayatını yansıtan haberler

kategorilere ayrılarak değerlendirilmiştir. Seçilen içerikler araştırmanın amaçları doğrultusunda irdelenmiştir. Bu aşamada, Osmanlı Devletine ilişkin genel konulardan başlanarak araştırma özelindeki konulara doğru bir ilerleme izlenmiştir.

²⁶ Yıldırım ve Şimşek, **a.g.e.**, 2011,s.224.

BÖLÜM III

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanına Giden Süreç

Kuruluşunu takip eden yüzyıllar boyunca parlak dönemlerden geçerek etkin bir imparatorluk haline dönüşmüş olan Osmanlı Devleti, 17. yüzyıldan itibaren yaşadığı askeri yenilgiler, gelirlerdeki düşüş, yönetimdeki aksaklıklar, devlet kurumlarındaki bozulmalar ve toplumsal huzursuzluk gibi birbirini tetikleyen olumsuzluklar ile uğraşmaktaydı. Osmanlı'nın iç sorunlarıyla meşgul olduğu bu dönemlerde Batı dünyası önemli değişiklikleri tecrübe etmekteydi. Bu gelişmelerin dışında kalındığı kabullenilerek, eğer çağa uyum sağlamak adına çalışmalar yapılmazsa devletin varlığını devam ettirmenin mümkün olmayacağı bilinciyle batılılaşma yönünde adımlar atılmaya başlanmıştı. İç ve dış kaynaklı çeşitli etkenler sonucu ilan edilen Tanzimat Fermanı, bu adımlar arasında en öne çıkan çalışmalardandır. Osmanlı Devleti bünyesinde birçok alanda değişikliklere yol açmış keskin bir batılılaşma hareketi olarak tarihte yerini almıştır.

Osmanlı Devleti'ni Batı dünyası karşısında git gide güçsüz konuma düşüren olaylara bakıldığında, 1683'teki İkinci Viyana Kuşatması başarısızlıkla sona ermiş; Avusturya, Macaristan ve Yunanistan Osmanlı topraklarına saldırıya geçmişti. 1687 yılında İkinci Mohaç savaşında ve 1697 yılında Zenta'da yenilgi yaşandı. 26 Ocak 1699 tarihinde ise Karlofça ile Osmanlı Devleti altındaki bir İslam toprağı Hristiyanlara verildi. 1718 yılında imzalanan Pasarofça anlaşması ile Osmanlı toprak kaybetmeye devam etti. 1774'teki Küçük Kaynarca anlaşması ile de imparatorluk biraz daha itibar kaybetti. Başarısızlıklarla sonuçlanan askeri münasebetler ve savaş meydanlarındaki bu yenilgilerin siyasi yansımaları olan anlaşmalar devleti yıpratmaktaydı. Yabancı ülkelerden alınan bu darbelere ek olarak, kendi sınırlarındaki yöneticilerle de siyasi sıkıntılar yaşamakta ve bu durumun askeri alanda yansımaları görülmekteydi. Öyle ki, Osmanlı Devleti bu dönemde sınırları dâhilindeki farklı milletlerin ayaklanmaları ve

kendi yönetimine bağlı valisinin isyanıyla karşı karşıya kalmış, bu durumla baş etmekte güçlük çekmişti.

Osmanlı Devleti Yunan isyanının hemen ardından Mora yarımadasında bağımsız bir Yunan prensliğinin kurulması ve 1830'da Fransızların Cezayir'e çıkmaları gibi sıkıntılar içerisindeyken, Mısır gailisi ortaya çıktı. Evvela Osmanlı Devleti ile asi bir valisi mahiyetindeki bu gaile zaman ilerledikçe beynelmilel bir mesele haline gelip, Osmanlı Devleti'nin bekasını tehdit etmeye başladı. İngiltere böyle zor bir zamanda Osmanlı Devleti'ne yardım edebilecek yegâne devletti. Mısır isyanıyla mimli olan Fransa ve son yüzyılını Osmanlı ile savaşarak geçiren Rusya alternatif olarak düşünülemezdi. Bu mecburiyeti İngiliz hariciyesi de iyi kullandı.²⁷

Çözülmesi birkaç yıl alan Mısır meselesi süresince, Osmanlı ordusunun kendi valisi tarafından yenilgiye uğratılması, devletin askeri açıdan da ne derece geride kaldığını göstermektedir. Aynı dönemde maruz kaldığı bu kadar iç ve dış sıkıntı ile uğraşmakta zorlanan Osmanlı, bu durumu atlatabilmek için desteğe gereksinim duymaktaydı. Fakat İngiltere'nin duruma müdahil olmasını tetikleyen son noktanın, Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan destek almak için imzaladığı anlaşma olduğu söylenebilir. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın işgalleri karşısında bir türlü galibiyet elde edemeyen

Sultan Mahmut, Rusya'dan yardım dilemek zorunda kalıyor; 1833 Şubatında bir Rus filosu Boğazlardan içeri giriyordu. Padişah, Osmanlı İmparatorluğu'nu sözde koruyan Rusya'yla 8 Temmuz 1833'de Hünkâr İskelesi Antlaşmasını imzalıyor; bu karşılıklı ittifak ve yardım antlaşmasıyla Rusya, gerekirse, Padişaha asker sağlamayı üstleniyor; ama antlaşmanın gizli bir maddesinde, Rusya gereksinirse, Padişahın, o devlete asker sağlaması yerine Boğazları tüm ulusların savaş gemilerine kapaması koşulunu kabullendiği söyleniyordu. Böylece, Rusya, Osmanlı

²⁷ Cansu Uz Okur, **Tanzimat Dönemi Reformlarında İngiliz Etkisi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 47-60.

*İmparatorluğu'nun içişlerine karışabileceği halde, öteki devletlere bu yetki verilmiyordu.*²⁸

Dolayısıyla, Rusya Osmanlı'ya yardım etmek şartı ile son derece önemli ayrıcalıklar elde etmiş bulunmaktaydı. Öyle ki, boğazlar üzerinde kazanmış olduğu imtiyaz Rusya'nın Karadeniz kıyılarını güvence altına almasını sağlamıştı. Ayrıca Rusya'nın, bulunduğu konum itibarıyla önem arz eden Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahale etme yetkisi de kazanmış olmasının Avrupa ülkelerini rahatsız etmesi kaçınılmaz bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Buna bağlı olarak, İngiltere de kendi çıkarları ile bağdaşmayan bu antlaşmadan hoşnut olmamıştı. İşte bu hoşnutsuzluktan hareket ederek, “zamanın İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğü politikasını gütmeye karar vererek, Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın himayesinden kurtarmak ve Hünkâr İskelesi Anlaşmasını bozmak için 1841 yılına kadar uğraştı.”²⁹ İngiltere, Rusya gibi güçlü bir devletin tek başına Osmanlı Devleti üzerinde söz sahibi olmasının kendi ülkesi adına olumsuz sonuçlar doğurmasından endişe duymaktaydı. Bu düşünceden hareketle, İngiltere Osmanlı'yı Rus etkisinden kurtarmak maksadıyla kendi ülkesinin amaçlarına da hizmet eden girişimlerde bulunmaya başlamıştı.

*1830-1837 yılları arasında İngiliz elçiliğinde baş katip olarak vazife gören Urquhart, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde geniş bir araştırma yaparak, zengin hammadde kaynakları ve geniş pazarlara sahip İmparatorluğun İngiliz çıkarları için yararlı bir alan olacağı neticesine varmıştır.*³⁰

İngiltere'nin ülke ile ilgili bu ve benzer incelemelerde bulunması ve bir süredir devlete yardım amaçlı sunduğu teklifler Osmanlı Devleti ile bahsi geçen ülke arasında İngiltere lehine maddeler içeren ticari odaklı bir anlaşmanın imzalanması ile sonuçlanmıştı.

Dönemin büyük Avrupa güçleri ile siyasi ilişkilerin seyri böylece devam ederken,

²⁸ Salahi R. Sonyel, “Tanzimat ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Gayri-Müslim Uyrukları Üzerinde Etkileri”, **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1994, s.340-341.

²⁹ Sevim Ünal, “Tanzimat Döneminde Dış Politika”, **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1994, s.203.

³⁰ Rifat Önsoy, “Tanzimat Dönemi İktisat Politikası”, **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1994, s.259.

Kasım 1838-Ağustos 1839 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı uhdesinde Londra'ya Büyükelçi olarak gönderilen Mustafa Reşit Paşa, Londra'da kaldığı süre içerisinde, İngiltere ile iyi dostluk ilişkileri oluşturmak için çaba sarf etti. Bunun için İngiliz hükümetini, Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının Avrupa barışı için önemine ve reformların gerekliliğine aynı zamanda verilecek desteğin İngiliz çıkarları bakımından önemini vurgulayarak İngiltere Dışişleri bakanı Palmerston'u ikna etmeye çalıştı. Londra'dan ayrılmadan kısa bir süre önce yani 11 Ağustos 1839 da, kendi el yazısıyla ve Fransızca olarak, Palmerston'a çok önemli ve gizli bir muhtıra sundu. Bu muhtırada Osmanlı Devletinin hâlihazırdaki durumunu analiz ederek, yapılması gereken reformları anlatıp İngiltere Hükümetinin desteğini istedi.³¹

İngiltere hükümeti açısından, Osmanlı Devleti'nin varlığını koruması güçlü bir başka Avrupa devleti tarafından yönetilmesinden daha avantajlı görülmekteydi. Zira İngiltere yönetimi de bir dizi reform ile imparatorluğun ömrünü uzatabileceğine inanmaktaydı. Bunun bilinciyle, Mustafa Reşit Paşa da yapılması planlanan yenilik hareketlerinde İngiltere'nin desteğini sağlamayı amaçlamıştır. Paşanın çalışmalarını önemseydiği kabul edilen dönemin İngiliz büyükelçisi

Ponsonby, bu denli değeri biçilmez amaçlar peşinde koşarken tüm enerji ama ihtiyatla davranılmasını öneriyor; Padişahın, halkın da genel onayıyla, neler yapabileceğine değinerek, ilkin, sivil güçle paşaların elinde bulunan askeri gücün ayrılmasını ve çeşitli vergileri koyacak kimi yetkililer atanmasını, ikinci adım olarak, çeşitli ilçelerin ödeyeceği vergileri saptamak amacıyla kimi iç tüzükler geçirilmesini salık veriyor; 16 Ağustos 1838'de imzalanan Osmanlı-İngiliz ticaret sözleşmesinin kesinlikle uygulanmasının, Türklerle reaya arasında mal güvenliğini zorla sağlamak yoluna gideceğini; ötekilerin mallarına el koyma emelinin zulüm ve kişiler-arası şiddet davranışlarına neden olduğunu öne sürüyordu.³²

³¹Turgut Subaşı, "Anglo-Ottoman relations in the nineteenth century: Mustafa Reşid Paşa's Memorandum to Palmerston, 11 August 1839", **International Journal of Human Sciences**, C.8, S.1, 2011, s. 1732.

³² Sonyel, **a.g.e.**, 1994, s.342.

Lord Ponsonby'nin önerilerine bakıldığında, İngiltere'nin Osmanlı'nın bu keskin reform hareketinde etkin bir konumu olduğu söylenebilir. Devletin iç yönetimi hakkında uygulama ve düzenleme önerilerinde bulunmuş, ayrıca kendi ülke çıkarlarını da göz önünde tutmuştur. Dolayısıyla, İngiltere'nin bu dönemde kendi menfaatleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'ni desteklemiş olduğu belirtilebilir. Öyle ki, "1828'de Beyrut ve İzmir dışında Osmanlı limanlarında konsolosları bile bulunmayan İngiltere, 1840'larda bütün rakiplerini eledi."³³ Bu da, İngiltere-Osmanlı ilişkilerinin ne derece ilerleme kat ettiğini ispatlar niteliktedir.

Batı dünyasının –özellikle de İngiltere'nin- sempatisini kazanma isteğinin yanı sıra, reform hareketi aslında Osmanlı için bir tercih değil zaruret olarak düşünülebilir. Zira birçok yönden Batı'nın gerisinde kaldığını ve yeniliklere gereksinim olduğunu Osmanlı yönetimi de kabul etmekteydi. Çünkü Osmanlı yıllarca dünyada yaşanan teknolojik ve toplumsal gelişmelerin dışında kalmıştı. Avrupa'da bir süredir yaşanmakta olan birbirleri ile bağlantılı şekilde ortaya çıkan yenileşme hareketlerinin Tanzimat Fermanı üzerinde yadsınamayacak derecede etkileri mevcuttu. "Batı Avrupa'daki teknolojik ilerleme üretim ilişkilerini değiştirdi ve aynı zamanda siyasi ve sosyal reformları zorladı. Fransız İhtilali ve onun sonucu olarak ilan edilen Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi, milli egemenlik ilkesi; laiklik, yasama, yürütme, yargı "kuvvetlerin ayrılığı"; eğitimin kamu hizmeti olarak devlete bırakılması ve benzeri önemli ilkeler Tanzimat Hareketi'nin belli başlı objektif dış etkenleri oldu."³⁴ Avrupa devletlerinde son yıllarda bu tarz gelişmeler tecrübe edilirken Osmanlı Devleti ne yazık ki kendi iç sıkıntıları ile boğuşmaktaydı. İmparatorluk bünyesinde toplumsal huzur ve güvenin yok olmaya başladığı,

devlet otoritesinin zayıfladığı bu ortamda, ordunun yapısının bozulması, toprak ve vergi sistemindeki aksaklıklar, anarşi ve ayaklanmalara sebep olur. Tımar sisteminin yozlaşması ordunun bozulmasına sebep olur. Bu dönemdeki mali bunalım ve aşırı para ihtiyacı halkın sıkıntıya girmesine sebep olur. Üretimdeki durgunluk 'kaos'a sebep olur. 17. yüzyılın sonlarında, toprağını kaybeden köylüler, savaştan kaçan askerler isyan eder. Bunlara görevinden azledilen bazı kumandanlar da eklenince

³³ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 2006, s.103.

³⁴ Muzaffer Tufan, "Sosyolojinin Fransa'da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumundaki Çağdaşlaşma Hareketi – Tanzimat'ın Dış Etkenleri", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1994, s.149.

*yönetenle yönetilen arasında güven ortamı kalmaz. Anarşinin önü kesilemez.*³⁵

Buna dayanarak, Osmanlı Devleti’ni Tanzimat Fermanı’nın ilanına götüren süreçte, ülke halkının maddi manevi birçok sıkıntıya maruz kaldığını söylemek hatalı olmayacaktır.

Askeri ve siyasi başarısızlıklar ile Batıdaki değişimin takip edilememesi sonucunda içine düşülen bu sıkıntılı dönemin, Avrupa güçlerinin desteğiyle atlatılabileceği düşüncesinin baskın olduğu Osmanlı Devleti’nde, “Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839’da ‘Gülhane Parkında’ geniş katılımlı bir topluluk karşısında, düzenlemenin mimarı Reşit Paşa tarafından okunarak ve padişahın onayı ile yürürlüğe konulmuştur.”³⁶ Fermanın ilanı ile Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde artık Batılı değerlere önem verildiğini ve bu değerler benimsenerek yola devam edileceğini tüm dünyaya duyurmuştu.

Yüzlerce yıldır kendi değerleriyle geniş bir coğrafya ve farklı milletler üzerinde hükümlanlık kurmuş olan Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla gelindiğinde bu yeni devrin gerektirdiklerinin dışında kalmış bulunmaktaydı. Yakın dönemlerde alınan askeri yenilgiler ve idari aksaklıklar Osmanlı toplumunda huzursuzluk ortamı oluşmasına sebep olmuştu. Devletin iç sıkıntılarına ek olarak, bir süredir Avrupa’nın yaşamakta olduğu gelişmeler de Osmanlı’yı olumsuz yönde etkilemiş, devleti güç bir durum içinde bırakmıştı. Bu durumdan kurtulmanın çaresi reform hareketlerinde bulunmuş ve bunun için dönemin Avrupa güçleriyle, özellikle de İngiltere ile ilişkiler boyut değiştirmişti.

3.1.1. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanı Öncesi Toplum Hayatı

Tanzimat Fermanı ilanı öncesi dönemi sadece siyasi ilişkiler bakımından değerlendirmek eksik bir yaklaşım olacaktır. Çünkü Osmanlı Devleti çok kültürlü yapısı itibarıyla, toplumsal manada zengin bir yapıya sahipti. Dolayısıyla, batılılaşma yönünde değişime doğru giden ülkenin farklı renklerden oluşan toplumu da, iç huzursuzluk ve bozulmalar ya da dış politikadaki sıkıntılar gibi olumsuzlukları ve yapılan reform hareketlerinin sağladığı olumlu etkileri tecrübe etmekteydi.

³⁵ Mustafa Karabulut, “Tanzimat Döneminde Osmanlı’nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı.187,2010, s.127.

³⁶ Ercüment Topuz, **Osmanlı Kimliğinin Gelişmesinde Tanzimat Fermanı’nın Rolü**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2009, s.47.

Varlığını yıllardır güçlü bir imparatorluk olarak sürdürmekte olan Osmanlı, 18. yüzyılla birlikte nihayet yüzünü Batı'ya çevirmek durumunda kalmıştı.

*Neticede, Osmanlının problemi dışa açılmak değil; yaklaşık dört yüz yıl süren dünya hâkimiyetinin verdiği güvendir. Bu aşırı güven duygusunun acı gerçekleri, imparatorluğun, basta askeri olmak üzere, bütün kurumlarının çürümeye yüz tutmasıyla açığa çıkar. Osmanlı'nın kuruluşundaki heyecan ve dinamizm, yerini sessizlik ve miskinliğe bırakır.*³⁷

Bu yöneliş, Avrupa'nın gelişmişliğini örnek alarak devleti bir süredir içinde bulunduğu olumsuzluklardan kurtarmayı öngörmekteydi. Böylece, Batı ile temaslar artmış ve etkileşim kaçınılmaz bir hal almıştı.

İmparatorluğun bir süredir tecrübe etmekte olduğu sıkıntıların toplum hayatı üzerinde de çeşitli yönlerde yansımaları olması olağandır. Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya çevirmesindeki tetikleyici etken olarak değerlendirilen askeri yenilgiler de, toplum hayatını değiştiren bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır.

*1768 yılından sonraki hemen her savaşta toprakların kaybedilmesi, kaybedilen yerlerde yaşayanların elde bulunan memleketlere göç etmesine yol açar. Yapılan göçlerde sadece Müslimler yoktur; Osmanlı yönetiminden memnun olan gayrimüslimlerin önemli bir kısmı da göç edenler arasındadır. 19. yüzyıla gelindiğinde toprak kaybına bağlı olarak göçler daha da artar. Balkanlardaki toprakların kaybedilmesiyle milyonlarca kişi Anadolu'ya göç etmek zorunda kalır. Göçler sonucunda yeni köy, kasaba ve şehirler oluşur.*³⁸

Devletin kaybettiği topraklardan alınan göçler sadece yeni yerleşim birimleri oluşturmamış, aynı zamanda mevcut yerleşim yerlerinde de nüfusun artmasına sebep olmuştu. Artan nüfus ile kalabalıklaşan yerleşim birimlerinde asayiş sorunlarının ortaya çıkması ve devletin bu alanlarda yaşayan reayanın güvenliğini sağlamakta zorlanması kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıktı. Böyle bir kargaşa içerisinde kalan halkın devlete karşı inancı kuşkusuz sarsılmıştı. Dolayısıyla, bu dönemde devletin halkın

³⁷ Mustafa Karabulut, **Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2008, s.17.

³⁸ aynı, s.58.

yaşamakta olduğu sorunlara çözüm bulamayışı, refahı git gide yok etmekte ve devlet yönetimine karşı olumsuz bir yaklaşım beslenmesine yol açmaktaydı.

Devlet otoritesinin zayıfladığı bu ortamda, Osmanlı kentlerinin nüfusunun giderek yoğunlaşmasındaki tek etken kaybedilen topraklardan gelen göçmenler değildi. Bunun yanı sıra, yıllardır sürdürülen devlet uygulamalarındaki aksaklıklar sebebiyle yaşanan sıkıntılar sonucu köylü halk toprağını terk ederek şehirlere göçmeye başlamıştı.

*Göçlerin, özellikle, reayanın devlet görevlileri tarafından soyulmasından, adaletin sağlanamamasından doğduğu bir gerçektir. Göçleri önlemek amacıyla çıkarılan fermanlara göre göçlerin ortaya koyduğu zararlar şu noktalarda toplanmaktaydı: Hasların, vakıfların, zeametlerin ve tımarların mahsullerine zarar gelmiş ve noksanlık ortaya çıkmıştır. Göç edenlerin üzerine düşen vergiler, geride kalan reaya yüklenmiş ve onlar daha da perişan olmuşlardır. İstanbul'da kıtlık meydana gelmiş, asayiş bozulmuş, kentin sorunları bir kat daha artmıştır.*³⁹

Dolayısıyla, ülkede üretim ve tüketim arasındaki dengenin bozulduğu, hem köylerde hayatlarına devam etmeye çalışan halkın hem de giderek yoğunlaşan bir nüfusa sahip kentli halkın toplumsal sorunlarla karşı karşıya kaldığı ortadadır. Denebilir ki, “Osmanlı Devleti’nde yönetici sınıf dışında kalan tüm tebaa”⁴⁰ olan reaya kent ya da köy mensubu olduğu fark etmeksizin türlü sıkıntıların baş gösterdiği bir dönemden geçmekteydi. Köyde kalarak hayatlarını idame ettirmeye çalışan grup maddi manevi sıkıntılarla uğraşırken, yoğunlaşan nüfusları ile kalabalık şehirlerde yaşam mücadelesi veren halk bir taraftan da Avrupa’ya yönelişin etkilerini tecrübe etmekteydi.

Dönemin Avrupa ülkelerinin gerisinde kalındığı kabul edilerek harekete geçilen 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren devlet bünyesinde çeşitli yenileşme girişimleri görülmektedir. Yapılan idari düzenlemeler ile,

Avrupadaki emsaline benzeyen yeni tarzda bir kabine teşkiline doğru ilk adım atılmış olur. Gerçekleştirilen iktisadi tedbirlerin yanında veya onlara muvazi olmak üzere içtimai faaliyetler sahasında da bazı yeniliklere rastlanır. Türkiye’de ilk defa olmak üzere nüfus sayımının

³⁹ Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu**, İstanbul, 2010, s. 169-170.

⁴⁰ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf- Reaya Ayrımı”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt.8, Sayı.1-2, 2004, s.208.

*yapılması, memleket dahilinde seyahat edebilmek için mürür tezkerelerinin ve harice gidebilmek için de pasaportun ihdası, posta teşkilatı kurmağa başlanması, memleket mikyasında geniş bir polis teşkilatının ehemmiyet ve zarureti hakkında tetkiklere geçilmesi gibi yenilikler içtimai sahada girişilen teşebbüslerin en mühimlerini teşkil eder.*⁴¹

Yine bu yıllarda, askeri açıdan Batı'ya yetişebilmek adına da eğitim açısından yenilikler hayata geçirilmişti. Tüm bu yenilik girişimleri göz önüne alındığında, Osmanlı halkının birçok ilkin yaşandığı önemli bir değişim sürecinden geçmekte olduğu söylenebilir.

İmparatorluk bünyesinde hayata geçirilen yönetsel yeniliklerine ek olarak, şekil açısından da düzenlemelere gidilmişti. “Gerek saray mensuplarının, vükela ve askerlerin, gerek halkın kıyafetinde değişiklikler yapılır.”⁴² Buna dayanarak denebilir ki, Osmanlı bu dönemde Avrupa'dan kılık-kıyafet yönünden de etkilenmişti. Anlaşıldığı üzere, “Görünüğü ve kılığı değişen yalnız askerler değildi. Saray görevlileriyle memurlar da artık frak ceketi, siyah pantolon giymekteydiler. Eski cübbelerle sarıkların yerini artık fesler almıştı.”⁴³

Tanzimat Fermanı'na giden yıllar, Osmanlı Devleti bünyesinde çeşitli alanlarda yenilikler ve ilklerin hayata geçirildiği bir geçiş dönemi olarak yorumlanabilir. Bu denli yoğun bir değişim sürecinde tabiidir ki, toplum da bu yeniliklerin doğrudan ya da dolaylı şekilde sebep olduğu değişimlere maruz kaldı.

Bunların derece ve şümülü hakkında bir fikir edinebilmek için tesir ve nüfuzları gittikçe artmakta olan ve Garplılaşıma Hareketinde mühim bir rol oynayan Avrupalı cemaatin teşekkülünü takip etmek lazımdır. Geçen bahiste de işaret edildiği gibi daha bu asrın başlangıcında bir cemaat halinde taazzuv etmekte olan bu yabancı zümre, bu devirde kendilerine mahsus lokanta, kahve, otel vesair tesisleriyle memleketlerindeki benzeyen bir hayat sürmeye başlamışlardır. Birçok Türklerin, bilhassa

⁴¹ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, İstanbul, 1997, s.159-160.

⁴² **aynı**, s.160.

⁴³ Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, İstanbul, 1995,s.152.

gayrimüslim ekalliyetlerin buralara devam ettiklerini ve bu yabancı cemaat mensuplarıyla sıkı bir temas tesis ettiklerini bu devre ait seyyahların vesair müşahitlerin eserlerinden öğrenmek mümkündür. Binaenaleyh garplılaşıma hususunda, Avrupalıların yaşayış tarzlarının benimsenmesinde bu münasebetlerin resmi devlet teşebbüslerinden, bu sayede meydana gelen yeniliklerden daha çok müessir olduklarına şüphe yoktur.⁴⁴

Anlaşıyor ki, Batı medeniyetlerine mensup halkları da bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaa Avrupa tarzı hayat sürmekte, Müslim halk ise bu gruplarla etkileşim içine girerek bunlardan etkilenmekte ve birtakım değişimler tecrübe etmekteydi. Osmanlı toplumunun geçirdiği bu değişimlere değinmek gerekirse, başlangıç olarak aile kavramını ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır.

İnsanı hareket noktası kabul ederek gruptan kitleye yönelen bir dizi toplumsal oluşumların ilk aşamasında mikro-sosyal çevre olarak aile bulunur. Osmanlı ailesi deyimi imparatorluğun ortaya çıkışı, gelişimi ve yayılması ile çöküşünün betimlendiği dönemsel karakteristiklerden ayrı tutulamaz. Buna göre İmparatorluğun başlangıç dönemindeki aile ile güç ve iktidarla görkemli günlerin yaşandığı yükseliş dönemi ile çöküşün yaşandığı dönemler arasında belirgin farkların olması doğaldır.⁴⁵

İmparatorluk içerisinde Avrupa kökenli aileler ile bir arada yaşayan ve bunlarla etkileşim halinde olan Osmanlı ailesi söz konusu dönemde tecrübe edilen toplumsal değişimlerin görüldüğü ilk aşama olarak kabul edilebilir. Öyleyse Osmanlı ailesini, imparatorluk tarihinde yaşanan önemli değişimlerden bağımsız değerlendirmenin aksine; bu değişimlere paralel bir ilerleme içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.

“Osmanlı ailesinin Tanzimat’tan sonra değişime uğradığı, bu tarihten önce ise değişime kapalı geleneksel aile modelinin toplumsal örgütlenmenin çekirdeğini oluşturduğu görüşü de sosyolojik anlamda tutarlı değildir.”⁴⁶ Oysaki imparatorluk bünyesindeki aile kavramına değinilirken, devletin geçirdiği dönemlere paralel olarak bu yapının da yaşamış olduğu süreçler göz önüne alınmalıdır. Geleneksel bağlamda,

⁴⁴ Turhan, a.g.e., 1997,s.161.

⁴⁵ İsmail Doğan, **Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar**, Ankara,2012,s.161-177.

⁴⁶ Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ankara, 2012,s.559.

“Osmanlı ailesi gelenek ve dinin yönlendirici özelliğine ve devletin kanunlarına göre varlığını devam ettirir. Kuruluş ve Yükseliş dönemlerinde daha sağlam temellere sahip aile yapısı, 17. yüzyılın sonlarına doğru –ülkenin diğer kurumlarında olduğu gibi- değişim içindedir.”⁴⁷ Yönünü tam anlamıyla Batıya çeviren Osmanlı Devleti’nde sosyal manada da önemli değişikliklerin boy göstermeye başladığı bu dönemde “yeni tüketim talep ve tarzlarının öncelikle Osmanlı’nın yönetici, bürokrat ve aydın kesiminin eğlence dünyasında etkili olduğu görülür. Bu gelişmelerde Batılı seyyahların, tüccarların, sefirlerin ve azınlıkların katkıları da bulunmaktadır.”⁴⁸ Dolayısıyla, Avrupalı yaşam tarzının halka yansımalarının ülke bünyesinde yaşayan ya da türlü temaslarda bulunan Batılı devletlere mensup halklar ve üst sınıf aileler yoluyla meydana geldiği söylenebilir.

*Osmanlı aile tipi 19. yüzyıla gelinceye kadar benzer bir yapı gösterir. Bu yüzyıla kadar çok eşlilik serbest olmasına rağmen tek eşlilik çokça görülür. İki veya üç çocuklu aileler ağırlıktadır. Yenileşmenin hızlandığı dönemde burjuva aile tipi Osmanlı’yı etkiler. Batılı yaşam tarzı zengin ve bürokratik ailelerde kendini gösterir. Batı toplumlarında kadının çalışma hayatında görülmesi, zamanla Türk kadınına da yansır. Batılılaşma çerçevesinde değişen ailede bireyler arasındaki ilişkiler değişir. Kadın erkek ilişkileri eski hayat biçiminden uzaklaşır.*⁴⁹

Avrupalı yaşam tarzı rüzgârlarının Osmanlı topraklarında esmeye başladığı yıllara dek; Türk ailesi, kadın ve erkek ilişkileri geleneksel çizgilerinde seyretmekteydi. Bu döneme kadar Osmanlı ailesi bünyesinde, kadınlar çoğunlukla ev sınırları içerisinde eşlik ve annelik görevlerini yürütmekte; erkekler ise aile otoritesi vasfının yanı sıra aileyi sosyal ortamda temsil etmekteydi. “Böyle bir toplumda erkeğin, ailenin dışı açılan tek pencere olduğunu kabul etmek gerekir.”⁵⁰ Osmanlı ailesinin toplumsal alana açılan yüzü olan erkeklerin yanı sıra kadının da sosyal hayata karıştığı alanlar mevcuttu, fakat elbette ki bunlar erkeklerin alanlarından farklıydı.

Kahvehaneler erkeklerin gündelik olarak toplanma ve sosyal ilişkiler kurma ihtiyaçlarına cevap veren mekânlar olarak önemli bir ihtiyaç

⁴⁷ Karabulut, a.g.e., 2008, s.61-62.

⁴⁸ Nebi Özdemir, “Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi”, **Milli Folklor**, Sayı.73, 2007, s.13.

⁴⁹ Karabulut, a.g.e., 2008, s.67.

⁵⁰ Doğan, a.g.e., 2012, s.180.

*sonucu oluşmuş mekânlardı. Kadınlar gündelik sosyal ihtiyaçlarının dışında daha geniş katılımlı ve evleri dışında sosyal ilişkiler kurabilecekler alanlara olan ihtiyaçlarını hamam mekânları ile karşılamaktaydılar.*⁵¹

Ayrıca, döneme ait bir dergide belirtildiği üzere “Çarşı ve pazarlarda dolaşanlar, alışveriş yapanlar çoğunlukla kadınlardır.”⁵² Dolayısıyla, geleneksel Türk Osmanlı toplumunda kadın ve erkeğin sosyal ihtiyaçlarını farklı alanlarda ayrı ayrı giderdikleri görülmektedir. Ancak, bu durum toplumun Batı yaşam tarzı ile tanışmasıyla değişiklikler göstermeye başlamasıyla Osmanlı toplumunda kadın ve erkek için ortak sosyal ortamlar belirlemeye başladı.

*Yenileşme döneminde kadınları iş hayatında ve sosyal yaşamda daha çok görürüz. Yönetici ve bürokrat kesimin hanımları ve kızları eğlence yerlerine, tiyatroya, balelere ve diğer toplantılara daha sık gider. Bu kesimde kadın-erkek arkadaşlığı iyice normal bir hal almaya baslar. Ülkeye gelen diplomat, is adamı ve diğer yabancıların Türk ailesi üzerinde büyük bir etki yaptığı görülür. Büyük şehirlerdeki aydın ve zengin ailelerin değişime kolaylıkla uyum sağladığı görülürken geriye kalan ailelerin bu dönemdeki yenileşmeye hemen adapte olduğu söylenemez. Nitekim Türk ülkesinde yeni hayat tarzı yavaş yavaş yayılmaya devam eder.*⁵³

Ayrıca bu dönemde, “farklı yaş, cinsiyet ve sosyal ve mesleki gruplardan insanların serbest bir şekilde birbirine karıştığı bahçe gibi yeni sosyallik alanları”⁵⁴ da gözde mekanlar olarak toplum hayatında yerini almıştı. Denebilir ki, farklı alanlarda topluma karışan Osmanlı kadın ve erkeği artık ortak alanlarda görülmeye başlanmış böylece etkileşim artmış ve ilişkileri farklı boyutlara taşınmıştı. Öyle ki, görücü usulü görüşmelerin süregeldiği toplumda artık yavaş yavaş kadın ve erkeklerin arkadaşlıkları yaygınlaşmaya başlamıştı.

⁵¹ Gözen Güner Aktaş, “Anadolu’da Toplumsal Yaşamın Mekansal İzleri”, **Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat ve Tasarım Dergisi**, S.7, 2011, s.66.

⁵² Bahir Selçuk, İ. Halil Tuğluk, “Bir Mecmuanın Işığında 18. Yüzyılda İstanbul”, **Akademik Bakış**, Sayı.16, 2009, s.220.

⁵³ Karabulut, **a.g.e.**, 2008, s.61.

⁵⁴ Shirine Hamadeh, “18. Yüzyıl İstanbul’unda Kamusal Yaşam”, **Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi**, 2007, s.8.

Belirtildiği üzere, padişahın isteğiyle asker ve memur kıyafetlerinde Batılılaşma doğrultusunda değişikliğe gidilmişti. Kılık kıyafet değişimi bununla sınırlı kalmamış, halk arasında da,

sonuçta, Batılılaşma ile beraber özellikle Fransa başta olmak üzere Avrupa ülkelerinin kılık-kıyafetleri örnek alınmış, Avrupa modası takip edilmiştir. Bu süreçte en çok tartışılan hususlardan biri de özellikle kadın kıyafetindeki değişimdir. Geleneksel Osmanlı yapısında kadının dışarıda pek görünmemesi, sadece ferace ve çarşafıyla topluma karışabilmesi söz konusuysa, Beyoğlu'ndaki terzihanelere Avrupa modasına uygun elbiseler sipariş edilmeye başlanır. Dönemin gazete ve dergileri, yeni Avrupa modasını yaygınlaştırmak için çaba sarf ederler. Özellikle varlıklı ailelerin rağbet ettiği yeni moda elbiseler zamanla yaygınlaşır.⁵⁵

Osmanlı toplumunda yaşanan toplumsal değişimin sadece kadın ve erkek ilişkilerindeki değişim, yeni sosyal ortamlar ya da kadının iş hayatında daha çok görünmesiyle sınırlı olmadığı; Avrupa etkisinin aynı zamanda halkın kıyafetlerine de yansdığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı kent yapısı ananevi açıdan değerlendirildiğinde, toplumun ikamet ettiği temel yerel birimler mahalleler olarak kabul edilmektedir. Avrupa'ya yönelik ile mahalle yaşayışındaki değişime İstanbul özelinde değinildiğinde denebilir ki,

üst ve orta tabakanın söz konusu zaman kesitine kadar, Bayezid, Aksaray ve Fatih gibi semtlerde oluşturdukları mahalle gerçeği bu dönemden sonra giderek orta tabakanın yaşam alanını temsil etmiş, üst tabaka ise kendine Beyoğlu ve Boğaziçi kıyılarında yeni bir yerleşim bölgesi oluşturmuştur. Bu kopma, temelde toplumsal refahın gündelik hayattaki dengesiz dağılımına dayanmakta, dolayısıyla her gelir grubunun temsil ettiği değerler aynı zamanda yaşadıkları mekanların da kültürel içeriğini oluşturmaktadır.⁵⁶

Buna dayanarak, toplumda farklı gelir seviyesine mensup ailelerin Batılılaşma şekil ve oranlarının da değişiklik gösterdiği belirtilebilir. Yüksek gelir seviyesine sahip

⁵⁵ Karabulut, a.g.e., 2008, s.189-190.

⁵⁶ İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, a.g.e., 2012, s.563.

gruplar, bu döneme kadar orta gelir seviyesindeki ailelerle paylaşmış oldukları semtlerden çıkarak kendilerine yeni bir yaşam alanı oluşturdu. Kurdukları bu yeni alanların düzenlemesinde ise şüphesiz Batı etkisi hakimdi.

Modernleşme çabaları devam ederken Osmanlı'nın yüksek bürokratları aldıkları maaşlarla lüks hayat yaşamaya başlamışlardır zaten. Evlerde/konaklarda kullanılan eşyalar tamamen Batı zevkine göre tanzim edilir. Kapısını ardına kadar Batılı yaşam tarzına açan aydınlar/zenginler zamanla 'alafrangalaşarak' yeni bir tipin oluşmasına zemin hazırlar.⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin dönemin Avrupa ülkelerinde yaşanan değişimlerden uzak kalması sonucu bu ülkelerin uygulamaya koyduğu yeniliklerin gerisinde kaldığı; bundan dolayı kendi bünyesinde askeri, idari ve iktisadi açılardan Batı'yı örnek alarak yenileşmeye yöneldiği görülmektedir. Ancak bu yenileşme süreci sadece bahsi geçen alanlarla sınırlı kalmamış; Avrupa ile temasların çoğalması ve bu ülkelere mensup halklar ile Osmanlı halkının etkileşiminin artması sonucu, toplumsal konuma göre değişen bir oran ve içerikte Batı'nın yaşam tarzı da yavaş yavaş imparatorluk bünyesinde yansımalarını bulmaya başlamıştı.

3.1.2. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı Öncesi Eğitim Hayatı

Batı'nın düşünsel, bilimsel ve teknolojik alanlarda yaşamakta olduğu gelişmeler sonucu, Avrupa devletleri karşısındaki konumu 18. yüzyıldan itibaren değişiklik göstermeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu bu geri kalmışlığı kabullenmek zorunda kalmıştı.

Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile siyasi ve askeri çekişmeler içerisinde gelişen münasebetlerinde görülen bariz vasıflardan birisi, Osmanlıların kendilerini her bakımdan Avrupalılardan üstün kabul etmeleridir. Zengin maden yataklarını ellerinde bulundurmaları, ticaret yollarını kontrol etmeleri ve giriştikleri bütün muharebelerden galip çıkmaları, onların hem ekonomik yönden güçlenmelerine, hem de kendilerini Avrupa'ya karşı psikolojik üstünlük şuuru içerisinde

⁵⁷ Karabulut, a.g.e., 2008, s.51.

görmelerine vesile olmuştur. Osmanlılar, mensup oldukları İslamiyet'in, dinlerin en son ve en doğrusu olduğu inancı içerisinde ve varisi oldukları parlak Ortaçağ İslam medeniyetinin tesiriyle, manevi yönden de kendilerini Avrupa'ya karşı üstün görmekteydiler. Osmanlıların kurumları kendileri için yeterliydi, ortaya çıkan problemler konusunda temel çözümler bulabilmelerine elveriyordu ve eğitim sistemleri tamamen bu amaca uygun olarak düzenlenmişti. Bu sebeple çağdaş Avrupa ülkelerinin bilimine asırlarca ihtiyaç duymadılar ve onu gerekli olarak görmediler.⁵⁸

Denebilir ki, ortaya çıkışından itibaren başarılı dönemler yaşayan Osmanlı Devleti'nin, Avrupa karşısında çeşitli alanlarda kendisini güçlü bir konumda görmesi Avrupa'da yaşanan gelişmelerin öneminin ve bu gelişmelerin imparatorluk içinde sebep olabileceği olası problemlerin fark edilmesine engel olmuştu. Bundan dolayıdır ki Osmanlı, yıllardır kendini üstün görmüş olduğu Avrupa'nın birçok alanda gerisine düşmüş bulunmaktaydı.

XVIII. asırdan itibaren Avrupa'da bilim ve sanayide meydana gelen hızlı gelişmeler neticesinde, Osmanlılar ile Avrupalılar arasındaki güç dengesi Osmanlılar'ın aleyhine bozulmuştur. Bunun üzerine Osmanlılar, Batı biliminden selektif olarak bazı aktarmalar yapmaya başlamışlardır. Böylece zamanla bilimde ve eğitim kurumlarında, İslam geleneğinden Batı geleneğine doğru bir geçiş yaşanmıştır.⁵⁹

Böylece, Osmanlı Devleti'nin durumunu kabullenerek modernleşme adına yönünü Batılı devletlere çevirdiği söylenebilir. Bilimin gelişmesi ve gelişen teknolojinin yakalanması imparatorluğun uluslararası çağdaşlaşmaya erişebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

XIX. yüzyıl modernleşme çabalarına hazırlık dönemi olarak nitelendirebileceğimiz XVIII. yüzyılda Avrupa ile temaslar gittikçe sıklaştıkça, Osmanlı aydın ve yönetici elitlerinin de Avrupa algılaması değişiyordu. Bu dönemde Avrupa'nın bilgisi, bilimi, siyasi düzeni, kültürü ve ulaşmış olduğu üstünlük seviyesinin nedenleri üzerinde

⁵⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlılar ve Bilim Kaynaklar Işığında Bir Keşif**, İstanbul, 2010, s. 186.

⁵⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi 1. Cilt**, İstanbul, 1999, s.223.

düşünülmeye başlandı. Avrupa'dan uzmanlar getirilmesi, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, Avrupa tarzında okulların açılması, III. Selim döneminden başlayarak fevkalade elçilikler yerine ikamet elçiliklerinin kurulması, Avrupalı uzman ve aydınların eserlerinin Türkçe 'ye tercüme edilmesi çalışmalarına girilmesi, ilk başta sayabileceğimiz tavır değişiklikleri arasında gösterilebilir. Şüphesiz bu tavır değişikliğinin en belirgin özelliği, klasik dönemin üstünlük duygusu ile örülmüş mağrur tavrının yerini, ötekinin üstünlüğünü kabul etmeye yatkın yeni bir ruh halinin almış olmasıdır.⁶⁰

Osmanlı Devleti'nin savaş meydanlarında art arda maruz kaldığı yenilgiler sonucu ilk olarak askeri alanda kendini sorgulamaya gittiği ve Avrupa'ya kıyasla geride kaldığını kabullendiği bilinmektedir. Dolayısıyla, ülkenin bilimsel ve teknolojik gelişmeleri de ilk bu alanda uygulamaya giriştiği belirtilebilir. “Bu yeni ordu kurma çabaları medreseliler ve Yeniçeri askerleri tarafından şiddetli tepki ile karşılaşınca, II. Mahmut'un 1826'da Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırılmasından sonra, 'mecburi kültür değişimleri' denilen yenilikler dönemi başlamıştır.”⁶¹ Bu şekilde somut ve keskin adımların atılmasıyla askeri yenileşmenin ivme kazandığı bir dönem yaşandığı söylenebilir. Bir süredir kaldırılması planlanan ve bu yönde çalışmalar yapılan Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması önemli bir adımdı.

Evvela askeri sahada lağvedilen Yeniçerilerin yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni, talimli bir ordu kurulur. Fakat bu ordunun modern bir tarzda yetiştirilmesi hususunda hariçten kafi derecede mütehassıs ve zabıt temin edilmemesi yüzünden beklenen netice alınamaz. Bir taraftan da Harbiye Mektebi açılır. Yine esas itibariyle ordunun ihtiyacı düşünülerek açılan –bugünkü manada- ilk Tıbbiye mektebini de bu devre borçluyuz.⁶²

Osmanlı Devleti içerisindeki ilk batılılaşma hareketlerinin yer aldığı alan olarak kabul gören askeri yenileşme girişimleri kapsamında kurulan yeni eğitim kurumlarına ayrıntılı değinmek, dönemi anlamak açısından faydalı olacaktır.

⁶⁰ Ahmet Karaçavuş, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006,s.47.

⁶¹ Mustafa Ergün, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine Mukayeseli Bir Bakış”, **Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri**, İstanbul,2001, s.91.

⁶² Turhan, a.g.e., 1997,s.159.

Osmanlı ordusunun ıslahı konusunda ilk teşebbüsler, Osmanlı Devleti'ne iltica ederek Müslüman olan Fransız generali Comte de Bonneval (Bonneval Ahmet Paşa) nezaretinde 1735 yılında kurulan Humbaracı Ocağı ile başlamıştır. 1735 yılının ilk günlerinde Üsküdar'da Ayazma Sarayı'nda kurulan Ulûfeli Humbaracılar Ocağı ile Osmanlı'da ilk olarak Avrupa usulü ile yeni bir askeri eğitim gerçekleştirilmiştir. Bu ocağın en önemli özelliklerinden biri, her bir odasında, zabitler arasında teorik ve tatbiki olarak matematik ve modern harp sanatları konusunda ders veren Avrupalı ve Osmanlı hocaların mevcudiyetidir. Osmanlılar'da, Avrupa tarzı modern eğitimde ikinci teşebbüs olarak Fransız Subayı Baron de Tott'un İstanbul'da bulunduğu sırada (1770-1776) kurulmuş olan 'Topçu Mektebi' ve 'Hendese Odası'nı örnek gösterebiliriz. 1772 yılında Sultan III. Mustafa'nın isteği üzerine Tersane yakınlarında kurulan küçük bir topçu mektebinde topçulara kısa dönemler halinde yeni tekniklerin öğretilmesine çalışılmıştır⁶³

Askeri modernleşme adına atılan bu adımları,

1773'de Baron de Tott'un tavsiyesi ve önayak olmasıyla teşkil edilen Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un kurulması takip etmiştir. Nihayet 1795'de tesis edilen Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da sistemli fen eğitiminin başladığını görüyoruz. Modern fen eğitimi veren bu okullarda birkaç yabancı uzman ve mühendis dışında çoğunlukla medrese mensubu hocaların ders verdiği bilinmektedir.⁶⁴

Devletin kurduğu bu yeni eğitim kurumlarında medrese hocalarının eğitim vermesi, ulemanın bu değişime destek olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, askeriye mensubu Avrupalı kimselerin de katılım ve destekleriyle de kurulan bu modern askeri eğitim kurumlarında yabancı hocaların varlığı önem arz eder. Söz konusu kurumların, geleneksel Osmanlı eğitiminin yüzü olan medreselerden çeşitli yönlerden farklı olduklarını belirtmek gerekir. Bu farklılıklar,

⁶³ İhsanoğlu, a.g.e., 1999, s.278-279.

⁶⁴ Gökhan Hamdi Akdemir, **Türk Toplumunun Eğitim Anlayışına Tanzimat'ın Getirdiği Yenilikler**, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s.18-19.

talebelerin sınıflara ayrılması ve sınıf geçmeleriyle ilgili eğitim sistemi organizasyonu, okutulan ders kitapları ile eğitim programları ve buna bağlı olarak eğitim kadrolarının Osmanlı medrese sisteminden farklı şekilde oluşmasıdır. Klasik Osmanlı medrese eğitim sisteminde, okunan derslerde gösterilen başarıya göre hocalardan 'icazetname' alma usulünden farklı olarak, bu yeni eğitim kurumları belirgin bir şekilde dört sınıfa ayrılmış ve mezun olmak da bu sınıfları geçmeye bağlanmıştır. Bu yönleri ile Mühendishaneler Osmanlı- Batı karışımı bir sistem olarak, ilk defa karşımıza çıkmaktadır. 1827 yılında ordunun tabip ve cerrah ihtiyacını karşılamak maksadıyla Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin önderliğinde Tıphane-i Amire adında bir tıp mektebi açılması yolunda ilk teşebbüsler başlamıştır. Bu mektebin ilk nizamını hazırlayan Mustafa Behçet Efendi, Türkiye'de modern tıp mektebinin kurucusu olmuştur. Ayrıca bu mektebin tedrisat programına, yabancı dil eğitimi ve hatta bazı derslerin yabancı dillerde okutulmasını teklif etmiş olduğu görülmektedir. Askeri mekteplerin Batı tarzında kurulduğuna örnek Mekteb-i Harbiye'dir. Harbiye mektebinin kuruluşuna dair verilen takrirde bu mektep için 'Ecole Militaire' ve bu mektebe bağlı olarak açılan Mızıka mektebine de 'Müzişyen' tabiri kullanılmaktadır.⁶⁵

Bu yeni askeri okula daha ayrıntılı bakmak gerekirse,

mühendishaneler ile tıp mektepleri gibi yeni tip eğitim kurumlarındaki uygulamalardan farklı olarak Mekteb-i Hayriye'de eğitim programı taburlar halinde sekiz sınıfa ayrılmış olup her sınıfta ayrı ayrı ve birbirinden bağımsız ders yapılması öngörülmüştür. Açılışından iki yıl sonra 2 Temmuz 1835 tarihinde Sultan II. Mahmud'un ziyaret etmesi talebe ve hocalarını teşvik ederken mektebin geleceğini de teminat altına almıştır. Mühendishane' den getirtilen hocalarla ders programları düzenlenerek eğitim seviyesi yükseltilmiştir. Ayrıca Sultan Mahmud, bu mektebin muallim ihtiyacını karşılamak için bazı talebe ve subayları özellikle Viyana ve Parise tahsile göndermiştir.⁶⁶

⁶⁵ İhsanoğlu, a.g.e., 2010, s.216-225.

⁶⁶ İhsanoğlu, a.g.e., 1999, s.293.

İmparatorluk içerisinde hayata geçirilen tüm bu yeni askeri odaklı eğitim kurumları göz önüne alındığında; dönemin yöneticisi II. Mahmut'un, Yeniçeri Ocağı'nın yerini almak üzere yeni oluşturduğu ordunun getirtilen Avrupalı askeriler sayesinde Batılı modern bir sistem üzerine gelişmesini istediği anlaşılmaktadır. “Bu okulların kurulmasından önce Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanması ile Batı'yı görerek yaşama fırsatını bulan bu öğrencilerin dönüşlerinde ülkenin değişiminde büyük rol oynayacağını ve Batılılaşmanın öncüleri arasında yer alacağını tahmin etmek zor değildir.”⁶⁷ Anlaşıyor ki, bu dönemde sadece Batı'dan eğitimci sağlanmamış aynı zamanda Avrupa'ya eğitim almaları amacıyla öğrenciler de gönderilmişti. Böylece bu öğrenciler, Osmanlı'nın model aldığı Batılı eğitim sistemini yerinde görüp tecrübe etme imkanı buldu. Bu kişilerin ülkeye dönmelerinin ardından eğitim alanında gelişmelere yol açacaklarının öngörülmesi ise oldukça yenilikçi bir eğitim anlayışı olarak kabul edilmelidir.

Bu dönem içerisinde eğitim alanında yapılan yenileşme çalışmalarının sadece askeri alanla sınırlı kalmadığını da belirtmek gerekir. Öyle ki “kişinin zihnî, bedenî, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının en uygun şekilde ya da istenilen bir doğrultuda geliştirilmesi, ona birtakım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümü”⁶⁸ olarak tanımlanan eğitimin, ülkelerin geleceği üzerinde direkt bir etkisi olması bakımından önemi büyüktür. Bu bilinçten hareketle, Tanzimat'a giden süreçte, Avrupa eğitim anlayışının yürütülen askeri reformlar yoluyla Osmanlı Devleti'ne yerleşmesinin sağlandığı ve böylece genel eğitim uygulamalarında da yeniliklerin yaşandığı bir dönemden geçildiği belirtilebilir.

Tanzimat'tan önce eğitimde bir ikileşme başlamıştı. Merkeziyetçi modern bir devlet kendi ideolojisini aşılacak ve ihtiyacı olan bürokrat kadroları yetiştirmek için en azından yurttaşların din ve inanç farkını pek dikkate almayan, tarafsız eğitim veren bir sistem kurmak zorundadır. Klasik dönemde her sınıf halk ve her dini grup için, tamamıyla dini eğitimin hâkim olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılda başından itibaren orduda ve nihayet mülki idaredeki modernleşme dolayısıyla laik niteliğe yakın, modern eğitim veren okullar kuruldu ve bunlar dini eğitim

⁶⁷ Ceyda Taşkiran, **Tanzimat Dönemi'nde Çeviri: Siyasal ve Kültürel Bir Bakış**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2010,s.54.

⁶⁸ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2012**, Ankara, 2012, s.2.

kurumlarının yanı başında ve onların aleyhine yayılıp gelişmeye başladılar. Ulemanın ve medreselerin dışında laik eğitimi örgütleyip laik bir bürokrasi yetiştirdiler.⁶⁹

Eğitim alanında yapılan yeniliklerin ve sebep olduğu bu ikilik durumunun daha anlaşılır olması adına, klasik dönem Osmanlı eğitim anlayışının modern eğitimin getirdiği yenilikler ile kıyaslanarak değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Klasik Osmanlı eğitim yapısı içerisinde önemli bir yere sahip olan

medreseler devletin hukuki ve idari mekanizmasının çalışmasına hizmet eden elemanlar yetiştirmek ve gerek dini gerekse akli bilimlerin öğretiminin yapıldığı kurumlar olmak durumundadır. Batı tarzında öğretim yapan okulların açılması, medreselerin de çağın şartlarına uygun eğitim yapması fikrini doğurur. Medreselerde yer yer ideal kişiler yetişmesine rağmen, genelde yetersiz kalması; araştıran, sorgulayan, gelişmeye açık insanların sayısının azlığı, yeni tedbirlerin alınmasını şart koşar.⁷⁰

Böylece yıllardır eğitim hayatının merkezinde bulunan medreseler zamanla yetersiz bulunmaya başlanmıştı. Medreselerdeki eğitim kalitesinin bozulmasına sebep olarak, söz konusu eğitim kurumlarının maddi desteğini sağlayan vakıfların işleyişindeki bozulma gösterilebilir. Bu durum sonucunda,

medreseler de ilim yuvası olmaktan çıkarak birer maddi menfaat yuvasına dönüştüler. Böyle olunca, vakfın kurucusu tarafından kabiliyete ve bilgiye bakılmaksızın aileden, hısım ve akrabadan olan kimseler, medreselere müderris veya hoca olarak tayin edilmeye başlandı. Ayrıca medreselerde okutulacak dersler de, vakfiyelerde belirtilerek, bunların zamana göre değiştirilmesi veya yeni derslerin konması engelleniyordu. Artık medreseler fasit bir dairenin içine çekilerek kendi kendilerini yemeye ve tüketmeye başladılar. Medrese ilim yapılan yer olmaktan çıkarak, ilim tarihi okutulan eskinin tekrar edildiği yer haline geldi.⁷¹

⁶⁹ İlber Ortaylı, **a.g.e.**, 2006, s.182.

⁷⁰ Karabulut, **a.g.e.**, 2010, s.133.

⁷¹ Akdemir, **a.g.e.**, 2008, s.13.

Anlaşıyor ki, batılılaşma yönünde adımların atılmaya başlandığı eğitim alanında köklü bir geleneksel kurum olan medrese, yüzünü modernleşmeye dönmek yerine maddi hırslar uğruna yerinde sayan bir kurum haline gelmiş durumdaydı. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminin temeli olan medreseler ve bu medreselerden bağımsız olmayan ulema sınıfının eğitimde modernleşme çalışmaları karşısında takındıkları tavır ve bulundukları konum önem arz etmekteydi. Uzun süredir imparatorluk içerisinde ayrıcalıklı ve güçlü bir şekilde varlığını sürdüren söz konusu sınıf için kullanılan

*ulema terimi, sadece medrese eğitimi görüp icazet almaya hak kazanmış kimseleri değil; aynı zamanda camilerin idare edilmesinde rol alan memurları, mektep ve medreselerde Müslüman halkı eğiten öğretmenleri, Şeriat kuralları ışığında hukuki işlemleri yürüten kadıları da kapsamaktadır. 18. yüzyıla gelindiğinde devletin üst sınıfında yerini alan ulema sınıfı, kendi içlerindeki çekişmeler, ahlaki dokudaki bozulmalar ve eğitimde kalitenin düşmesi sonucu zayıflamaya başlamıştır. Ne yazık ki, ulema III. Selim ve II. Mahmut'un Batılılaşma hareketlerinin önemini de kavrayamamıştır.*⁷²

Böylece ulema sınıfının ve buna bağlı olarak medreselerin eğitimdeki modernleşme çalışmalarının büyük bir destekçisi olduğunu söylemek yersiz olacaktır. “Ulema, Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece kadı ve hukukçusu değil öğretmeni de olmuş ve onların bilgisizliği diğerlerini de etkilemiştir.”⁷³ Osmanlı eğitim ve toplum yapısında bahsi geçen çeşitli alanlarda etkin rollerde bulunan böylesi güçlü bir sınıfın bu değişim hareketlerinin önemini kavrayamaması, açılan yeni eğitim kurumları ile imparatorluk içinde ikiliklerin ortaya çıkmasına sebep oldu.

Osmanlı Devleti bünyesindeki temel ilköğretim sağlayan eğitim kurumlarına bakıldığında, “öteki İslam ülkelerinde olduğu gibi ilköğretim, mahallelerde cami ve mescitin yanında bulunan sıbyan okullarında yapılırdı.”⁷⁴ Günümüz ilköğretimine denk olarak kabul etmenin mümkün olduğu “sıbyan mekteplerinin mevcut durumu aşağı

⁷² Nikki R. Keddie, **Scholars, Saints and Sufis: Muslim Religious Institutions Since 1500**, Berkeley, 1972, s.34-35.

⁷³ İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, 2012, s.668.

⁷⁴ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 2004, s.180.

yukarı XIX. yy baslarına kadar aynı şekilde sürdü. İlk düzenleme teşebbüsü, II. Mahmut zamanında oldu.”⁷⁵ Bu düzenlemelere bakıldığında,

1824 yılında II. Mahmut devrinde ilan edilen fermanla, çocukların sıbyan mekteplerinde dini bilgileri ve inanca ait esasları öğrenmedikleri halde meslek ve sanata yöneldikleri belirtilerek tenkit edilmektedir. Fermana göre, bundan böyle çocuklar mekteplerde dini bilgileri tam olarak öğrenmedikçe herhangi bir işe verilmeyecek, esnaf da bu gibileri çıraklığa kabul etmeyecektir; ancak yetim olup çalışmak zorunda olanlar bulunur ise bunlar da ustası tarafından sabah-akşam mektebe gönderilmek zorundadır. Diğer taraftan fermanla, mekteplerde okutulacak dersler hakkında bilgi bulmak da mümkündür. Buna göre mekteplerde Kur'an, tecvid ve ilmiyal risaleleri okutulacaktır.”⁷⁶

Bu fermanla, padişahın ilköğretimin ne denli önemli olduğu bilinciyle öğrencilerin temel eğitiminin sağlam olması adına güçlü bir adım atmış olduğu söylenebilir.

İmparatorluğun eğitim yapılanması içerisinde mühim bir konuma sahip olan

Enderun Mektebi ise Osmanlı Devleti'nde mülki, idari, diplomatik ve diğer önemli işlerde görev alan kadronun yetiştirildiği yerdir. Enderun Mektebi, bir çeşit 'kamu yönetimi okulu' olarak da nitelendirilebilir. Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu devlet adamı kadrosu bu mektepten yetişmiştir. Bu mektepte öğrenciler, üstün zekâlılara ve çeşitli yeteneklere yönelik programlarla ve testlerle, ortalama 15 yıllık bir eğitimden geçtikten sonra, devletin ihtiyaç duyduğu üst düzey idari/ bürokratik ve askeri personelin yetişmesi sağlanmıştır. Enderun Mektebi'ndeki eğitim sisteminin çağın gereklerine ve ihtiyaçlarına ayak uyduramaması ve özellikle devlet ve saray idaresinin, yeniçeri ağaları ve valide sultanlar tarafından bozulması gibi nedenlerle başka pek çok kurumunda olduğu gibi Enderun'un da disiplini ve eğitimi yozlaşmıştır. Devşirme usulüne aykırı öğrenci alınması, birçok kimsenin şeref bulmak düşüncesiyle,

⁷⁵ Mehmet Kına, **Tanzimat Dönemi'nde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006, s.8.

⁷⁶ Akdemir, **a.g.e.**, 2008, s.15.

çocuklarını Enderun'da okutmak için köle diye satması; böylece bu okula ehil olmayan yeteneksiz kimselerin alınması ”⁷⁷

gibi bozulmalarla karşı karşıya kalınmıştı. Böylece, Tanzimat Fermanı'na giden süreçte Osmanlı Devleti'nde hâlihazırda bulunan klasik eğitim kurumlarının işleyişinde ortaya çıkan aksaklıklar kalitenin düşmesine sebep olarak bir zamanların gözde kurumunun dahi önemini yitirmesine sebep olmuş durumdaydı.

Türkiye tarihi içerisinde yenileşme girişimleri ile ön plana çıkan Tanzimat döneminin bir nevi alt yapısını oluşturan bu yıllardan bahsederken, eğitimi düzenleme adına atılan adımlardan bir diğeri olan Rüştîye okullarına da değinmek gereklidir. “1838’de rüştiye okullarının açılması kararı da bir yandan ilkokullara öğretmen yetiştirmek, öte yandan Tıbbiye ve Harbiye gibi okullara okur yazar öğrenci yetiştirmek düşüncesiyle alınmıştı.”⁷⁸ Demek ki, hem ıslah edilen ilköğretimin hem de yeni kurulan yüksek okul dengi kurumların sürdürülebilirliğine önem verilmiş, bunu sağlamak amacıyla da orta öğretimi temsil eden Rüştîye okulları kurulmuştu.

Batılılaşma süreci içerisinde eğitim hayatına başlayan bu okullar bünyesinde ve hâlihazırdaki Avrupa temasları için yabancı dilin önemi şüphesiz büyüktü. Bu döneme gelinceye kadar

elzem olan temaslar İstanbul'daki Avrupa elçilikleri yoluyla sağlanır ve konuşmalar, genellikle yerli Hristiyan tercümanlar aracılığıyla yapılırdı. Her elçiliğin bir tercümanı vardı. Üç yüzyıldan daha fazla sürmüş olan bu makamı genellikle Hristiyanlar doldurmuş ve on sekizinci yüzyıl sırasında da İstanbul'un Fener bölgesindeki asilzade Rum ailelerinin küçük bir grubunun tekeline girmişti.”⁷⁹

Fakat bu gruba olan güvenin sarsılması sonucu imparatorluk yeni bir çözüm arayışı içine girmişti. “1833’e kadar tercüme işleri geçici düzenlemeler ile yürütülmüş ancak sonrasında II. Mahmud meseleyi 1833’te daha geniş bir çerçevede ele alarak ‘Tercüme Odası’nı kurmuştur.”⁸⁰ Ülkenin dış ilişkilerinde gereksinim duyduğu tercüme hizmetini sağlamak amacıyla hayata geçirilen bu kurum “daha sonra bir yabancı dil

⁷⁷ Doğan, a.g.e., 2010, s.163-172.

⁷⁸ Berkes, a.g.e., 2004, s.183.

⁷⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 1970, s.87-88.

⁸⁰ Taşkiran, a.g.e., 2010, s.55.

okulu halini almış, mezunları ise Avrupa başkentlerindeki elçiliklerde görevlendirilmişlerdir.”⁸¹ Böylelikle, Batı dilleri ve bilimleri üzerine çalışmalarına yerinde devam edebilme imkânı bulmuşlardır. Açıkçası bu imkânın II. Mahmut’un çalışmaları sonucu mümkün olduğunu belirtmek gerekir.

*1834-36’da, III. Selim’den sonra kapanmış olan Londra, Paris ve Viyana sürekli elçiliklerini yeniden kurdu; bunu diğer Avrupa başkentlerinde sürekli olarak bulunan diplomatik memuriyetler izledi. Bu kadrolarda görev yapan genç diplomat ve tercümanların Batı etkisine direkt maruz kalmaları sonucu oluşan etkinin önemi, bundan sonraki yarım yüzyılın reformcu lider ve devlet adamlarının hemen hepsinin bu elçiliklerde hizmet görmüş kimseler olduğu gerçeğiyle ölçülebilir. Tanzimat’ın üç büyük mimarından Mustafa Reşit Paşa 1834’te Paris’e ve sonra Londra’ya, Ali Paşa 1836’da Viyana’ya, Fuat Paşa 1840’ta Londra’ya gitmişlerdi.*⁸²

O halde, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu içerisinde modern bir eğitime yetişmiş ve Avrupa’yı şahsen tecrübe etmiş yeni bir tabaka oluşmakta, Tanzimat Fermanı’nın hayata geçirilmesinde etkin rol oynayacak kesim oluşmaktaydı.

3.2. Tanzimat Fermanının İlanı

Öncelikli olarak idari, eğitimsel ve toplumsal alanlar olmak üzere birçok alanda Batı’yı model alan ıslahat girişimlerinin bir süredir yaşanmakta olduğu Osmanlı Devleti, 1839 yılına gelindiğinde batılılaşma adına önemli adımlar atmış olan padişahı II. Mahmut’un ölümü ile artık veliahdı I. Abdülmecid tarafından yönetilmeye başlanmıştı. II. Mahmut devrinde büyükelçi olarak Londra’ya gönderilen ve dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston ve İngiliz Büyükelçisi Lord Ponsonby ile ilişkiler kuran Mustafa Reşit Paşa, yeni padişah döneminde de etkin bir diplomat olmayı sürdürdü ve I. Abdülmecid tarafından Dışişleri Bakanı olarak atandı. Bu durumun oluşmasında, Paşa’nın iyi derecede yabancı dil bilgisinin bulunmasının ve yurtdışı temasları sayesinde Osmanlı Devleti’nin yabancı ülkeler tarafından nasıl görüldüğü

⁸¹ Keddie, a.g.e., 1972, s. 36.

⁸² Lewis, a.g.e., 1970, s.89.

hakkında bilgi sahibi olmasının etkili olduğu söylenebilir. Bu karardan da anlaşılabileceği üzere,

yeni Sultan, babasının eserine devam etmeye kararlıydı ve bunda, oğlu ve dolayısıyla hükümet üzerinde önemli nüfuz sahibi dikkate değer bir kadın olan Valide Sultan Bezm-i Alem tarafından da destekleniyordu. Zaman kritik idi. Asi Mısır Paşası Mehmet Ali Babiali'ye karşı tekrar düşmanlığa başladı ve orduları 24 Haziran'da Nizip Savaşı'nda Osmanlı kuvvetlerini ezici bir yenilgiye uğrattı. Şüphesiz kısmen de, Sultanın hükümetinin Mısır Paşasınıninki kadar liberal ve modern bir rejim kurabileceğini Avrupa'ya göstermek amacıyla, yeni Osmanlı nazırları ünlü Gülhane Hatt-ı Şerifi'ni hazırlayıp 3 Kasım 1839'da ilan ettiler.⁸³

Tabii ki, bu denli önemli bir tarihi olayı tek yönlü ve anlık bir gelişme olarak değerlendirmek mümkün değildir. Mehmet Ali Paşa karşısındaki yenilgi, Tanzimat Fermanı'nın ortaya çıkışındaki tetikleyici etkenlerden biri olarak kabul edilebilir. Fermanın ilanına giden süreçte öne çıkan bir diğer etken ise, Mustafa Reşit Paşa'nın İngiltere ile olan görüşmeleridir. "Eylül sonuna doğru, Reşit Paşa güvendiği adamlarından birini Lord Ponsonby'ye göndererek, ülkeye hayat ve mal güvencesi getirecek önlemler almayı tasarladığını; bu denli bu denli önlemleri kıvamına getirerek uygulamak konusunda Ponsonby'ye danışmayı dilediğini İngiliz büyükelçisine bildirmesini öneriyordu."⁸⁴ İzlenen bu yol, önemli maddeler içeren fermanın hazırlık aşamasında İngiltere'nin adeta bir danışman konumunda bulunarak etkin bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

İmparatorluğun yolunu fermana götüren temel noktalar dikkate alındığında,

Padişah Abdülmecid'in onayı ve Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde Avrupalı devletlerin iç işlerine karışmasını engellemek; Mısır ve Boğazlar konusunda Avrupalı devletlerin desteğini kazanmak; devlete ve topluma çağdaş anlayış kazandırmak üzere 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı/ Gülhane Hattı Hümayunu ilan edilmiştir. Tanzimat Fermanı'nda, Osmanlı egemenliği altındaki azınlıkların, can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması; vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi;

⁸³ aynı, s.107.

⁸⁴ Sonyel, a.g.e., 1994, s.342.

*askerliğin vatani görev olarak kabul edilmesi ve azınlıkların da askere alınması ve kanunların üstünlüğü kabul edilmiştir. Tanzimat Fermanı, hukuk devletine ve hukukun üstünlüğü esasına dayanan devlet anlayışına geçişin ilk basamağını oluşturmuştur.*⁸⁵

Dolayısıyla, yüzyıllardır padişahın mutlak monarşisi yoluyla yönetilmekte olan Osmanlı için, kanun üstünlüğünü ön plana çıkaran yapısı ile Tanzimat Fermanı'nın ne denli önemli bir girişim olduğu aşîkârdır. Avrupa ülkelerinde insan hakları, eşitlik, hukuk üstünlüğü gibi kavramlar halk kaynaklı hareketler sonucu ortaya çıkmış olsa da, Osmanlı modernleşmesinde halk bu ve benzeri kavramlara yönetici kesim tarafından Batı'nın rol model alınması ile maruz bırakılmıştı. Aynı durum Tanzimat Fermanı için de geçerliydi.

Batılılaşma kapsamında, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya biraz daha yaklaşmasını sağlayan Tanzimat Fermanı'nda devletin varlığının yıllardır refah ortamında sürdürüldüğü fakat son yüz elli yıldır şeriat kanunlarının tam anlamıyla uygulanamaması sonucu zayıfladığı; ancak bu durumun ülkenin sahip olduğu potansiyel gücün kullanılarak beş- on yılda atlatılabileceği bilgisi verilir. Fermanla ulaşılmak istenen nokta, üstünlüğü bu vesileyle ilan edilmiş olan kanun gücüne de dayanarak metinde değinilen konularda bazı modern uygulamaların hayata geçirilmesi ve aynı zamanda şeriat kurallarının tekrar tam anlamıyla uygulanır hale getirilmesi olarak kabul edilebilir. Ferman metninde yer alan “dünyada candan ve ırz u nâmûsdan e'azz bir şey olmadığından”⁸⁶ ifadesi ile can, ırz ve namus güvenliğinin son derece önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca, metinde kişilerin can, ırz ve namus güvenliklerinin devlet tarafından sağlanmasının önemi vurgulanmıştır. Söz konusu yönlerden güvenliği sağlanamamış kişilerin olumsuz davranışlar sergileyeceğine; fakat bu açılardan güven ortamında bulunan halkın devletine zarar verebilecek tutumlar sergilemeyeceğine, aksine ülkesine faydalı olmak adına çalışmalar yapacağına da dikkat çekilmiştir. Dahası, vergi, askerlik ve ceza konularında da birtakım düzenlemeler öneren fermanda belki de en çarpıcı nokta tüm bu iyileştirme girişimlerinin bütün Müslim ve gayrimüslim halk için geçerli olduğunun belirtilmesidir. Böylece, Osmanlı bünyesinde yaşayan Müslim ya da gayrimüslim herkesin malına ve gelirine göre vergi

⁸⁵ Umay Türkeş Günay, *Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe*, Ankara, 2007, s.539.

⁸⁶ Perihan Ölker, Tuğba Aktaş, “Tanzimat Fermanı'nın Metindibilimsel Çözümlemesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. XIII/2, 2013, s.228.

ödemesi gerektiğine, askerlik görevini yerine getireceğine ve hiç kimsenin yargılanmadan idam edilmeyeceğın dair kararlar ferman metninde yerini bulmuştur. Kanuna aykırı hareket eden din adamları ya da vezirler dahi olsa aracılar dikkate alınmayarak cezalandırılmaları hükmü de önem arz eder. Böylelikle, kanun üstünlüğü kati şekilde ifade edilir. Bir süredir devlette yaygınlaşmış olan rüşvet sıkıntısından kurtulmak için memur maaşlarında düzenlemelere gidileceğı de belirtilmektedir. “Bu kavânîn-i müessesenin hilâfına hareket edenler Allahu Teâlâ Hazretlerinin lanetine mazhar olsunlar ve ile’l-ebed felâh bulmasınlar”⁸⁷ ifadesiyle son bulan Tanzimat Fermanı’nda kanunlara ne denli önem verildiğı aşıkârdır. Yine de, metin içerisinde yer yer şariat kanunlarına değinilmesi göstermektedir ki, Avrupa tarzı modern uygulamalar esas alınmakla beraber İslami düşüncelerden kopulmayacağı da vurgulanmaktadır.

Fermanın değindiğı temel hususlar dikkate alındığında, bir anda gayrimüslim tebaa başta olmak üzere toplumsal hayatın önemli noktalarına çeşitli düzenlemeler getirmeyi öngören bu metin ile karşı karşıya kalan Osmanlı halkının fermana, sahip olduğu özelliklere bağlı olarak ve toplumdaki yerine göre çeşitlilik gösteren tepkiler vermiş olması şaşırtıcı değildir. Öyle ki, çeşitli millet ve din gruplarından oluşan sosyal yapısıyla Osmanlı Devleti’ndeki bu tepeden inme hukuk metninin yankıları da aynı şekilde çeşitli oldu. Tanzimat’a giden süreçte, medrese ve yeni kurulan modern okulların eğitim alanında sebep olduğu ikilik durumunun dünyayı algılama şekilleri farklı çevreler oluşturması ve ilan edilen fermana verilen tepkilerin de farklılıklar göstermesi şaşırtıcı değildir. Üstelik bu denli keskin bir yenilik hareketi olan fermanın yabancı ülkelerdeki yansımaları da, her bir devletin Osmanlı’ya bakışı ve kendi çıkarı doğrultusunda şekillenmesi sonucu çeşitlilik göstermekteydi.

3.2.1. Tanzimat Fermanına Empatik Tepkiler

1839 yılında Gülhane Meydanı’nda padişahın, yerli ve yabancı önde gelen devlet adamlarının ve halkın önünde Reşit Paşa tarafından okunan fermanın maddeleri göz önüne alındığında, empatik ve olumlu ilk tepkilerin büyük çoğunluğunu Müslimlerin oluşturmadığı sonucuna varmak mümkündür. Öyle ki bu ferman, imparatorluk bünyesinde yaşamakta olan gayrimüslim tebaaya Müslimlerle aynı şartları sunmaktaydı ve “çoğu Osmanlı’ya göre 1839-40 krizinde Avrupa desteğini kazanmak

⁸⁷ aynı, s.229.

için ilan edilmişti.”⁸⁸ Dolayısıyla Müslüman halk arasında çoğunlukla empati ile karşılandığını belirtmek mümkün değildir.

Gösterilen ilk tepkileri Osmanlı Devleti özelinde değerlendirmek gerekirse,

*Hatt-ı Şerif, imparatorluğun her yanında geniş yankılara yol açıyor; her ulus (millet), bunu kendi açısından açınıyordu. Büyük ümitlere kapılan gayrimüslim Osmanlı uyrukları, ondan yararlanarak her yanda düzensizlik ve kargaşalık çıkarıyor; kendilerine sağlanan yeni haklardan kısmen memnun olmakla birlikte, onun getirdiği yeni sorumluluklara karşı çıkıyorlardı.*⁸⁹

Buna göre, resmi ve yazılı bir metin ile önemli haklara ve aynı zamanda sorumluluklara tabi hale gelen gayrimüslim halk arasında elde edilen bu eşitlik durumunun farklı düşüncelere yol açmasıyla söz konusu kitle bu duruma dayanarak taşkınlıklar yapmaktaydı. Ayrıca, vergi, güvenlik ve cezalar konusunda aynı kitleye sunulan dikkate değer gelişmelere rağmen, getirdiği sorumluluklar sebebiyle fermanın tam anlamıyla hoşnut olmamaları da dikkat çekmekteydi.

Mevzubahis Tanzimat Fermanı’na karşı oluşan olumlu yaklaşımlar olduğunda, metnin ilanında az ya da çok etkisi olduğu kabul edilen Avrupa kaynaklı tepkilere de değinmek gerekmektedir. Zira “Gülhane Hatt-ı Hümayunu hareketinin ne yalnız yukarıdan ne yalnız aşağıdan, fakat aynı zamanda yandan, yani Batıdan da gelen tesirlerin bir neticesi olarak meydana gelmiş olduğu sonucuna”⁹⁰ dayanarak, bu fermana söz konusu çevreden gelen yaklaşımlar önem taşımaktadır. Osmanlı bünyesinde kendilerine tabi halkların da yaşadığı ve “reform vaatleriyle uzaktan veya yakından ilgilenen dört devletten (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya) sadece ikisi Gülhane Hattı’nı olumlu karşıladılar.”⁹¹ İmparatorluğun ilan ettiği fermanı “İngiltere ve Fransa kamu duygularını oldukça etkileyen, çok başarılı bir siyaset’ olarak nitelendirmişlerdir.”⁹² Mevcut yerinde varlığını devam ettiren bir Osmanlı Devleti fikrini yeğlediği bilinen İngiltere’nin, bu modern adımla imparatorluğun ömrünün uzayacağı düşüncesinden hareketle olumlu bir yaklaşım sergilemesi şaşırtıcı değildi.

⁸⁸ Uz Okur, **a.g.e.**, 2006, s. 71.

⁸⁹ Sonyel, **a.g.e.**, 1994, s.344.

⁹⁰ Huri İslamoğlu-İnan, **Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Derleme**, Konya, 1996, s.306.

⁹¹ İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, 2012, s.357.

⁹² Sonyel, **a.g.e.**, 1994, s.344.

Bünyesindeki keskin içerikli maddeleri ile imparatorluktaki farklı topluluklar tarafından kendi kıstasları doğrultusunda değerlendirilen fermana, buna bağlı olarak değişen tepkiler doğdu. Gayrimüslim tebaanın çoğunlukla eşitlik kavramından memnuniyet duyduğu söylenebilirken, kısmen hoşnut olmadıkları durumlar da söz konusuydu. Ayrıca, dönemin Avrupa güçlerinde İngiltere ve Fransa'nın fermana olumlu yaklaştığı görülmekteydi.

3.2.2. Tanzimat Fermanı'na Eleştirel Tepkiler

Dönemin Osmanlı Devleti şartlarına göre oldukça hassas maddeler içeren Tanzimat Fermanı ilanını takiben yayılarak geniş yankılar uyandırmıştı.

*Hedef kitlesi Avrupa ve gayrimüslimler olan Hatt-ı Şerif, Hristiyanlara Müslümanların sahip olduğu hukuku tanımakla Müslüman halkın diline düşmüştü. Ferman gayrimüslimlerin geleneksel millet sistemi içinde sahip oldukları statüyü ve Osmanlı toplumsal yapısındaki gelenekleri altüst ediyordu.*⁹³

Yüzyıllardır süregelen toplumsal yapılaşma Müslim- gayrimüslim eşitliği ilkesinden oldukça uzaktaydı; bu sebeple, ilan edilen maddeleri İslamiyet'in üstünlüğü anlayışına uygun bulmayan Müslüman grup büyük bir çoğunlukla diğer gruba sağlanan ayrıcalıklardan hoşnut olmamıştı. Çünkü bu gruba göre, “kâfir ile gerçek mümin farklı ve ayrıydı; onları eşit kılmak ve birbirleriyle karıştırmak hem dine hem de sağduyuya karşı bir hareketti.”⁹⁴ Ferman içerisindeki çarpıcı maddelerden rahatsız olan tek grubun Müslüman tebaa olmadığını da belirtmek gerekir. “Tanzimat Fermanı okunduktan sonra torbasına konduğunda Rum Patriği'nin ‘inşallah bir daha o torbadan çıkmaz’ dediği söylenir.”⁹⁵ İmparatorluk bünyesindeki her kesimin gelişim adına önünü açan eşitlik ilkesi göz önüne alındığında, ferman bir başka dinden grubun da öne çıkıp güçlenmesine yol açmaya müsaitti. Bu sebeple, “mutaassıp Müslümanlar kadar, Rum- Ortodoks kilisesi de bu ilkeye karşıydı. İmparatorlukta örneğin Protestanlığın gelişip güçlenmesi ve şimdiki hukuki ve toplumsal statüsü değişen bir Musevi cemaati her şeyden önce Hristiyanları rahatsız ediyordu.”⁹⁶ Dolayısıyla, hâlihazırda sahip olduğu

⁹³ Gencer, **a.g.e.**,2008, s.355.

⁹⁴ Lewis, **a.g.e.**, 1970, s.108.

⁹⁵ Ortaylı, **a.g.e.**, 2006, s.115.

⁹⁶ **aynı**, s.93.

ayrıcalıklara zarar geleceğini düşünen bahsi geçen grup da bu yeni düzenleme girişiminden hoşnut kalmamıştı. Yalnız, toplum içerisindeki yerinin sıkıntıya uğrayacağını düşünen başka gruplar da mevcuttu ve onların da fermana karşı ilk yaklaşımları eleştirel olmuştu. Eşitlik ilkesinin vergilendirme hususunda da etkin hale getirilmesi adına, herkesin mal ve gelir seviyesine göre vergilendirilmesi ve faydasının görülmediği belirtilen iltizam usulünün ortadan kaldırılması, fermandaki dikkat çeken ifadelerdendi. Bu noktada, yıllardır sürdürülmekte olan iltizam usulüne göre “devlet bir gelir kaynağı olan vergi birimini (mukataa) yıllık geliri (vergi veya mal) karşılığında, belli bir süre (1-3 yıl) ve çeşitli şartlar ile işletilmek üzere müzayedeye çıkarmakta ve en yüksek ön ödemeyi yapan mültezim bir süre için mukataanın işletmecisi olmaktadır.”⁹⁷ Böylelikle ferman metninde de değinildiği üzere, mukataalar üzerinde hak sahibi olan mültezimlere bu bölgelerin siyasi ve mali idaresi teslim edilmiş olmaktaydı. Bu da, mukataalarda yaşayan ve mültezime tabi olan halkın kaderini bu kişilerin ellerine bırakmaktaydı. Son yıllarda imparatorluk içerisinde birçok alanda meydana gelen bozulmalardan iltizam sisteminin de etkilendiği ve iyi niyetli olmayan bazı mültezimlerin hak sahibi oldukları alanlardaki halka zulüm ettiği bilinmekteydi. Tanzimat Fermanı ile önüne geçilmek istenen bir durum da bu kötü gidişattı. Bu iyileştirme girişimiyle,

*mültezimler ve onlara bağlı bir sürü kimseler bir anda kazanç ve istismar kapılarının kapandığını görmüşlerdir. Birtakım ağalar, servete göre vergi ödeme prensibinin uygulanması yüzünden ödeyecekleri vergi miktarının birden bire arttığını yahut eskiden olduğu gibi, angarya yoluyla ve yerleşmiş adetler ve çeşitli suiistimallerle halktan sızdırdıkları menfaatlere son verildiğini görmüşlerdir.*⁹⁸

Buna istinaden, bozulmuş vergi toplama sistemlerinden nemalanmakta olan grupların çıkarlarına ters düşen içerikteki Tanzimat Fermanı’na karşı eleştirel bir tavır takınmaları kaçınılmazdı.

Toplumun çeşitli kısımlarındaki bu eleştirel yansımaların yanı sıra, dönemin üst kesimlerine dâhil grupların fermana karşı ilk tepkileri de değerlendirilmelidir. “Yeni

⁹⁷ Rahmi Deniz Özbay, “17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, Mallikane Uygulamasına (1656-1658)”, *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, 2009, s.2110.

⁹⁸İslamoğlu-İnan, *a.g.e.*, 1996, s.326-327.

açılan modern okullar ve Avrupa'yı ve Avrupa dillerini bilen devlet adamlarına duyulan ihtiyaç sonucunda Osmanlı Devleti'nde yeni bir elit kitle ortaya çıkmıştır. İşte Tanzimat'ta siyasi sahnede aktif olan kitle budur.”⁹⁹ Tanzimat öncesi dönemde hayata geçirilen batı odaklı eğitim kurumları, sonraları yabancı dil eğitimi veren bir kurum haline gelen Tercüme Odası, yurtdışı elçilik görevlendirmeleri ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi gibi girişimler sonucunda Osmanlı'da medrese çıkışlı geleneksel aydın tipinden farklı bir kesim oluşmaya başlamış ve bu kesim Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve hayata geçirilmesi aşamalarında rol oynamıştı. Bu yeni oluşan elit kitlenin önde gelen isimleri olan “Mustafa Reşit Paşa, A. Cevdet Paşa, Ali ve Fuad paşalardan oluşan Tanzimat dördlüsü, iktidarı tutucu ve görünüşte reformcu bir kadrodan devrıldılar. Bu devir- teslim, eskilerin gözden düşmesi ve bir köşeye itilmeleriyle gerçekleşti.”¹⁰⁰ İmparatorluk bünyesinde yıllardır iktisadi, idari ve eğitim alanlarında ön planda bulunmuş olan ulema sınıfı böylece Tanzimat Fermanı ile siyasi ortamda güç kaybetmiş, dolayısıyla da bu geleneksel konumunu terk etmek istemeyerek Tanzimat reformlarının laik girişimlerine karşı duruş sergilemişti. Devletin idari yapısında merkezileşme amacıyla,

*Tanzimat'ın getirdiği yeni meclislerin eskisinden farkı, başkanlığın kadılardan, yani ulemadan alınıp valiye, kaza müdürüne, yani idare adamlarına verilmesi ve gayrimüslim tebaanın, dini reisleri ve kocabaşları vasıtası ile idarede söz sahibi olmasıdır. Tanzimat siyasetine de karşı olan ulema da bu meclislerde muhafazakâr ağalar yanında yer almakta, bazı yerlerde halkı açıkça isyana teşvike kadar gitmekte idiler. Adapazarı meclisinde üye bulunan müftünün kahvehanelerde vergi aleyhine halkı tahrik etmesi ya da Amasya'da karantinaya karşı ulemanın tahrikiyle karantina doktorunun katline sebep olanlar arasında meclis üyeleri de bulunmuştur. Elinde bulunan geniş mukataa toprakları için herkesle beraber vergi vereceğini anlayan Bala ayarı Yağcıoğlu İbrahim Ağa kendi köyü ile diğer köyler ahalisini tahrik ederek dört yüz kadar fakir köylüyü toplamaya muvaffak olmuştur.*¹⁰¹

⁹⁹ Keddie, a.g.e., 1972, s. 36.

¹⁰⁰ Ortaylı, a.g.e., 2006, s.226.

¹⁰¹ İslamoğlu-İnan, a.g.e., 1996, s.327-331.

Anlaşıyor ki, ulema ve ağaların geleneksel anlamda süregelen düzen içerisindeki otoriteleri tehlike altına girmişti ve bahsi geçen gruplar bu duruma karşı çalışmalar yürütmekteydi.

Yansımalarını imparatorluk dışında da bulan Tanzimat Fermanı ilanının dış ülkelerde farklı yansımaları olduğuna değinilmişti. “Rusya’nın, Ortadoğu’daki menfaatlerine ters düşen ve ayrıca kendisini Hindistan’a bağlayan yolları tehdit eden hareketlerini dikkate alan İngiltere”¹⁰² bu ülke karşısında kuvvetli durabilecek bir Osmanlı fikrinden yanaydı ve reformlar ile bunun gerçekleşebileceğine inanmaktaydı. Buna dayanarak; Rusya’nın, fermanın ilanını açıkça destekleyen ve olumlu geri dönüşlerde bulunan İngiltere ve Fransa etkisinin Osmanlı içerisinde daha da artacağından çekinmesi ile fermana karşı eleştirel tavır takındığı “hatta Rusya’nın elit ve egemen kısımlarının olayı bir komedi olarak nitelendirdiği”¹⁰³ belirtilebilir. Benzer şekilde, dönemin Avusturya Başbakanı “Metternich Tanzimat’ın ilanı üzerine İstanbul sefirine dikkat çekici bir mektup yollamıştır. Bu mektubunda Tanzimat’a karşı çıkan Metternich; hükümetin Osmanlı’nın tarihi temellerini teşkil eden dininden ve kültüründen ayrılmaması gerektiğini belirtmiştir.”¹⁰⁴ Demek ki, Metternich Osmanlı bünyesinde Batı odaklı yapılan bu yenileşme hareketlerinin imparatorluğu kendi din ve kültüründen uzaklaştırdığına inanmaktaydı. Ek olarak, Avusturya’nın düşüncesine göre “Osmanlı Devleti’nin yıkılmasının yaratacağı Milliyetçilik hareketleri bütün çok uluslu imparatorlukları etkisi altına alacak ve kısa sürede parçalanmalarına neden olacaktı.”¹⁰⁵ Buna göre, çeşitli milletlerden oluşan yapıyla Osmanlı Devleti’nin varlığını sürdürmesi Avusturya için önemliydi. Zira bu imparatorluğun ortadan kalkmasının kendi gibi çokuluslu devletlere zarar vereceğinden çekinilmekteydi.

3.3. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanı İlanı Sonrası Süreç

Dönemin önde gelen bürokratı Mustafa Reşit Paşa’nın ağırlıklı olarak İngiltere görüşmelerinin etkisiyle ilan edilen

Tanzimat Fermanı’nı izleyen 1840 yılı uygulamanın başlangıç yılı olmuştur. Bu kolay olmamış, yer yer ayaklanmalar, karşı koymalar

¹⁰² İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, 2012,s.357.

¹⁰³ **aynı**, s.361.

¹⁰⁴ Ata, **a.g.e.**, 2013,s.49.

¹⁰⁵ **aynı**, s.47.

*görülmüş, hükümetin ısrarlı tutumu sonunda şeklen de olsa yenilikler uygulama alanına girebilmişti. Karşılaşılan güçlüklerin başında uygulamanın ne şekilde yapılacağına ilişkin önceden hazırlanmış bir programın olmayışı geliyordu. Özellikle can ve mal güvenliğinin sağlanarak vergilerin herkesin gelirine göre alınabilmesi için, mal- mülk ve nüfus sayımına gerek vardı.*¹⁰⁶

Bu gibi eksikliklerin toplumdan gelen karşı koymalarla birleşmesiyle Tanzimat'ın aktif ismi Mustafa Reşit Paşa zaman zaman güç durumlarla karşı karşıya kalmıştı. “Özellikle 1841’de, Fransız modeline dayalı vilayet yönetim sistemi planları, vergi ödeyen çiftçilerin ve işinden olacak askeri valilerin büyük düşmanlığıyla karşılaştığında sefir olarak Paris’e gönderildi. Ama 1845’te Dışişleri Bakanı olarak geri döndü.”¹⁰⁷

Tanzimat Fermanı’nın hazırlık aşaması süresince İngiltere ile etkileşim halinde olduğu bilinen Mustafa Reşit Paşa “1839 yılı Aralık ayının sonlarına doğru ‘halka ve dünyaya, Gülhane Hatt-ı Şerifi’nin bir gerçek olduğunu kanıtlayacak ve ülkenin iyiliği için sağlanabilecek en önemli kararlardan birini’ Bakanlar Kurulu’nda geçirmeyi başardığını İngiliz büyükelçisi Ponsonby’ye bildiriyordu.”¹⁰⁸ Böylece Osmanlı- İngiliz ilişkilerinin Tanzimat’ın ilanından sonra da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Öyle ki, “Palmerston 1834- 1840 yılları arasında gönderdiği çok sayıda resmi veya gayri resmi misyonerler Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik, coğrafi ve sosyal yaşantısını inceleyerek günlük raporlar gönderiyorlardı.”¹⁰⁹ Bunun yanı sıra,

1841 yılında İngiltere Büyükelçisi olarak tekrar sahneye çıkan Sir Stratford Canning Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun resmi anlamda ilan edilmiş olmasına rağmen akıbetinin iyimser görünmeyişinin geçici bir durum olduğunu, Abdülmecid’e güvendiğini ve onun zamanla olayların doğal akışı içerisinde olgunlaşacağına inandığını belirtmekteydi. Ayrıca, Canning imparatorluktaki yönetici kesimin ve ilerleyen yıllarda bu

¹⁰⁶İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, 2012,s.199.

¹⁰⁷ Palmer, **a.g.e.**, 1995,s.178.

¹⁰⁸ Sonyel, **a.g.e.**, 1994,s.344.

¹⁰⁹ Akt. Sevim Ünal, *Tanzimat Dönemi’nde Dış Politika, Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara. 1994, s.203.

*kesimde bulunması muhtemel grupların durumlarını da gözlemlemesi gerektiğine inanmaktaydı.*¹¹⁰

Ayrıca bu süreçte İngiltere ile diplomatik ilişkiler içerisinde bulunduğu bilinen, “politikalarını, büyük ölçüde İngiliz çıkarlarına uyumu ve İngilizlerin politik baskılarına borçlu olan ve Türkiye'yi Avrupa' da tutabilmek için Avrupa'yı Türkiye' de tatmin etme anlayışına dayandıran Reşit Paşa, iktidarını İngiliz elçisi Stratford Canning'in tavsiye ve destekleriyle sürdürür.”¹¹¹ Tüm bu açıklamalar göstermektedir ki, Tanzimat Fermanı'nın hazırlık aşamasında olduğu gibi, İngiltere Mustafa Reşit Paşa aracılığıyla fermanın uygulanma aşamasına da müdahil olmuştu.

İngiltere, Osmanlı Devleti ile imzalanan ticaret anlaşmasının uygulamaya geçirilmesi beklentisindeydi. Söz konusu anlaşmanın aktif hale getirilmesi sonucu “iç gümrüklerin, tekellerin ve yasakların kaldırılması ile İngiltere'nin sanayi malları Osmanlı pazarlarını doldurmuştu. Sıkı mevzuat ve vergi kontrolü altında sınırlı üretimlerini sürdürmeye çalışan Osmanlı esnaf ve ticaret erbabı ise, yoğun bir sanayi malı rekabeti ile karşılaşmıştır.”¹¹² Bu rekabet karşısında yerli üreticilerin fazla dayanamadıklarını belirtmek yanlış olmayacaktır. Öyle ki,

*daha önce yalnızca Bursa' da 25 bin okka ipek işleyen bin kadar tezgâh varken; 1847 yılında ancak dört bin okka ipek işleyen 75 tezgâh kalmıştır. Yine Üsküdar'daki kumaşçı tezgâhları da 2.750'den 25'e, kemhacı tezgâhları 350'den 4'e, yastıkçı tezgâhları 60'tan 8'e düşmüştür. 1825-1855 yılları arasında İngiltere'nin Türkiye'ye ihracatı on yedi kat artmıştır.*¹¹³

Aslında İngiltere bir süredir Osmanlı Devleti üzerinde incelemelerde bulunmaktaydı. İngiltere hükümeti tarafından görevli olarak imparatorluğa gönderilen Urquhart krala sunduğu raporda “Türkiye'nin sahip olduğu çok geniş ve çeşitli kaynaklara rağmen, buraların faal olmayan bölgeler”¹¹⁴ olarak kaldığını belirtmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilanına giden süreç boyunca, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile yaşanan sorunları imparatorluğun kendi içerisinde çözüme

¹¹⁰ Leo Gerald Byrne, **The Great Ambassador**, Ohio, 1964, s.158.

¹¹¹ Ümit Aktaş, **Osmanlı Çağı ve Sonrası**, İstanbul, 2006, s.286.

¹¹² Engin, **a.g.e.**, 2010, s.61.

¹¹³ Aktaş, **a.g.e.**, 2006, s.286.

¹¹⁴ David Urquhart, **Turkey and Its Resources**, 1833, London, s.143.

ulaştıramaması sonucu bu durum uluslararası bir boyut kazanmıştı. Böylece diğer devletlerin yardımına ihtiyaç duyulmuş, bu da dönemin önde gelen güçlerine söz konusu durum üzerinde söz hakkına sahip olma imkânı sağlamıştı ve Osmanlı'nın tek başına herhangi bir adım atması imkânsız bir hal almıştı. Bu soruna bir çözüm getirmek amacıyla; Mısır Valisi'ni desteklediği bilinen

Fransa dışarıda kalmak üzere dört büyük devlet (İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya) elçileri Londra'da daha önce hazırladıkları tasarıyı 15 Temmuz 1840'da imzaladılar. Bu Londra Anlaşması'nın Mehmet Ali'ye verdiği öneri şöyleydi: Mısır Valiliği'ni babadan oğula geçmek üzere, Akka ise yaşam boyu kendisine verilecekti. Mehmet Ali Paşa'ya verilen sürelerin sonunda, Mehmet Ali bütün istekleri reddetti. İngiliz, Avusturya ve Türk orduları kısa zamanda İbrahim Paşa'nın ordusunu zor durumda bıraktılar. Mehmet Ali Paşa barış istemek zorunda kaldı. Bu sorun çözümlendikten sonra, daha önce beş büyük devletin hazırladıkları Boğazlar Protokolünü Osmanlı Devleti imzaladı.¹¹⁵

Osmanlı Devleti, adı geçen devletlerin desteği ile uzun süredir mücadele ettiği bu sorunu çözmüş bulunmaktaydı. Akabinde imzalamak durumunda kaldığı ve

1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'na son veren bu antlaşma ile boğazlar eskisi gibi ticaret gemilerine açık, harp gemilerine kapalı hale getirildi. Osmanlı Devleti, bir savaş esnasında istediği devletin harp gemilerinin boğazlardan geçişine izin verebilecekti. Boğazlar, büyük devletlerin garantisi altına girerken Rusya'nın boğazlar politikası bir kez daha sekteye uğramıştır.¹¹⁶

İngiltere'nin, Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Rusya'nın boğazlar üzerinde elde etmiş olduğu üstünlüğü ortadan kaldırma uğraşları işte bu Boğazlar Protokolü ile somut bir aşama kaydetmiş olmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde uğraşmak durumunda kaldığı bir diğer sorun olan Lübnan olayları ortaya çıktı. "1843'te Suriye ve Lübnan'da bir tür barış sağlandı. Sonra yeni çatışmalar oldu ve 1845 Mayıs'ında bir daha barış geldi. Ama Stratford

¹¹⁵ Ünal, a.g.e., 1994, s.207-208.

¹¹⁶ Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'nda (1853- 1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı.23, 2010, s.159-160.

Canning'ın arabuluculuk çabalarına ve 1846 Ekim'inde Büyük Reşit Paşa'nın Beyrut'u ziyaretine rağmen, bu kadar çok çıkar çatışmasının kol gezdiği bu topraklarda kalıcı bir barış sağlamak için umutlar pek fazla olmadı."¹¹⁷ Bu durumu daha ayrıntılı değerlendirmek gerekirse, "Lübnan bir dinler ve mezhepler mozayığı yapısındaydı. Huzuru çok hassas dengelere dayanıyordu. En ağırlıklı gruplardan Marunîler katolikler ve Fransa tarafından sahipleniliyorlardı. İngiltere ise Fransa'yı dengelemek amacıyla giriştiği misyonerlik faaliyetleriyle Dürziler arasında Protestanlığı yaydı. Böylelikle Lübnan'da katolik- protestan çekişmesi yaşanmağa başladı."¹¹⁸ Böylece, Lübnan bu dönemde uluslararası bir problem olarak ortaya çıktı.

Osmanlı sınırlarını aşan bir diğer sorun olan

Kırım Savaşı, Rusya'nın 1841 Londra Boğazlar Antlaşması ile Karadeniz'e hapsedilmesinin, diğer taraftan da üst üste Lehistan ve Macar isyanlarını bastırarak Avrupa'ya gücünü gösterdiğini düşünmesinin neticesinde vuku bulmuştur. Çar I. Nikola'nın Ortodoksların koruyucusu sıfatıyla Eflak ve Boğdan'a girerek bazı önlemler alacağını ilan etmesiyle de savaş başlamıştır. Osmanlı Devleti ise 4 Ekim 1853'te Rusya'ya resmen savaş ilan etmek zorunda kalmıştır. 12 Mart 1854'te İngiltere Fransa'yı da yanına alarak Osmanlı Devleti ile bir ittifak antlaşması yaptı. Antlaşmadan hemen sonra İngiltere ve Fransa Rusya'ya resmen savaş ilan ettiler. Savaşın Kırım'a kaydırılmasıyla Rusya barış istemek zorunda kaldı ve Paris Kongresi toplanarak antlaşmaya varıldı (1856).¹¹⁹

3 Kasım 1839 günü ilan edilen Tanzimat Fermanı'nı takip eden süre boyunca, Osmanlı Devleti'nin yenilikleri uygulamaya koyma çalışmalarında karşılaştığı sorunların yanı sıra, dış ilişkilerinde de uğraşmak zorunda kaldığı sıkıntılar meydana gelmekteydi. Dönemin güçlü Avrupa devletlerinden İngiltere, bu aşamalarda da Osmanlı varlığının gerekliliğine dayanan siyasetiyle uluslararası arenada Osmanlı Devleti'nin yok olmaması adına kendi ülkesinin çıkarlarını da gözeterek girişimlerde bulundu. Ayrıca, fermanın maddelerinin uygulamaya konulmaya çalışıldığı bu süreçte

¹¹⁷ Palmer, **a.g.e.**, 1995,s.182.

¹¹⁸ Karasu (1993), **a.g.m.**, s.208.

¹¹⁹ Zekeriyâ Işık, "19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı. 2, 2011, s.55-56.

özellikle bu amaçla görevlendirilen kimseler aracılığıyla da daima Osmanlı'dan İngiltere'ye durum bildirimi sağlanmaktaydı.

3.3.1. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı İlanı Sonrası Toplum Hayatı

Yüzlerce yıldır sahip olduğu anlayış ve değerleriyle varlığını sürdürmekte olan Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile bünyesindeki tüm halka ayırım yapmaksızın can ve mal güvenliği, adil bir vergi sistemi yani eşitlik sunacağını ilan etmişti. Son yıllarda bozulmaların gözlendiği devlet kurumlarının da yeniden düzenlenmesi adına önemli bir adım olan fermanın içerdiği maddelerin kanuni üstünlüğü de bizzat ferman metninde vurgulanmaktaydı. Getirilen keskin düzenlemeler toplumun her kesimi tarafından aynı şekilde karşılanmamış, yer yer isyanlar ve karşı koyma girişimlerinin vuku bulduğu bir dönem olmuştu. Tanzimat öncesi dönemde başlayan batılılaşma çalışmalarının da etkisiyle Avrupa ile etkileşim içerisinde olan, Avrupa dillerini öğrenmiş batılılaşmaya açık yeni bir kitle ortaya çıkmıştı. Yine de, tüm halkın bir anda bahsi geçen yenilikleri aynı oranda benimsediğini söylemek hatalı olacaktır. Yenileşme girişimlerinin yaşanmakta olduğu her alan gibi, sosyal anlamda da değişimin olumlu karşılanmadığı yerler ve gruplar mevcuttur. Esasen bu durumun Tanzimat'ın düalist yapısından kaynaklandığı belirtilebilir.

Bu devirde Avrupa ile artan ilişkiler neticesinde sayıları gittikçe artan yabancıların Batılı yaşam stillerinin Osmanlıların sosyal hayattaki yaşam şekillerini etkilemeye başladığı görülür. Yabancı elçiliklerde verilen balo, konser, tiyatro gibi Batı kökenli kültürel etkinliklerin bir süre sonra Osmanlı saraylarında ve konaklarında görülmeye başlaması, mağazalarda Avrupa modasına göre yapılmış ev ve giyim eşyalarının yer alması, Müslüman halkın Beyoğlu'nda yabancı kıyafetlerini ve alışkanlıklarını daha yakından görmesi, Türk evlerinde ud yerine keman ve piyano çalınmaya başlanması, özellikle Boğaziçi kıyılarında sıklıkla görülmeye başlayan yabancıların düzenlediği kotra yarışları, açık hava baloları, yabancı tiyatro gösterileri, konserler ve bunun gibi Batı

*topluma ait diğer sanatsal etkinlikler toplumun kültürel ve sosyal çehresini değiştirmeye başlamıştır.*¹²⁰

Tanzimat öncesi dönemde imparatorluk içerisinde yaşayan Batı kökenli milletlerin de etkisiyle kültürel ve sosyal yaşamda kendini göstermeye başlayan batılılaşmanın artık bu dönemde iyice hissedilir olduğu söylenebilir. “19. yüzyılın sonuna gelindiğinde bürokrasi içinde batılı kılık kıyafet yerleşmişti. Kırım Harbi sırasında halkın diline yerleşecek olan ‘Kâtibim’ türküsündeki setresi uzun eteğine çamur bulaşmış kâtip portresi bu türden bir kâtipti.”¹²¹ Elbette ki sosyal hayata dair değişen anlayışın, toplumun temel birimi olan aileyi ve bir birey olarak kadının toplumdaki konumunu etkilemesi kaçınılmazdı.

*Tanzimat döneminin getirdiği sosyo-kültürel değişim hiç değilse üst ve orta tabaka kadınının toplumsal hayata girişini hazırlayan altın bir dönem olmuştur. Büyük kentlerde kadın evin dışına çıkmıştır. Boğaziçi’ndeki mehtap gezilerinden, Beyoğlu’ndaki alışverişlere kadar birçok yerde kadının toplumsal hayata girişi*¹²²

Tanzimat sonrası Osmanlı’sının tecrübe ettiği toplumsal yenilikler arasında yerini almıştı. Ayrıca, söz konusu dönemde değişim geçirmekte olan Osmanlı ailesinin öne çıkan özellikleri de bahsedilmeye değerdir. “İktisadi açıdan üretici değil, tüketicidir. Kültürel yönelimi, Batı’ya doğrudur. Aile üyeleri arasındaki ilişki geleneksel aileye oranla daha gevşektir. Bu nedenle aile üyelerinin kişisel özgürlükleri eskiye oranla daha geniş bir alana yayılmıştır. Kısacası Tanzimat ailesi, geleneksel ile modern dünya arasındaki kimliğini arayan bir geçiş kurumu”¹²³ olarak değerlendirilmektedir.

Osmanlı toplumunun giderek Batı tarzı yaşama adapte olmasında şüphesiz dönemin üst sınıfına ait grubun da payı bulunmaktaydı. Çoğunlukla, Avrupa ülkelerini yerinde tanıma ve kültürlerini gözlemlene imkânı bulmuş olan bu zümrenin Avrupa sosyal hayatına ait birtakım alışkanlıkları edinerek bir nevi halkı bunlara özendirdiğini belirtmek yersiz olmayacaktır. Ancak, bunun yanı sıra Tanzimat Dönemi’nde ortaya

¹²⁰ Taşkıran, **a.g.e.**, 2010, s.65.

¹²¹ Namık Sinan Turan, “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrı Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı. 60-4, 2005, s.264.

¹²² İlber Ortaylı, **Batılılaşma Yolunda**, İstanbul, 2007, s.20-21.

¹²³ İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, 2012, s.563.

çıkan ikilik özelliğiyle uyumlu olarak, üst sınıf içerisinde batılılaşma çalışmalarını olumsuz karşılayan ulema ailelerinden de bahsetmek gerekir.

Özellikle 19. yüzyıl modernleşmesine karşı tavır alan bu grup, bir yandan orta tabaka ailelerinin değerlerini değişime karşı korumayı amaçlayan bir çeşit himayecilik siyaseti sürdürürken, diğer yandan da kendisi gibi üst tabakada yer alan ailelerin modern yaşam üsluplarını eleştirmiştir.¹²⁴

Böylelikle, değişim sürecindeki ailelerin, geleneksel çizgilerinde hayatlarına devam etme konusunda ısrarcı olan ailelerden gelen eleştirilere maruz kaldıkları ortadadır.

Modernleşme adına yüzünü Batı'ya çevirmiş olan Osmanlı Devleti çeşitli devlet birimlerinde düzenlemelere giderken, Avrupa ile temasların artması sonucu toplum da geleneksel anlayışından uzaklaşmaya başlamıştı.

Batılı yaşama arzusu öyle bir safhaya gelir ki, operaya, baloya gitmek ayrıcalığın bir göstergesi olur. Plansız programsız bir süreç başlamıştır. İyi-kötü ayrımı yapılmadan tüm benliğimizle değişime adapte oluruz. Batı'dan neyin alınması gerektiği de dikkate alınmaz. Hal böyle olunca, yüzyıllarca kendilerini yabancılar karşısında ezik hisseden bürokrat ve zengin kesim için adeta gün doğmuştur. Önceleri dar bir kesimde başlayan Batılı yaşama arzusu, zamanla en alttakilere ulaşır. Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği dönemde, yenileşmenin bu kadar taklitçi bir duruma geleceğini kestirebilmek güçtür.¹²⁵

Bu durumun sonucu olarak, imparatorluk içerisinde Avrupa özentisi bir zümrenin ortaya çıktığı belirtilmektedir. Öyle ki bu durum Tanzimat Dönemi ile birlikte değişim geçiren bir diğer alan olan edebiyatta da yansımalarını bulmuştur.

Roman ve tiyatro gibi edebi türlerin bu devirde edebiyatımıza girmeye başladığını görüyoruz. Türk edebiyatı Tanzimat'la birlikte bir yandan böyle yeni türler kazanırken diğer yandan konu ve dil açısından da bazı yeniliklere meyillenmiştir. Cemiyetin değişmekte olan yaşayışı ve anlayışından kaynaklanan konular romana ve şiire aksediyordu. Bu devir

¹²⁴ aynı, s.561.

¹²⁵ Karabulut, a.g.e., 2008, s.52.

romanlarında, tiyatrolarında yıkılan aileler, Batı tarzı yaşamaya özentiler, köleliği red eden anlayışlar, hürriyet ve demokrasi hasreti biraz da nasihat-vari bir üslup ile konu edinilmektedir.¹²⁶

Aslında, kültürel alanda yeni edebi türlerin edebiyatımıza kazandırılması gibi olumlu gelişmeler yaşanan bu dönemde ne yazık ki batılılaşmanın özentisi noktasına ulaştığı durumlar da olmuştu. Böylesi durumlar, eserlerde hayat bulan karakterler aracılığı ile topluma sunulurken eleştirilmekteydi. Bahsi geçen durumu yapıtlarında işleyen

yazarların burada en çok eleştirdiği husus, roman kahramanlarının kendi kültürüne yabancılaşması, tüm benliğini körü körüne Batılıya teslim etmesi, tembel, mirasyedi, taklitçi yani bir ‘züppe’ olmasıdır. Rezaizade’nin Araba Sevdası adlı romanında asıl kahraman Bihruz Bey, Batı değerlerine hayran, yüzeysel kültüre sahip alafranga züppe tipidir. O, kendisine kalan mirası Batılı yasama arzusuyla kısa sürede tüketen ve sonunda ‘sefil’ olan bir tiptir. Bildiği yarım Fransızcasıyla tam bir taklitçi örneğidir.¹²⁷

Söz konusu roman özelinde bir değerlendirme yapıldığında, yazarın yanlış batılılaşma sonucu kendi kimliğinden koparak bir taklitçi haline gelen kimselerin acı sonunu aktarmak suretiyle, topluma bir nevi yol göstermeye giriştiği sonucuna ulaşılabilir.

Sosyal hayat alışkanlıklarına ek olarak, toplumun yaşama alanları da değişime maruz kalmıştı.

19. yüzyılda ülkenin büyük şehirlerinin de fiziki dokusunda ve yaşam biçiminde değişimler görüldü. Saray, Babıali denin sadrazam konağı, Süleymaniye’deki Ağa Kapısı ve Şeyhülislam’lık’tan başka belli başlı resmi bina tanımayan İstanbul’un bir bölümü nezaretler, devlet daireleriyle donandı. Beyoğlu ise bankalar ve ticarethaneler, mağazalar, restoran ve cafelerle doldu. Büyük şehirlerde varlıklı, orta halli ve fakirlerin oturduğu semtler birbirinden ayrılmaya başladı. Bazılarının

¹²⁶ Dilaver Cebeci, *Tanzimat ve Türk Ailesi*, İstanbul, 2009, s.64.

¹²⁷ Karabulut, *a.g.e.*, 2008, s.386.

*artan servetleri konak ve şık binalara, bu şık bina ve konaklar sıklaşan semtlere yığılmaya başlayınca, cemaat ruhunun yaşadığı eski mahalleler de nitelik değiştirmeye başladı. Avrupa'nın ilk metrolarından biri olan 'Tünel' Karaköy ve Beyoğlu arasında işletmeye açıldı. 19. yüzyılda Boğaz'ın iki yakasında, Adalar'da, Çamlıca ve Kadıköy'de sayfiye hattı başladı. 19. yüzyılda İstanbul devamlı kaldırım, su yolu inşaatı ve genişletilen caddelerle bir şantiye görünümü aldı. Başarılamasa bile İstanbul ilk defa plana göre düzenlenmek isteniyordu.*¹²⁸

Buna göre, kent yapılarının da toplumun değişmekte olan yaşantısına paralel bir değişim yaşadığı anlaşılmaktadır. Geleneksel Osmanlı ailesinin yaşam alanı olan ve kentleri oluşturan mahalleler de bir dönüşüm sürecine girmiş bulunmaktaydı. Toplumsal manadaki değişimlerin bir yansıması olarak İstanbul'da yaşam standartlarını yükseltecek düzenlemeler de hayat bulmaktaydı. Bu bağlamda, kentleşme adına söz konusu dönemde hem devlet eliyle atılan önemli adımlar hem de toplumsal değişime bağlı olarak kentlerin yüz değiştirmesi ile özellikle büyük şehirlerde bir dönüşüm yaşandığı belirtilebilir.

Bahsi geçen tüm bu yaptırımlar ve değişimler göz önüne alındığında, “altı çizilmesi gereken en önemli husus ise Tanzimat’la bu memlekete her şeyden evvel bir ‘kanun devleti’nin gelmesidir. Özetle kanunun hüküm ferman olacağı bir devlet gelmekteydi. Nitekim bundan sonra bazı idarecilerin köylülere eziyet ettikleri için cezalandırıldığını görüyoruz. Hatta karısına kötü muamele eden bir paşazade memur cezalandırılıyor. Düğünlerin israfı kontrol ediliyor.”¹²⁹ Anlaşıyor ki, Tanzimat sonrası süreçte uygulamaya konulan yeniliklerin dolaylı sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal değişikliklerin yanı sıra direk kanun yolu ile kontrol edilmekte olanlar da mevcuttu.

Batılılaşmaya karşı süregelen geleneksel yapıyı savunan grubun oluşturduğu karşıtlığa ek olarak, çokuluslu bir yapıya sahip Osmanlı Devleti içerisinde bir diğer karşıtlık da Müslim ve gayrimüslim tebaa arasında ortaya çıkmıştı. Tanzimat Fermanı ile ortaya atılan eşitlik kavramına dayanarak farklı uyruklardan oluşan gruplara hak ve ayrıcalıklar uygulamaya geçirilmeye çalışılmaktaydı. Ancak,

¹²⁸ Ortaylı, a.g.e. 2006, s.248-249.

¹²⁹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun Son Nefesi**, İstanbul, 2014, s.52.

Babiali bunu yaparken, yalnız Müslimler arasında değil, gayrimüslimler arasında da muhalefetle karşılaşılıyordu. Dini toplumlar, yabancıların da kışkırtmalarıyla, birbirlerine karşı tolerans göstermiyor, birbirlerinden kısıkanıyorlardı. Müslümanlar, Hristiyanların daha üstün yararlar sağlayarak daha varlıklı bir duruma gelmelerini, kendilerinin ise fakir kalarak, kendi topraklarını bile yitirmeye başlamalarını bir haksızlık olarak görüyorlardı.¹³⁰

Fermanın getirdiği eşitlik kavramına, sadece bunu bir haksızlık olarak gören Müslim tebaa tarafından değil aynı zamanda bu kavramın uygulanması açısından kendi içinde anlaşmazlıklar yaşayan gayrimüslim halk tarafından da karşı çıkmıştı.

Avrupa devletlerinin –özellikle İngiltere’nin- de etkileri ile Osmanlı Devleti’ni birçok alanda düzenleme odaklı maddeler içeren Tanzimat Fermanı batılılaşma adına Türkiye tarihinde öne çıkan bir gelişme olarak yerini almıştır. Devletin oturmuş uygulamalarında dahi değişimi gerektiren yaptırımları, Müslim ve gayrimüslim tebaayı aynı kanun maddelerine tabi tutması, kanun üstünlüğünü ön plana çıkarması ve dolaylı yoldan sebep olduğu sosyal değişimleri ile Osmanlı bünyesinde farklı yansımalarla yol açmıştır. Her bir toplumsal grup meydana gelen değişimleri kendi görüşleri ile değerlendirmiş ve tepkiler oluşturmuştur. Böylelikle, Tanzimat Dönemi’nin belirgin özelliği olarak ön plana çıkan düalizm ifadesinin toplumsal hayat bağlamında da ortaya çıktığını belirtmek gerekir.

3.3.2. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanı İlanı Sonrası Eğitim Hayatı

Tanzimat Fermanı’nın ilanına giden yıllarda, askeri sahada alınmakta olan başarısızlıklar, Osmanlı Devleti’ni bu konudaki gelişmeler açısından Avrupa güçlerine yetişemediğini, çağının gerisinde kaldığını düşünmeye itmişti. Buna bağlı olarak, Batı’dan gelen eğitimcilerin de varlığı ile modern askeri eğitim kurumları hayata geçirilmişti. Hem bahsi geçen bu yüksekokul dengi eğitim kurumlarına belli bir seviyeye gelmiş öğrenci sağlayabilmek hem de bu okulların devamlılığını sağlayabilmek adına orta öğretimde de düzenlemelere gidilmişti. Anlaşıyor ki, Tanzimat Fermanı ilan edilmeden önce de eğitim alanında söz konusu olan Batı’ya yöneliş bu dönemde imparatorluk içerisinde somut yansımalarını bulmaktaydı. Bunun

¹³⁰ Sonyel, a.g.e., 1994, s.345-346.

sonucu olarak, Osmanlı Devleti'nde fermanın ilan edildiği dönemde eğitim alanında, öne çıkan geleneksel eğitim kurumlarından medreseler ile modern eğitim kurumlarının varlığından kaynaklanan bir ikilik bulunduğu belirtilebilir.

İmparatorluğun yaşamakta olduğu ve uluslararası hale gelen birtakım sorunlarının da etkisiyle Batılı devletler ile iyi ilişkiler içerisinde olma amacıyla ortaya çıktığı belirtilen Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Osmanlı Devleti bir nevi değişime açık olduğunu ilan etmiş bulunmaktaydı. Bu değişim ihtiyacı eğitim ve bilim hayatında da yansımalarını bulmuştu. Ferman metninde eğitim ile ilgili maddeler yer almamışsa da, sonraki süreçte bu alanda uygulamaya konulan yenilikler devletin üstlenmiş olduğu batılılaşma amacına hizmet edebilecek bireyler yetiştirilmesine önem verdiğini göstermekteydi. Öyle ki, eğitim herhangi bir ülkenin kendine ait misyon ve vizyonunu geniş halk kitlelerine aktarmak için uygun bir alan olarak kabul görmektedir.

Eğitim alanındaki yenilik girişimlerinin Osmanlı Devleti'nde hayata geçirilmesini Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan bir süreç olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. İmparatorluğu fermana getiren yıllar içerisinde de, eğitimde Batılılaşma adına çeşitli adımlar atılmış olup bu girişimlerin yoğunlukla askeri eğitim alanında uygulamaya konulmuş oldukları belirtilebilir. Fermanın ilanını takip eden süreçte, söz konusu alandaki durumunu geliştirmek isteyen Osmanlı'nın kurduğu eğitim kurumlarında iyileştirme çalışmalarının yürütüldüğü görülmektedir.

Tanzimat döneminde eskiden devralınan Mühendishane, Harbiye ve Tıbbiye gibi yüksekokulların gelişmesi ilerledi. 1846-1847'de Mühendishane yeniden genişletildi; 1846, 1850 ve 1855'te birçok mezunları Fransa'ya, İngiltere'ye, Avusturya'ya, Almanya'ya gönderildiler. Tıbbiye ilk mezunlarını 1843'te verdi. Eğitim süresi dokuz yıla çıkarıldı. İlk dört yılın hazırlık eğitimi süresi olması gerekiyordu. Bu süre içinde öğrencilere matematik ve fen dersleri ve Fransız edebiyatı Fransızca olarak okutuluyordu. Öğretmenlerin çoğu Avrupalı, sonradan Müslüman olmuş ya da yerli Müslüman olmayan kişilerdendi. Avrupa'ya tıp mezunlarının gönderilmesi de bu dönemde başladı.¹³¹

¹³¹ Akt. Berkes, a.g.e., 2004, s.231-232.

Eğitim konusunun alelade bir şekilde ferman metninde yer almamış olmasına rağmen, bu alandaki çalışmalar hâlihazırda bulunan eğitim kurumlarının ıslahı ile sınırlı kalmamış olup önemli girişimlerin yaşandığı bir dönem oldu.

Eğitim işlerini düzenlemek üzere ulema, bürokrat ve asker sınıfından seçilen kişilerden oluşan, Meclis-i Muvakkat (Geçici Maarif Meclisi), 13 Mart 1845 tarihinden itibaren çalışmalarına başlamıştır. Meclis-i Muvakkat bir yıllık çalışma sonunda sunmuş olduğu raporunda, sıbyan mekteplerinin yeniden düzenlenmesi, rüşdiye mekteplerinin nizama konması ve burada ulûm-ı dîniyeye ait öğretimin arttırılması ve her kim ilim ve fen tahsili yapmak istiyorsa ona cevap verebilecek vasıfta, gece-gündüz talebelerin barınabileceği ‘Dârü’l Fünun’ adında bir müessesenin ihdası ve bu müesseselerin faaliyetlerini takip etmek üzere eğitim işlerinden sorumlu umumi bir maarif meclisi kurulmasını kararlaştırmıştır¹³²

“Geçici Eğitim Meclisi (Meclis-i Maarif-i Muvakkat) görüşleri doğrultusunda kurulan Meclis-i Daim-i Maarif-i Umumiye”¹³³ bu dönemde eğitim alanında yürütülmesi planlanan yenileşme hareketlerinin takip edileceği ve bu konuda atılan adımlardan sorumlu olacak idari bir bünye olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece, Tanzimat Fermanı ilanını takip eden dönemde Osmanlı bünyesinde eğitimin geliştirilmesine verilen önemin de bir nevi yansıması olarak görülebilir. “Meclis-i Maarif-i Umumiye öncelikle kurulması tasarlanan Dârü’l Fünun’a talebe hazırlamak üzere orta dereceli mekteplerin ıslahı üzerinde durarak, alınması gereken tedbirleri müzakere etmiştir.”¹³⁴ Buna dayanarak, fermanın ilanına yakın yıllarda kurulmuş olan ve kurulması planlanan yükseköğretim hizmeti sunacak eğitim kurumlarına nitelikli öğrenci sağlayabilmek adına ilk ve ortaöğretim kurumlarının da iyileştirilmelerine önem verildiği görülmektedir.

Meclis-i Maarif-i Muvakkatın hazırladığı rapor bir devlet üniversitesini (Darülfünun), ilk ve orta dereceli okullar sistemini ve sürekli bir Meclis-i Maarif-i Umumiye öngörüyordu. Darülfünun'un, ilk ve ortaöğretimdeki okullar ağının kurulması başarılması uzun yıllara yayılan ve birçok

¹³² İhsanoğlu, a.g.e., 1999, s.301.

¹³³ Doğan, a.g.e., 2010, s.232.

¹³⁴ İhsanoğlu a.g.e., 1999, s.301.

*engellerle karşılaşan zor bir hedefti. Nitekim Darülfünun'un temelleri atıldı, fakat duvarları daha bir kaç ayak yükselmiş iken inşaatı durdurulmuştur.*¹³⁵

Böylece ilk ve ortaöğretim alanında yeniliklerin hayata geçirileceği zorlu bir süreç başlatılırken, imparatorluğa ait bir üniversite yapılanması için nispeten daha uzun bir zaman dilimi gerektiği anlaşılmaktadır.

*Tanzimat'ın ilanını müteakip ele alınan maarifin ıslahı programlarında orta eğitimin teşkilatlanması ön plana çıkmış ve eğitim sisteminde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu dönemde kurulan ortaöğretim kurumlarının hedefi, öncelikle mevcut bürokrasinin ihtiyacını karşılamak üzere bir çeşit memurluğa hazırlık fonksiyonunu yerine getirmeye ve bilgili memur yetiştirmeye yönelik olmuştur. Diğer taraftan daha önceki dönemlerde kurulmuş olan Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye Mektepleri gibi askeri yüksek eğitim kurumlarında da tedrisat, orta ve yüksek tahsili kapsamaktaydı. Bunun için imparatorlukta bütün yüksek mekteplere talebe hazırlayacak yeni bir ortaöğretim programı hazırlanması düşünülmüştür.*¹³⁶

Tanzimat Fermanı ilanı öncesi dönemde Batılı anlayış çerçevesinde oluşturulan yükseköğretim kurumlarına gelecek öğrencilerin daha kaliteli bir eğitim geçmişleri olması gerekli görülmüş ve böylece ilk ve ortaöğretimde çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Bu bağlamda, “1845 yılında Meclis-i Muvakkat bir layiha hazırlamıştır. Bu layihada, ıslahatın ilk önce mahalle mekteplerinden başlatılması, mevcut mekteplerin hocalarına okutacakları derslerle ilgili birer talimat verilmesi, ehliyetli kimselere hocalık yaptırılması, sınıf ve imtihan usulünün getirilmesi gibi maddeler yer almaktadır. Meclis-i Maarif-i Umumi bu kararları uygulamaya koymuş ve alınan tedbirlerin okullarda uygulanması ve kontrolü için Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulmuştur.”¹³⁷ Dönemin ilk ve ortaöğretim kalitesini artırmak adına ortaya çıkan bu kurumun “Rüşdiyelere yeni öğretim yöntemlerini harita, küre vs. gibi ders araç gereçlerini sokmak için büyük çabalar harcadığı görülür. Ancak bu kolay olmamış, engellerle karşılaşmıştır. Özellikle okullara harita sokulması bazı çevrelerce, ‘gâvur icadıdır’ ve ‘çocuklara ressamlık

¹³⁵ Ahmet Cihan, **Osmanlıda Eğitim**, İstanbul, 2007, s.53.

¹³⁶ İhsanoğlu a.g.e., 1999, s.300.

¹³⁷ aynı, s.304.

öğretilecekmiş' gerekçesi ile tepkilerle karşılanmış, bu yenilikleri getirenler 'kâfir olmakla' suçlanmış. Ancak, yeni yöntemler yine de zamanla yerleşmiştir."¹³⁸ Anlaşıyor ki, bu dönemde ilköğretim seviyesinden itibaren eğitimde kalite artırma adına girişimlerde bulunulmuş olup bu çalışmaların kontrol ve takiplerinin yapılmasına da önem verilmişti. Bu gelişmelere ek olarak,

*1 Mart 1846'da bir tahrirat-ı umumiye çıkarıldı. Eğitimin düzenlenmesi için bu bir başlangıç oldu ve ülkede sıbyan mekteplerinin yayılması, programlarının değiştirilmesi düşünüldü. Onların bir üst derecesi olan rüşdiyelerin kurulmasına hız verildi. Hatta bir müddet sonra kız çocukların da ilköğretimin ikinci basamağı sayılan bu okullarda okuması için kız rüşdiyeleri (inâs rüşdiyesi) açılmaya başladı. Bunların ilki 1859'da, İstanbul'da açılan Cevri Kalfa İnâs Rüşdiyesi'dir.*¹³⁹

Şüphesiz ilk ve ortaöğretim alanına getirilmek istenen tüm bu yenilikler büyük önem arz etmektedir; yalnız kız çocuklarının da örgün eğitim hayatına katılmalarının önünün açılmasının bu döneme rastlaması, Tanzimat Fermanı ilanı sonrası sürecin Türk eğitim tarihinde dikkate değer bulunmasını sağlamaktadır. Uygulanması planlanan tüm bu "değişikliğin sonucu, ulemanın ve onların beslediği dini bilgilerin dışındaki öğretmenleri ve ders programlarıyla, yeni okulların kurulması ve böyle laik bir eğitim sistemine yolun hazırlanmasıydı. Ayrı bir Maarif Nezaretinin kuruluşu, bu önemli konunun ulemanın tek yetki alanından uzaklaştırılmasını berkitti."¹⁴⁰ Eğitim işlerinin idari bir yapı aracılığıyla yürütülmesinin, bu alanda yakın zamana kadar baskın grup olarak varlığını sürdüren ulema sınıfının otoritesini zayıf hale getirdiği belirtilebilir.

Tanzimat döneminde bilgili bürokrat yetiştirme programı dâhilinde rüşdiyelerden daha ileri seviyede bir öğretim ve müfredat uygulaması öngören 'Darü'l-Maarif' adlı yeni bir eğitim müessesesi ortaya çıkmıştır. Bu müessesede ehliyetli memur yetiştirilmesi yanında kurulması planlanan Dârü'l Fünun'a talebe hazırlamak maksadıyla müfredatına

¹³⁸ Yahya Akyüz, "Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, 1994, s.511-512.

¹³⁹ Ortaylı, **a.g.e.**, 2006, s.184.

¹⁴⁰ Lewis, **a.g.e.**, 1970, s.114.

aritimetik, geometri, felsefe, astronomi ve coğrafya gibi o günün rüşdiyelerinde okutulmayan dersler de ilave edilmiştir.¹⁴¹

Kaliteli bir eğitim geçmişine sahip memurlar yetiştirmeyi amaçlayan bu yeni eğitim kurumunun yanı sıra, bu dönemde öğretmen eğitimi adına da yenilikler hayata geçirilmişti. Bu bağlamda,

rüşdiye denen, sıbyan mekteplerinin üstünde yer alan ve Tanzimat döneminde medreselerin dışında açılmaya başlayan okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla 16 Mart 1848'de İstanbul'da Darülmuallimîn adıyla bir öğretmen okulu açılmıştır. Bu kurumda, eğitim ve öğretim yöntemlerinin kolaylaştırılması usulünün de okutulup öğretilmesi düşünülmüştür.¹⁴²

Buna dayanarak imparatorlukta, öğretmenlik alanında yöntem ve usulleri de kapsayan bir eğitim almış kişilerin eğitimci olarak görev yapmasının önemsendiği ortadadır. “Darü’l-Muallimîn, Osmanlı Devleti’nde yeni tarzda ve medrese dışında öğretmen yetiştiren ilk eğitim müessesesi olmuştur.”¹⁴³ Muhakkak ki Türk eğitim tarihinde önemli bir yer tutmakta olan söz konusu eğitim kurumu, öğretmen yetiştirmeye atfedilen önemi ortaya koymaktadır. Kuruluşunu takiben çeşitli düzenlemelere tabi tutulan

Darülmuallimîn’in Müdürü Ahmet Cevdet Efendi tarafından hazırlanan 1 Mayıs 1851 tarihli Nizamname ile Darülmuallimîn ilk kez esaslı bir yasal ve eğitimsel düzenlemeye tabi tutulmuştur. Nizamnamenin değındiğı maddeler şu şekildedir: “öğrencileri sınavla almak, az sayıda öğrenci almak (20 kişi), iltimas ve kayırma ile kesinlikle öğrenci almamak, öğrencilere dolgun maaş (burs) verdirip ‘cer’re çıkmalarına gerek bırakmamak, öğretim yılını uzunca tutmak (10 ay) ve okula devam şartını getirmek, başarısız öğrencileri okuldan çıkarmak, zeki ve çalışkan öğrencilere normal süre olan 3 yıldan daha önce sınavla bitirme imkânı sağlamak, mezunların öğretmenliğe atanmalarında mezuniyet başarı derecesini göz önünde tutma. Ahmet Cevdet Efendi Darülmuallimîn

¹⁴¹ İhsanoğlu, a.g.e., 1999, s.309.

¹⁴² Akyüz, a.g.e., 1994, s.505-506.

¹⁴³ İhsanoğlu, a.g.e., 1999, s.310.

öğrencilerinin ‘cer’re çıkmalarını yani medreseden getirdikleri alışkanlıkla ‘üç aylar’ denen Recep, Şaban ve Ramazan’da taşraya (İstanbul dışına) gidip halka vaaz etme, ibadet ettirme ve karşılığında yiyecek, giyecek, para toplama uygulamasını ‘dilencilik’ olarak görüp kaldırıyor. Ahmet Cevdet Efendi, Darülmuallimîn programına Usûl-i İfade ve Tâlim dersi koymakla, öğretmenlik mesleği için çok önemli ve gerekli bir yenilik daha getirmiştir. Bu, Ders Verme ve Öğretim Yöntemi anlamına gelir ve Nizamname’de programın ilk dersi olarak geçmektedir.¹⁴⁴

İçerdiği maddeler değerlendirildiğinde, öğrencilerin seçiminde ve mezunların atanmasında iltimasın önüne geçilmek istendiği görülmektedir. Ayrıca, eğitim kalitesini yüksek tutmak adına az öğrenci kabul edilmesi, devam zorunluluğu ve başarısız öğrencilerin kurumdan uzaklaştırılması ifadeleri de önem arz etmektedir. Ayrıca, medrese geleneğine ait cer’re çıkma yönteminin, öğrencileri kötü bir duruma soktuğu düşünülmüş ve devam ettirilmesi uygun bulunmamıştı. Böylesine önemli düzenlemeler içeren söz konusu metin, dönemin Osmanlı’sında öğretmen yetiştirmenin ne derece önemli olduğunun idrak edilmeye başlandığının bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Bahsi geçen yenileşme girişimlerinin yanı sıra,

*eğitim alanında Tanzimat döneminde yerleşen ikiliğe karşı, bütün maarif ya da irfan alanını bütünleştirecek bir kuruma duyulan ihtiyaç karşısında 1851’de Encümen-i Dâniş adı altında bir kurum kurulmuştu. Özellikle, dil, edebiyat ve tarih alanlarında yeni eserler yazılması teşvik edilecekti. Encümen-i Dâniş’e medreseli ya da medresesiz zamanın tanınmış kişileri alındıktan başka, en büyük Osmanlı tarihini yazan Avusturyalı Joseph von Hammer, hala değerini sürdüren İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce sözlüklerin yazarı İngiltereli James Redhouse gibi yabancı kişiler de üyeliğe seçilmişlerdi.*¹⁴⁵

¹⁴⁴ Yahya Akyüz, “Darülmuallimîn’in İlk Nizamnamesi(1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa”, **Millî Eğitim**, Sayı.95, 1990, s.18-20.

¹⁴⁵ Berkes, **a.g.e.**, 2004, s.235.

Böylelikle alanında öne çıkan yerli ve yabancı isimleri çatısında toplayan bu kurumun

kuruluş amacı açıktır. Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde, Hayrullah Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'nın desteği ile Darülfünun'da okutulacak dersler için kaynak eser tercüme etmek ve yazmaktır. Encümen-i Daniş'in kurulması için ileri sürülen bir diğer gerekçe, bir zamanlar bilim ve düşüncede ilerlemiş olan Doğu'nun bugün geri kalması; Avrupa'nın ise bilim ve endüstride ilerlemiş olmasından dolayı, Avrupa'da meydana getirilmiş olan eserlerin tercüme edilmesi gereğini vurgulamaktadır.¹⁴⁶

Encümen-i Dâniş Türk diline Arapça ve Farsça gibi dışarıdan intikal eden kelimeleri dikkate alarak 'yabancı ve garip lafızları kullanmaktan vazgeçmek' düşüncesi ve amacına uygun olarak Osmanlıca bir lügat yazılması için bir komisyon kurar. Bu çalışmada 1188 yılından 1242 yılına kadar (1774-1826) olan olayların yazılması işi Cevdet Paşa'ya verilir. Tarih-i Cevdet adlı eser 1853 yılında işte bu siparişin ürünüdür.¹⁴⁷

Anlaşıyor ki, bu kurum bilim ve düşünce alanında Batı'yı anlayabilmek ve kurulması planlanan devlet üniversitesine kaynak sağlayabilmek amaçlarına hizmet etmenin yanı sıra imparatorluğun kendi diline yönelik çalışmalar da yürütmekteydi.

Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden süreçte, Osmanlı Devleti bünyesinde yer alan farklı milli ve dini kökenlere mensup grupların eğitim hayatları da değinilmesi gereken bir başka boyut olarak ortaya çıkar.

Azınlıkların kendi kültürleri içinde sahip oldukları toplumsal davranış ve etkileşim özgürlüğü onların ulusal kimliklerinin korunması ve sürdürülmesinin başlıca nedeni olarak İmparatorluğa özgü örneğini sunmaktadır. Bu durum azınlıkların özellikle kendilerinin özgürce ifade imkânı buldukları eğitim ve öğretim hakkının kullanılmasında daha belirgin ve daha açıktır. Diğer alanlara göre eğitim ve öğretim hakkı,

¹⁴⁶ Karaçavuş, a.g.e., 2006, s.112-118.

¹⁴⁷ Doğan, a.g.e., 2010, s.249.

bunda yararlanma konusunda tartışma götürmeyecek kadar görünür uygulama örnekleri vermektedir.¹⁴⁸

Her bir topluluğun kendine özgü özellikleri ile katkıda bulunduğu çok kültürlü bir yapıya sahip olan “Osmanlı İmparatorluğu’nda yabancı okullar ne yönetim ne de program açısından Osmanlı maarif sistemiyle hiçbir bütünleşme kuramamışlardır. Hatta bunların bazıları uzun süre ruhsatsız çalışmıştır. Yabancı okullar Fransa, İngiltere, ABD, Avusturya, Almanya, İtalya ve Rusya tarafından kurulmuştu.”¹⁴⁹ Adı geçen ülkelerin imparatorluk içerisinde kurmuş oldukları okulların, Osmanlı Devleti’nde yaşayan azınlık gruplarına özgür bir alan sunduğu ve devletin eğitim sisteminden kopuk bir oluşum izlediği belirtilebilir.

Osmanlı azınlıklarının 19. yüzyıl baslarından itibaren ortaya çıkan ayaklanmaları, yabancılara ait okulların devlet için zarar vermeye başladığı görülür. Yabancı okulların maksatları ve gayrimüslim cemaat üzerindeki tesirleri ortaya çıkınca Osmanlı devleti yabancılarca açılacak okulların açılacağı bölgeler üzerinde titizlikle durmaya baslar. Daha önceleri devletin birliğini tehlikeye atacak girişimlerde bulunmamaları kaydıyla denetlenmeyen azınlık okulları için daha sonraki süreçte denetime alınır. Ancak yabancı devletlerin baskısı denetimlerin sağlıklı yürütmesini engeller. Ayrıca bu okulların kurulmasında etkili olan teşkilatlar, misyonerler ve yabancı devletler bunları maddi bakımdan da destekler.¹⁵⁰

Anlaşılmaktadır ki; bu döneme kadar devlet için herhangi bir sıkıntıya yol açacağına ihtimal verilmemiş ve bu sebepten ötürü denetime tabi tutulmamış olan yabancılara ait okulların imparatorluk içerisindeki olumsuz etkilerinin fark edilmesi üzerine, söz konusu kurumlar denetim altına alınmak istenmiş, fakat yabancı devletlerin baskı ve desteği ile çeşitli oluşumların sağladığı maddi katkılar sebebiyle söz konusu okullar nitelikli bir denetimden geçmemiştir.

Sonuçta, yabancı okulların etkisi ülkedeki gayrimüslimler üzerinde oldukça fazla olur. Yabancı devletlerin ve teşkilatların destekleri onların

¹⁴⁸ İsmail Doğan, “Tanzimat Döneminde Azınlıklar Eğitimi ve Bazı Tespitler”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Sayı.24/2, 1991, s.461.

¹⁴⁹ Ortaylı, **a.g.e.**, 2006, s.188.

¹⁵⁰ Karabulut, **a.g.e.**, 2008, s. 54-55.

*siyasete de girmesini sağlar. Yabancılar bu okullara sadece maddi yardımda bulunmakla kalmaz, onları himayesi altına da alır. Bu okullar Müslümanlar üzerinde çok fazla etkili olamaz. Çünkü İslami değerlerine ve geleneklerine bağlı olan Türkler öteden beri Hristiyan menşeli icatlara bile kuşkuyla bakıyordu. Genel olarak bakıldığında yabancı okullar eğitim ve öğretime olan katkıları dolayısıyla olumlu karşılanırken siyasi kimliğe büründükten sonra Osmanlı aleyhine faaliyet göstermeleri olumsuz taraftır.*¹⁵¹

Çağdaş Avrupa ülkelerinin ulaştığı seviyenin gerisinde kalındığının kabul edilmesi üzerine Batıya yönelen Osmanlı Devleti'nin bu bağlamda tecrübe ettiği en keskin girişimlerden birisi olan Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrası, eğitim ve bilim hayatında yenilikler görülmüştür. İlk ve orta öğretimde düzenlemelere gidilmesi, yeni yükseköğretim kurumlarının açılması, eğitim işlerini yürütmek üzere meclisler kurulması, devlet üniversitesi açma fikri ve bir akademi oluşturulması düşüncesi gibi gelişmeler, fermanın ilanı sonrası süreçte Osmanlı eğitim ve bilim dünyasını iyileştirme adına yapılan önde gelen çalışmalar olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumun yanı sıra, modernleşme yönünde somut adımlar atmakta olan “19. yüzyılın Osmanlı Devleti, ideolojisini ve icraatını hem tebaaya hem de dış ülkelere anlatmak ve kabul ettirmek için bütün modern devletler gibi bir basın organına ihtiyaç duydu.”¹⁵² İmparatorluk sınırlarında ferman ilan edildiği sırada,

*yalnızca bir Türkçe gazete yayınlanmaktaydı. O da 1 Kasım 1831'den beri devletin büyük bir ihtimamla, düzenli olarak neşrine çalıştığı Takvim-i Vekayi idi. Ülkede dil birliğinin sağlanamamış olması dolayısıyla da, baştan itibaren Türkçe yanında Rumca, Ermenice, Arapça ve Farsça nüshaları yayınlamıştır. Ayrıca yabancılar için, dönemin en geçerli dili olan Fransızca nüshası çıkarılmıştır. Bununla birlikte ilk seneler geride kaldığında, ancak Türkçe ve Fransızca nüshalar varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.*¹⁵³

¹⁵¹ aynı, s. 56.

¹⁵² Ortaylı, a.g.e., 2006, s.192.

¹⁵³ Nesimi Yazıcı, “Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme”, **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, 1994, s.55.

Böylece, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde basın hayatına önem verilmeye başlandığı ve bu doğrultuda çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki,

*Osmanlı yöneticileri Sultan Mahmud'dan beri devletin tebaa üzerinde denetim gücünü arttırmak için basından yararlanmanın bilincindeydiler. 19. yüzyılın devletinde iktidar kendi ideolojisini tebaaya benimsetmek için kamuoyunu biçimlendirecek bu gibi araçlardan vazgeçemezdi. Sultan Mahmud döneminin Takvim-i Vekâyi'si galiz bir dille Mehmet Ali Paşa'ya çatmakla kalmamış, dönemin resmi görüşünü bazen uyduruk haberler, bazen abartmalı yorumlarla da ortaya sürmüştür. Bunun dışında iktisat, tarih vb hakkında faydalı yazılar da basılmıştır.*¹⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin ilk resmi gazetesi olarak kabul edilen *Takvim-i Vekâyi* içerisinde “Doğu ve İslam ülkeleriyle ilgili haber ve yazılar yok denecek kadar azdır. Dış havadisler dolayısıyla, Avrupa siyasal kurumlarıyla ilgili bazı bilgiler de gözüktür. Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlere eşit muamele yapıldığını belirten haberlere de oldukça önemli yer verilmektedir.”¹⁵⁵ Gazetenin halk üzerindeki biçimlendirici etkisi göz önüne alındığında; Tanzimat Fermanı'na giden süreç ve fermanın ilanından sonraki dönem süresince gazete yayını, yapılması planlanan ve uygulamaya konulan yenilik girişimlerini halka aktarma bağlamında büyük önem taşımaktaydı. Ne yazık ki, 1831 yılından itibaren devletin resmi gazetesi olarak varlığını sürdürmekte olan *Takvim-i Vekâyi*'de

*Tanzimat'a gelindiği sırada artık birçok aksaklıklar ortaya çıkmıştı. Gazetenin Türkçe nüshası bile düzenli olarak çıkarılamıyordu. Tanzimat'la birlikte gazete tekrar ele alındı. Kadrosu geliştirildi. Farsça hariç, diğer dillerdeki nüshaların yayınına yeniden başlandı. Bununla birlikte, Takvim-i Vekâyi istenilen düzene bir türlü kavuşturulamadı.*¹⁵⁶

Anlaşılmaktadır ki; önemli yenilik kararlarının alındığı ve uygulamaya konulma çalışmalarının yürütüldüğü bu süreçte, özellikle fermanın en önde gelen ismi olan Mustafa Reşit Paşa, yönetim ile halk arasındaki bağlantının sağlanması açısından gazeteye bir anlam yüklemiştir. Bu düşünce doğrultusunda da, geçmişi Tanzimat

¹⁵⁴ Ortaylı, a.g.e., 2006, s.191-193.

¹⁵⁵ Berkes, a.g.e., 2004, s.200-201.

¹⁵⁶ Yazıcı, a.g.e., 1994, s.56-57.

öncesine dayanan *Takvim-i Vekâyi*'de düzenlemelere gidilmiş, fakat fermanın ilanı sonrası gazetecilik alanında yaşanan gelişmeler bununla sınırlı kalmamıştır. “1840'ta ilk özel gazete olan *Ceride-i Havadis* ise bir Türk gazetecisi tarafından değil, diplomatik bir olay dolayısıyla İngiliz ticaret ve gazete muhabirliği yapan bir İngiliz tarafından başlatılmış, muhtemel olarak yazarları Ermeniler olmuştur.”¹⁵⁷ Osmanlı Hükümeti'ni bu durumu onaylamaya iten etmenlere değinmek gerekirse,

*bir yandan Takvim-i Vekâyi ve onun çeşitli dillerdeki nüshaları yetersiz kalmış, diğer taraftan Osmanlı idarecilerinin, özellikle de Tanzimat idarecilerinin kendilerini, ülkedeki değişiklikleri, gelişmeleri ülke içi ve dışına aktarabilecek gazete ve gazetecilere gereksinimleri sürekli artmıştı. İşte böyle bir ortamda W. Churchill'in teklifi hiç de yabana atılır gibi değildi.*¹⁵⁸

Böylece Osmanlı Devleti geçirmekte olduğu bu değişim sürecini, kendi ülkesi bünyesinde ve dünya çapında paylaşabileceği bir basın organı düşüncesine ılımlı yaklaşmış ve Churchill'in gazete kurma teklifini olumlu değerlendirmişti.

*Ceride-i Havadis'in mukaddimesi bizzat gazetenin sahibi olan William Churchill tarafından yazılmıştır. Churchill, bir İngiliz vatandaşıydı. Doğal olarak başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne olan ekonomik ve bilimsel üstünlüğünü çok daha net bir biçimde görebiliyordu. Bu nedenle yazısında Osmanlı toprakları dışında meydana gelen gelişmeleri öğrenmenin ne kadar önemli olduğunun altını çizmiştir. İşte bunları öğrenmenin yolu gazete okumaktan geçiyordu. Ceride-i Havadis'in mukaddimesinde Churchill'in eğitime yaptığı vurgu öne çıkmıştı. Bu nedenle gazete sık sık eğitim ve okuma yazmanın önemine ilişkin yazılar yayınlamaya başladı. Gazetenin beşinci sayısında Avrupa'da okuma yazma oranı çok düşükken sonradan okullara verilen önemle bu oranın yükseldiği ifade edilmiştir.*¹⁵⁹

¹⁵⁷ Berkes, a.g.e., 2004, s.260-261.

¹⁵⁸ Yazıcı, a.g.e., 1994, s.58.

¹⁵⁹ Uğur Akbulut, “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, S.8/5, 2013, s.38-39.

Anlaşıyor ki, Churchill'in gazetesi Osmanlı'da yaşananları imparatorluk sınırları dışına yansıtmakla kalmayacak aynı zamanda Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri de aynı şekilde Osmanlı'nın bilgisine sunacaktı. İmparatorluğun Avrupa'nın eriştiği seviyeyi kendi sınırlarında sağlamaya çalıştığı bu dönemde, bilhassa batılılaşma girişimlerinin yoğun olarak uygulandığı eğitim alanında Avrupa kaynaklı faydalı bilgiler sunan bir gazetenin varlığı önemlidir.

Tanzimat Fermanı ilanı sonrası bir İngiliz tarafından kurulan ilk özel gazete *Ceride-i Havadis* ve daha eski bir yayın geçmişiyle birtakım düzenlemeler ile yoluna devam eden resmi gazete *Takvim-i Vekâyi* “yaklaşık otuz yıl boyunca, Türkiye’de Türkçe olarak yayımlanan yegâne iki gazete olmuştur.”¹⁶⁰ Bu süre zarfında yalnızca iki gazetenin varlığı göstermektedir ki, “Türk basını, Tanzimat döneminde doğmuş ve bir merhaleye kadar gelmişse de, bu süreç büyük bir hızla tamamlanmış değildir. Nitekim Türkçe ve bir Türk tarafından çıkarılan ilk gazetemiz *Tecüman-ı Ahval*, Gülhane Hatt-ı Hümayunundan ancak 21 sene sonra çıkarılabilmektedir.”¹⁶¹ Anlaşıyor ki, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile bir değişim dönemine giren Osmanlı Devleti'nde gazeteciliğin ortaya çıkışı da bu yıllara rastlamakla beraber bu alandaki gelişmeler hızlı bir süreçte vuku bulmamıştır. Yine de, bu süreçte ortaya çıkan gazetelerin Osmanlı toplumu üzerindeki yönlendirme ve bilgilendirme bağlamındaki etkileri yadsınamamaktadır.

3.4. Kitle İletişim Aracı Olarak Gazete

3.4.1. Kitle İletişim Araçları

İnsanoğlunun var oluşundan itibaren yaşadığı çevre ve etrafındaki canlılar ile etkileşim içerisinde olma eğilimine sahip olduğu bilinmektedir. Geride bırakılan yüzyıllar boyunca özellikle teknolojik açıdan kaydedilen önemli gelişmeler sonucu, insanlığın başlangıçta yakın çevresi ile sınırlı olan etkileşim alanı da genişlemeye başlamıştır. Böylece, farklı coğrafyalarda yaşayan insan toplulukları dahi birbirleriyle etkileşim içerisine girmek durumunda kalmışlardır. Bu noktada, bireysel iletişimin yanı sıra insan topluluklarının iletişimi ön plana çıkmaktadır ve bunu sağlamak adına “iletilerin kitlesel üretim ve dağıtımını gerçekleştiren araçlara ‘Kitle İletişim Araçları’

¹⁶⁰ Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu, “Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkeleri”, **Manas Journal of Social Studies**, C.7, S.14, 2005, s.256.

¹⁶¹ YAZICI a.g.e., 1994, s.67.

adı verilir.”¹⁶² Kitle iletişim araçları insanlığa kitlesel boyutta iletişim imkânı sunar ve bu aşamada bazı kanallara gereksinim duyulur.

*İletişim sürecinde kanal dendiğinde, iletilerin hedef kitleye aktarımını sağlayan araç akla gelmektedir. Kaynak tarafından kodlanarak hedef kitleye gönderilmesi amaçlanan mesajların, hedef kitleye ulaşabilmesi için mutlaka bir kanala ihtiyaç duyulmaktadır. Kişiler arası iletişimde beden, yüz, giysiler ve ses kanal olarak kullanılabilirken; kitle iletişimde ise gazeteler, radyo ve televizyonlar birer iletişim kanalı olarak görevlerini yerine getirmektedirler.*¹⁶³

İletişimin temel bir unsuru olarak kabul edilen ve söz konusu mesajın iletilmesinde kullanılan araca verilen ad olan kanal, kitle iletişimde bireysel iletişimden farklı bir hal almaktadır. Genel manada değerlendirildiğinde, alıcı konumunda toplumun bir kesiminin yer aldığı kitle iletişimde gerekli araçlar da kişiler arası iletişimden farklı olarak gazete, radyo ya da televizyon gibi kanallardır.

Gazete, radyo ve televizyonun dâhil olduğu “kitle iletişim araçlarının, insanları bilgilendirmenin, insanlara dünyada olup bitenler hakkında haber iletmenin yanı sıra insanları eğlendirme, insanların boş zamanlarını değerlendirmesini sağlama gibi temel işlevleri vardır.”¹⁶⁴ Dolayısıyla, kitlelere bilgi aktarımı ve eğlence ortamları sunan bu araçların insan toplulukları üzerinde etkileme ya da yönlendirme gibi yaptırımlara sahip oldukları kabul edilen bir gerçektir. Bu bağlamda, bahsi geçen kitle iletişim araçlarının mesajlarını iletmede izledikleri yöntemler, kullandıkları dil ve objektiflik dereceleri büyük önem teşkil etmektedir. Öyle ki,

araştırmacılar kitle iletişim araçları hakkında farklı görüşler ileri sürseler de, işlevleri bakımından birçok ortak görüşleri savunmuşlardır. Kitle iletişim araçları, bilgi ve düşüncelerin paylaşılmasını sağlayan, sosyal örgütlenme alanını güçlendiren, önem arz eden konularda kamuoyu oluşturan, bireyin anlama, anlatma, öğrenme ve öğretme gibi

¹⁶² Metin Işık, **Kitle İletişim Teorilerine Giriş**, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012, s.19.

¹⁶³ **aynı**, s.25.

¹⁶⁴ Ceyda Ilgaz Büyükbaykal, *Kitle İletişim Araçları ve Toplumsal Yaşam*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2005, İstanbul, s.72.

*temel bilgi ihtiyacını karşılayan ve bireyler arası ilişkileri geliştiren en etkili iletişim araçlarıdır.*¹⁶⁵

Denebilir ki, kitle iletişimi sağlayan araçlar insan topluluklarının hayatlarında yer edinmeye başladıkları dönemlerden itibaren yaptıkları paylaşımlar yoluyla toplum hayatında etkin bir rol oynamaya başlamışlar ve buna devam etmektedirler. Söz konusu iletişim araçlarının, kitlelere dış dünyanın kapılarını açtığını belirtmek yersiz olmayacaktır. “Kitle iletişim araçları topluma bilmediği, gitmediği yerler ve konular hakkında bilgi vererek, dolaysız yaşam deneyimleri ile ülkeyi dış dünyaya bağlar.”¹⁶⁶ Böylece, toplulukların kendi yaşam alanlarında meydana gelen olaylar, gelişmeler ve yaşayışlara ek olarak dünya çapında var olan topluluklar hakkında çeşitli yönlerden bilgilenmesi mümkün hale gelir.

Bu araçların kitleler üzerindeki etkisinin önemli bir boyutta olmadığı kanaatinde olan iddialar da mevcuttur.

*Kitle iletişim araçlarının gerek gelişmiş ülkelerde, gerekse gelişmekte olan ülkelerde toplumu, toplumu oluşturan bireyleri etkilemede birtakım sınırlılıkları bulunduğunu savunan bu görüşte, kitle iletişim araçlarının etkisinin, toplumu tek başına değiştirici değil, toplumsal ve ekonomik kurulu düzenin pekiştirilmesi, ya da güçlendirilmesi biçiminde bir etkisi olduğu ileri sürülmektedir.*¹⁶⁷

Anlaşıldığı üzere, etkilerinin boyutu tartışma konusu olsa da, kitle iletişim araçlarının insanlara çeşitli konularda tecrübe imkânları sunarak topluluklar üzerinde birtakım etkiler oluşturduğu kabul gören bir gerçektir.

3.4.2. Gazete, Gazetecilik ve Haber Aktarımı

Kitleler arası iletişim sağlayan araçlardan olan gazete terimi genel manada tanımlanacak olursa, “İtalyanca “gazetta” sözcüğünden gelen “gazete” kelimesi; politika, kültür, ekonomi ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu ya da yorumsuz her gün ya da belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayın anlamına

¹⁶⁵ Sadettin Kılıç, **İletişimin Önemi Kitle İletişim Araçlarının Gelişim ve Sosyal Medyanın Siyasal İletişimi Etkileme Rolü**, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, sf.34.

¹⁶⁶ Aysel Aziz, **Toplumsallaşma ve Kitleli İletişim**, Ankara, 1982, sf. 52.

¹⁶⁷ aynı, s.53.

gelmektedir.”¹⁶⁸ Dolayısıyla, çeşitli konularda kitlelere haber ve bilgi ileten yazılı bir basın aracı olarak düşünülebilir. Bu tanımdan hareketle,

*gazetecilik, haber malzemesi sayılan bilgilerin toplanması, yazılması, düzenlenmesi ve dağıtılmasını içeren bir işlem; gazeteci, erişmek istediği kitle için en önemli diye nitelendirdiği bilgileri toplayarak, haber olarak seçen, kişileri bilgi alarak düşünmeğe sevk eden*¹⁶⁹

olarak tanımlanabilir. Böylelikle, gazetecilik faaliyeti kapsamında gazeteci tarafından hedef kitleye uygun olarak belirlenen bilgilerin haber haline getirilme ve halka ulaştırılma süreci gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, haber terimi ise “bir olayı, bir fikir ya da görüşü bilen bir kimse tarafından ya da öğrenen bir kimse tarafından başka kişilere ulaştırmaktır. Olayın kendisi haber olmayıp, bir haberin ham maddesidir.”¹⁷⁰ Gazetecilik söz konusu olduğunda, haberi kitlelere ulaştırma görevini gazeteci üstlenmektedir. Gazetecinin kimi zaman olayın gerçekleştiği anda tecrübe etme imkânı olsa da, çoğunlukla olay gerçekleştikten sonra haber olarak aktarmak üzere olay hakkında bilgi toplamaktadır.

*Gazeteci olayı esas çerçevesi içine oturtarak haber şekline dönüştürebilir. Özellikle, gazetecinin olaya ait olgular arasındaki ilişkiyi değerlendirmesinde, olayı ve olayı oluşturan olgular bakımından hikâye etme ve özetleme işlemini de yapması gerekmektedir. Özetleme ve hikâye etme işlemi ile gazeteci olayı haber yapmaktadır. Yaptığı haber ise, olayla özdeş değil, fakat olayın esas çerçevesi içinde tekrar kurulması şeklinde gerçekleşir. Daha başka deyişle, gazeteci olayı kendi algıladığı ölçüde haber yapmaktadır.*¹⁷¹

Dolayısıyla, bir olayın gazeteci tarafından haber haline getirilip aktarılması aşamasında gazetecinin algısı önemli bir etkindir. Yine de, herhangi bir olayın gazeteci tarafından haber haline getirilerek aktarılması noktasında öne çıkan bazı özellikler bulunmaktadır. “Haberde bulunması gereken temel nitelikler; doğruluk, tarafsızlık,

¹⁶⁸ Hamza Çakır, **Gazeteciliğe Giriş**, Konya, 2007, s.25.

¹⁶⁹ Oya Tokgöz, **Temel Gazetecilik**, Ankara, 1981, s.10.

¹⁷⁰ Ali Kaptan, **Haberciliğin Temel Kuralları ve Röportaj Teknikleri: Radyo ve Televizyon Haberciliği**, İstanbul, 2008, s.7.

¹⁷¹ Tokgöz, **a.g.e.**, 1981, s.53.

zamanında verilmesi- çabukluk, ilgi çekici olması, anlaşılır olması”¹⁷² şeklinde belirtilmektedir. Anlaşıyor ki, haber aktarımı esnasında olayın objektif bir şekilde iletilmesi, güvenilir olması, kitleler tarafından kolay anlaşılmasını sağlamak adına sade bir dile sahip olması gereklidir. Dünya çapında çeşitli konularda toplumu bilgilendirme gibi temel bir işlevi bulunan gazetenin kitleleri etkileme gücü yadsınamaz bir gerçek olarak kabul görmekte olup, bu bağlamda haber aktarımı sürecinde gazeteci ve bağlı olduğu gazetenin olayı yeniden kurması sırasında takındığı tavır büyük önem arz etmektedir.

¹⁷² Kaptan, a.g.e., 2008, s.24.

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

4.1. Morning Chronicle Gazetesi Genel Özelliklerine İlişkin Bulgular

Morning Chronicle gazetesi, 28 Haziran 1770 tarihinde kurucusu olan William Woodfall'un editör ve muhabirliği altında yayın hayatına başlayan bir Londra süreli yayınıdır. 2 Mart 1865 tarihli son sayısı ile yayın hayatı sona erer.

Yayınlandığı 95 yıl boyunca, *Morning Chronicle* gazetesi farklı sahip ve editörler altında değişen politik yönelimi ile yoluna devam eder. Kurucu editör William Woodfall'un ardından gazete, 1789 yılında James Perry ve James Grey tarafından satın alındı ve editörlüğü James Perry üstlendi. Gazete 1821 yılında William Clement tarafından, 1834 yılında ise John Easthope tarafından satın alındı. Bu süreçte, dönemin İngiltere'sinde, parlamento yetkilerini savunan Whig Partisinin sözcüsü olarak ortaya çıkan *Morning Chronicle* gazetesinin editörlük görevi John Black tarafından yürütüldü. Black bir Whig taraftarıydı ve Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un dış politikasını desteklemekteydi. 1848 yılına kadar gazetenin sahibi John Easthope'un damadı Andrew Doyle editörlük yaptı. Easthope ve Doyle'un Lord Palmerston ile dostane bir ilişkileri olduğu bilinmektedir. Öyle ki, Lord Palmerston'un *Morning Chronicle* gazetesine gönderdiği faydalı siyasi bilgiler içeren mektuplar, direk kullanılımsalar da gazete makaleleri için temel oluşturmaktaydı. Söz konusu dönemde, gazetenin Palmerston siyasetine karşı ılımlı bir yaklaşıma sahip olduğu belirtilebilir. Bu durum 1848 yılında gazetenin Peelites tarafından satın alınmasına ve editörlüğünü John Douglas Cook'un üstlenmesine kadar devam etti. Takip eden süreçte, gazetenin tonu fark edilir derecede değişiklik gösterdi ve Palmerston siyasetine karşı eleştirel makaleler içermeye başladı. 1860lara gelindiğinde ise gazetenin liberal – konservatif görüşün etkisine girdiği belirtilmektedir.

Morning Chronicle gazetesi, Parlamenteoya ait raporlar sunan ilk gazeteydi. Yanı sıra, edebiyat ve tiyatroya dair eleştiri yazıları, yurt dışından belgeler, moda, suç

ihbarları ve ticari haberlere de yer verildi. Örneğin, 1834 yılında gazete bünyesine dahil olan Charles Dickens, “Boz” takma adı ile Parlamento raporları ve kısa hikayeler yazmaya başladı ve yazmış olduğu kısa hikayeler 1836 yılında “Sketches by Boz” adı ile kitaplaştırıldı.

Dış istihbarat edinmenin pahalı ve çok zor olduğu bir dönemde yaptığı haberlerle beğeni toplayan *Morning Chronicle* gazetesi 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca en popüler sabah süreli yayını olarak kalmıştır.¹⁷³

4.1.1. *Morning Chronicle* Gazetesi Biçim Boyutu

19. yy başlarında Londra’nın önde gelen süreli yayınlarından olan *Morning Chronicle* gazetesi, birkaç sütun halinde büyük parşömen kağıda basılmaktaydı. Yayın hayatı süresince 40 cm – 50 cm boyut aralığında basılan gazetenin sayfa sayısında ise zamanla artış görüldü.*

4.1.2. *Morning Chronicle* Gazetesi İçerik Boyutu

Yedi sütunluk sayfalardan oluşan *Morning Chronicle* gazetesi okuyucuya çeşitli konularda haber metinleri sunmaktadır. “London (Londra)” ve “Money Market and City News (Para Piyasası ve Şehir Haberleri)” başlıkları altında ait olduğu ülkenin gündemine dair haberlere yer vermektedir. Ayrıca, “Public Amusement (Halk Eğlenceleri)” başlıklı bölümde düzenlenecek tiyatro, konser, sergi ve gösteri duyuruları yapılmaktadır. Yerel içeriğin yanı sıra, yabancı gazetelerden aktarılan haberlere yer verilmektedir. Ek olarak, gazetenin yurtdışı muhabirlerinin hazırlayıp ilettiği haber metinlerine de her bir ülkeye ayrılan özel başlık altında rastlanmaktadır.

Web arşivinde 18.432 sayısı mevcut olan *Morning Chronicle* gazetesinin araştırma kapsamındaki yıllarda çıkarılan sayıları Osmanlı Devletine dair içerikler göz önüne alınarak taranmış olup 1.412 sayısında ilgili içerikte habere rastlanmıştır. Osmanlı Devleti ile ilgili haberler “Turkey (Türkiye), Constantinople (İstanbul), From Our Own Correspondent (Kendi Muhabirimizden)” başlığı ile sunulmaktadır. Bu kısımda genel itibariyle; Osmanlı Devleti’nin iç yönetimine, dış ilişkilerine ve toplum

¹⁷³ Laurel Brake ve Marysa Demoor, **Dictionary of Nineteenth-century Journalism in Great Britain and Ireland**, 2009, s.426-427.

* www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/morning-chronicle adresinden erişilmiştir.

hayatına dair metinlere yer verilmekte olup muhabirin bunlara dair izlenim ve yorumları da okuyucuyla paylaşılmaktadır. Ayrıca, farklı ülkelere ait içeriklerde de yer yer bu ülkelerin Osmanlı ilişkilerine değinildiği görülmektedir. Osmanlıya ilişkin genel içerikte metinlerin arşivlenmesinin ardından, seçilen sayıların içerisinde araştırma konusuna dair haberler içeren gazete sayıları taranmış ve 36 sayıda ilgili metine rastlanmıştır.

Osmanlı Devleti ile Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa arasında ortaya çıkan problem zamanla uluslararası bir boyut kazanmış; imparatorluk kendi valisiyle arasındaki sıkıntıyı desteksiz çözemeyecek duruma gelmişti. Bu durum 12 Temmuz 1838 tarihli gazeteye şu şekilde yansımaktadır:

“[...] Mehmet Ali'nin büyük güç topladığı doğrudur. Orduları belki de Sultanınkinden üstündür. Şimdi herkes, ovalar kanla mı dolacak; yoksa diğer güçlerin zamanında müdahalesi sakinlik sağlayacak mı ve talihsiz Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu barışı sağlayacak mı merak ediyor. Mehmet Ali açıkça bağımsızlığını ilan etti ve Avrupa güçleri olmadan Sultan ona baş eğdiremez. [...]”

Yeni bir sorun olmayan Mısır Meselesini çözebilmek için Osmanlı Devleti, Rusya'dan yardım talebinde bulunmuş ve iki ülke arasında 1833 yılında Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştı. Rusya'ya Osmanlı Devleti üzerinde önemli ayrıcalıklar sağlayan bu anlaşma, İngiltere tarafından olumlu karşılanmamakta ve gazetede *“Rusya'nın Hünkâr İskelesi Anlaşması ve Sultan'a sunduğu teklifleri ile şüphesiz ki çıkarları vardı.”* şeklinde verilmektedir. Güçlü bir devletin tek başına Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkin olmasından kendi ülkesi adına endişe duyan İngiltere, imparatorluğun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü politika edinmiş ve Hünkâr İskelesi Anlaşmasını bozmak için uğraşmıştır. Çabaları sonucunda, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında ticari bir anlaşma imzalanmış olup 18 Eylül 1839 tarihli gazetede şu ifadelerle açıklanmıştır:

“[...] İngiliz Hükümetinin Sultan'a sık sık baskı yaptığı ticaret anlaşması imparatorluğa istediği imkanı sunacaktır. Belki de kabul edilmeyecek bu anlaşma hemen imzalandı. Mehmet Ali'ye bir kopya gönderildi. Anlaşmaya balı olacağını bildirdi. Babı Ali emirlerine bağlılığı ilan edildi. İngiltere ve Türkiye arasındaki dostluk bu ticari anlaşma ile her

zamankinden daha da sağlamlaşmıştır. Lord Ponsonby'nin Babı Alideki etkisi çok üstündür. [...]"

İngiltere'nin imparatorluk üzerindeki yaptırım gücü açıkça görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin devamlılığını politika edinen İngiltere, imparatorluğun sadece dış ilişkileri ile ilgilenmekle yetinmemiş, aynı zamanda ülkenin iç yönetimini de takip etmiştir. Araştırma kapsamında incelenen yıllar boyunca, gazetenin İstanbul muhabiri bakan, veziriazam ve resmi yetkili atamaları hakkında bilgiler de sunmaktadır.

Dönemin önemli güçlerinden İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin varlığının devamı üzerine odaklanan ve aynı zamanda kendi menfaatlerini de gözetten bir politika güttüğü söylenebilir. Bu yaklaşım 17 Ağustos 1846 tarihli gazetede, imparatorlukta 1833-1841 yılları arasında elçilik görevi yürüten Lord Ponsonby üzerinden şu şekilde açıklanmıştır:

"[...] Lord Ponsonby görevi boyunca neredeyse tamamen savaş konusu ile meşguldü. Büyük bir yetenek ve başarı ile ülkeyi Mehmet Ali'ye karşı savaşa teşvik etti. Bu ona Babı Ali'de başka hiçbir elçinin düşünemeyeceği muhteşem bir pozisyon verdi. Ayrıca, kendi ülkesinden de güçlü destek aldı. O dönemki dış politikamız belirsiz bir eğilim değil aksine kararlı ve gözü pekti. Sonuçta harika işler yaptık ve bu harika işlerin ortasında bu ülkede Lord Ponsonby en dikkat çekici figürdü. Bu başkentte neredeyse bir kral gücüne sahipti. [...]"

Aynı gazete makalesinde, Lord Ponsonby'yi takiben 1858 yılına kadar elçilik görevini sürdüren Sir Stratford Canning'in politikası şu şekilde aktarılmıştır:

"[...] Sir Stratford Canning ise tümüyle ters karakterdeki olaylarla kuşatıldı. Onu meşgul eden konuların neredeyse tamamı barışçıldı. O, bu ülkede reformun olağanüstü önemini kendinden öncekilerden daha açık ve net bir şekilde gördü ve kendini buna adadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun umutsuz durumuna rağmen iç yönetimde bir reform sistemi ile kurtarılabilceğini gördü. Sultan ile her görüşmesinde bu konuda ısrar etmeyi sürdürdü. Bu ülkedeki reform konusunun sadece bu ülkeyi gözetmediğin ayrıca Büyük Britanya'nın da çıkarlarına değindiğini gördü. Eğer bu imparatorluğun ayakta kalması bizim

çıkarmızsa, reformların tüm bölgelerde aktif şekilde yürütülmesi de bizim çıkarımızdır, her reform kabinesinin bizim tarafımızdan gayretle desteklenmesi de. Tüm reform karşıtı yönetimler mümkün olduğunca hızlı şekilde yıkılmalıdır. Reform bu imparatorluğun varlığının temel şartıdır. Bu yüzden bizim buradaki temel politikamız reforma dayalı olmalı.

Bazı önemli reform konuları başlıca onun çabalarıyla başarılı bir şekilde gerçekleştirildi. Sultandan zulmün kaldırılmasına dair söz, Sir Stratford tarafından kişisel bir görüşmede alındı. Yine, Babı Ali'ye Müslüman mahkemelerinde Hristiyan şahitlerin kabul edilmesinin gerekliliğine ısrar eden uzun bir nota gönderdi. Kısacası, Sir Stratford kendi ülkesinin gerçek çıkarları için Sultan Mahmud'un tasarladığı büyük reformların tamamlanmasına katkıda bulunmayı kalpten istedi ve Babı Ali'deki kişisel etkisi hep büyüktü."

Morning Chronicle'ın okuyucularına sunduğu bu makale, İngiltere'nin söz konusu dönemde üstlendiği Osmanlı politikasını açıkça ortaya çıkarmaktadır. İmparatorluğun devamına yönelik bu politikanın görevlendirilen elçiler aracılığıyla ciddiyle sürdürüldüğü görünmektedir. Kendi ülkelerinden haberlere ek olarak, yabancı basından metinlere ve farklı ülkelerdeki muhabirlerinin hazırladığı metinlere de yer veren *Morning Chronicle*'ın İstanbul'daki muhabirleri tarafından Osmanlı Devleti hakkında kaleme alınan makalelerinin dönemin İngiliz politikasına dair izler taşıdığı aşikârdır.

4.1.3. Tanzimat Fermanı İlanı ve Uygulamaların Yansımalarına İlişkin Bulgular

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma adına attığı önemli bir adım olarak 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanının, imparatorluğun varlığını politika edinmiş ve bunun reformlar yoluyla sağlanacağına inanan İngiltere basınında elbette bahsi geçmektedir. Fermanın ilanı 28 Kasım 1839 tarihli gazeteye şöyle yansımıştır:

"Ülkenin iç yönetiminde genel bir reform planı Sultan Mahmud'un vefatını takiben varisi tarafından ilgi gördü ve Divan aracılığı ile ilerleme hızını artırdı. Sıra dışı bir belge şeklinde ortaya çıktı. Türkiye Anayasası adı ile onurlandırılan bu belge bakanların, paşaların, yüksek rütbeli görevlilerin ve yabancı elçilerin yanı sıra Osmanlı nüfusunu

oluşturan tüm farklı ulus ve tarikat temsilcilerinin de katılımıyla genel bir toplantıda Sarayın bahçelerinden biri olan Gülhane’de Sultanın önünde okundu. Tüm hazırlıklar bittikten ve duadan sonra, Sultan Hattı Şerif’i vezire verdi. Veziri Hattı Şerif’i dudağına ve alnına götürdükten sonra Reşid Paşa’ya verdi. O da aynı şeyi yaptıktan sonra kürsüye çıktı ve sesli şekilde okudu. Bitiminde uzun bir dua okundu, ‘âmin’ dendi, toplantı dağıldı. [...]”

Fermana dair ilk yorumlar da aynı gazete makalesinde şu şekilde verilmektedir:

“[...] Reşid Paşa’nın ana kuvvet olarak görüldüğü yeni sistemin artılarına ve eksilerine bakıldığında, eğer gerçekten uygulamaya koyulursa Türkiye’nin yenilenmesi olarak görülmelidir.

Şüphesiz tüm bakanlar yeni kanunu imzaladı ve mühürledi. Fakat bu onları ne kadar süre bağlayacaktı? Şu anki bakanların çoğu geçmişlerinden itibaren yağmacılık sisteminde yaşamış ve artık asla önceki hayat tarzlarını sürdürebilecek kadar ücret alamayacak. Bu gibi kişilerin yeni bir yola başlamaları kolay olmayacak. Eğer edilen yemini terk eden herkese aşırı cezalar uygulanacaksa, Sultan belki de veziri ile işe başlar ve devlet dairesindeki en genç kâtibe kadar hepsini işten çıkarır.”

İlan edilen fermanın uygulandığı takdirde faydalı olabileceği düşünülmekte fakat Osmanlı devlet kademelerindeki bozulmaya da vurgu yapılmaktadır. Özellikle paşaların lüks yaşam tarzına ve büyük harcamalarına dikkat çeken gazetenin farklı tarihte sunduğu başka bir makalesinde bu konu şöyle aktarılmıştır:

“Şu an Osmanlı kabinesinde önemli bir konu tartışılıyor. Reşid Paşa paşaların harcamalarının büyük ölçüde kısılmasına dair bir yasa önerdi. Teklife çoğu paşa tarafından şiddetle karşı çıkıldı. Biliyorsunuz ki, önceden paşaların durumu bu imparatorlukta o kadar iyiydi ki, devam etse ülkeyi silip süpürürlerdi. Fakat Sultan Mahmud’un zamanında bu masraflı şatafatı kısan düzenlemeler geldi. Şu an maaşlarının dolgunluğuna rağmen paşalar çok fazla pey akçesi alıyor. Maaşları Avrupa’daki en yüksek devlet görevlilerinden bile oldukça fazla. Yine de,

borçlarını ödeyebilmek için Sulanın büyük hediyelerine ihtiyaç duyarlar. Reşid Paşanın tasarladığı yasa paşaların harcamalarını sınırlandıracak. Paşalar kesinlikle yasalara bakmaksızın eski yaşamlarına devam edecekler. Müsrif harcamalarını karşılayabilmek için bankerlerden büyük miktarda paralar ödünç alacaklar. Reşid Paşanın, yasa teklifine itirazlara teslim olacağı düşünülüyor. [...]"

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi dönemde bozulmanın sadece devlet görevlileri ile sınırlı kalmadığı, ayrıca mültezimlerin mukataa idarelerini üstlendiği iltizam sisteminde de aksamalar olduğu söylenebilir. Mukataalarda yaşayan halk mültezimlere bağlı durumdaydı ve bu sistemde başlayan bozulmalarla mültezimler halka eziyet etmeye başlamıştı. Tanzimat Fermanı ile buna son vermek istenmiş ve İltizam usulü kaldırılmıştı. Fakat bu mültezimlerin gelir kapısını kapatmaktı dolayısıyla çıkarlarına uymamıştı. Bu durum gazete metinlerinde şöyle ifade edilmiştir:

"Tarım gelirine dair kısım uygulamaya koyulabilir ve toplumun tüm kesimine önemli faydalar sağlayacaktır. Eski sistem ekilecek toprakların verildiği kişilerin ellerine güce dayalı baskı sağlamaktaydı, kesinlikle çok kötüydü."

"Gösterilen adalet ve reform ruhuna rağmen, İzmir çevresindeki mukataaların Hattı Şerifin ilanında beri satılmakta olduğu bildirildi. [...]"

"[...] Bosna halkı Türk hükümetinin Hristiyanların yararına şekillenmiş yasalarını uygulama girişimine karşı çıkıyor. Halk Müslüman toprak sahiplerinin zulmüne maruz kalıyor. [...]"

Bunlara dayanarak, böylesine keskin değişiklikler içeren ferman maddelerinin uygulanma çalışmalarında aksamalarla karşılaşıldığı söylenebilir. Yine de, hükümet fermanı uygulamaya koymak için ciddi çalışmalar yürütmüş ve gerekli tedbirleri almaya uğraşmıştır. Ferman maddelerinin hayata geçirilmesine dair haberler farklı tarihli makalelerde şu cümlelerle yer bulmuştur:

"[...] 'Gülhane Hattı Şerifte yayınlanan her şeye katı bir bağlılık olacaktır ve ülkede başlatılan tüm reformlar sonuna kadar devam"

ettirilecektir.’ İfadelerini içeren bir hattı şerif tüm camilerde ilan edildi. Kopyası yabancı elçiliklere gönderildi.”

“Sultan Veziriazama el yazması mektubunda buyurdu ki, ‘Gülhane Hattı Şerifin tamamen hükümetin temeli haline gelmesi sağlanmalı. Kötüye kullanımlara karşı sürekli tedbirler alınacak.’ [...]”

“Babı Ali hükümetinin ülkenin genel durumu hakkında araştırma yapmak üzere Türkiye eyaletlerine gönderdiği toplamda 40 üyeden oluşan 10 komisyondan aylar önce bahsetmiştim. Paşa ve ulemadan oluşan komisyon üyeleri özellikle şu konularda rapor verecek; tarımın durumu, paşalıklardaki adalet yönetimi, vergi toplanmasından kaynaklanabilen sorunlar. Tüm bu konular üzerinde gelişme sağlayıcı öneriler sunacaklar. Ayrıca nerelerin acilen yol ve köprüye ihtiyaç duyduğunu da belirtecekler. Komisyon üyeleri 6 ay sonra çeşitli konularda çok uzun raporlarla başkente döndüler. Bu raporlar komisyon üyelerinin de katılımıyla bir komite tarafından sıkı bir incelemeye alınacak.”

Gazetenin İstanbul muhabiri tarafından aktarılan haberlere göre, fermanın hayata geçirilmesi adına sıkı çalışmalar sürdürülmekteydi. Bu sayede, Gülhane Hattı Şerif ile Osmanlı Devletinin tecrübe ettiği olumlu yönde değişimler de, gazete haberlerine şu ifadelerle yansımıştır:

“Gülhane sözleşmesi ile imparatorluk bünyesindeki tüm ülkelerde yaşayanlar ayırım yapılmaksızın aynı ayrıcalıklardan faydalanıyor. Bosna’daki Hristiyanların durumu Tanzimat’ın orada uygulanması ile çözüldü.”

“Osmanlı imparatorluğunda kamu ve askeri sahada olağanüstü gelişmeler yaşandığını ifade etmemek imkânsız.”

Bunlara ek olarak, incelenen gazete metinlerinde Tanzimat’ın ana aktörü olarak görülen Reşid Paşa’ya dair haberlere de fermanın ilanını takip eden süreç boyunca sık sık rastlanmaktadır. İngiliz kamuoyunun Reşid Paşa’ya bakış açısı gazeteye şöyle yansımıştır:

“[...] Eğer Reşid Paşa Gülhane Hattı Şerifin içerdığı yenilikçi ilkelerin muhteşem ilanına yalnızca sade bir eğilim gösteren bu ülkede, uygulama yapılana kadar bekleseydi, belki de sonsuza kadar beklemesi gerekebilirdi. Reform adına hiçbir şey yapılamazdı. Reşid Paşa bunu anlamış gibiydi, ilkelerin pratiğe dökülmesi gerektiğini biliyordu. Reşid Paşa güven uyandırıyor. Onun yönetimi hümanizm ve medeniyet ilkelerine dayanacaktır.”

Osmanlı Devleti’nin reformlar yoluyla varlığını sürdüreceğine inanan dolayısıyla fermanın uygulanmasını önemseyen İngiltere kamuoyunda, söz konusu ülkede olumlu bir imaja sahip olan Reşid Paşa’dan bu yöndeki beklentiler de yansımalarını bulmuştur. Bu hususa gazete metinlerinde şu şekilde yer verilmiştir:

“Hem yakınları hem de düşmanları Reşid Paşa’nın tüm imparatorluk üzerinde çarpıcı bir güç ortaya koymasını ve pasif bir konumda kalmayıp büyük riskler almasını bekliyor. Bu reform bakanı bir iki tane yabancı kabine tarafından ya da Sir Stratford Canning gibi bir kişinin onayı ile desteklenirse çok iyi şeyler başarabilir ve sadrazamlığını Türkiye tarihinde unutulmaz bir dönem haline getirebilir.”

“Reşid Paşa’nın vezirliği ya Türkiye tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını işaretleyecek ya da imparatorluğun geleceği üzerindeki son umutları da bitirecek. Sadrazam olarak şimdi çok daha güçlü durumdadır. Bu yüzden artık insanlar ondan laf değil icraat bekliyor. Eğer şimdi hattı şerifleri uygulayacak güç varken Reşid Paşa yapmaktan kaçınırsa, Avrupa kamuoyunu yanlış yönlendirmek ve oyalamak amaçlı aldatmacalar olarak görülecekler. Reşid Paşa’nın gerçekten Avrupalıların düşündüğü gibi ülkesine yeni bir hayat açarak onu yenilemeye uygun üstün bir kişi mi yoksa sadece çok hoş konuşup teoriler kurabilen basit dürüst bir centilmen mi olduğunu göstermek için kısa bir zaman yeterli olacaktır.”

Avrupa kamuoyunda, Reşid Paşa’ya duyulan güven açıkça ortadadır, öyle ki; imparatorluğun geleceğine dair umutlar neredeyse tamamen Reşid Paşa’ya bağlanmış durumdadır. Sir Stratford Canning’in dolayısıyla İngiltere’nin de desteğiyle, Türkiye için önemli işler başarabileceğine ve ülkesinde yeni bir dönem başlatabileceğine

inanılmaktadır. Ancak Reşid Paşa'nın sadrazam olduğu dönemde kaleme alınan bu metinler, onun bu gücü reformlar için kullanmadığı takdirde Avrupa'da paşaya olan güvenin sarsılacağını da ortaya koymaktadır.

Görülüyor ki, *Morning Chronicle*'da Tanzimat yansımaları fermanın ilanıyla sınırlı kalmamış, gazete sonraki süreç hakkında da bilgi sağlamaya devam etmiştir. Reformlar aracılığıyla Osmanlı devamlılığının sağlanmasını lehine bir durum olarak değerlendiren İngiltere kamuoyunda, Tanzimat Fermanının bu denli ilgi görmesi şaşırtıcı değildir.

4.1.4. Tanzimat Dönemi Toplum ve Eğitim Hayatı Yansımalarına İlişkin Bulgular

4.1.4.1. Tanzimat Dönemi Toplum Hayatı Yansımalarına İlişkin Bulgular

Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanını ilan ederek imparatorluk bünyesinde yaşayan tüm halka herhangi bir ayırım gözetmeksizin eşitlik sunacağını taahhüt etmişti. Böylece, Müslim ve gayrimüslim halk aynı kanun maddelerine bağlı olacaktı. Bu durum, yıllardır süregelen düzende üstün bir konuma sahip olan Müslüman halk tarafından hoş karşılanmamıştır. Gayrimüslim tebaa ile aynı şartlara tabi olmak olumsuz bir algıya yol açmış, dolayısıyla toplum içinde huzursuzluklara sebep olmuştur. Bu konuya dair yaşananlar gazete metinlerine şöyle yansımıştır:

“[...] Gece gündüz süren kavgalar Türk kadınları İstanbul'un Hristiyan kesimlerinden korkutup kaçırdı. Eskiden, özellikle Cuma günleri Pera'daki mağazaları büyük kalabalıklar halinde doldururlardı. Üst sınıf kadınları Pera caddelerinde araba gezintisi yapardı. Şimdi Hristiyan mahallelerinden neredeyse tamamen kayboldular.”

“[...] Pazartesi öğlen Türk gazetesi aniden geri toplatıldı. Gazete incelendiğinde, askerlerin her zaman Hristiyanları yok etme savaşı için cihata hazır olmalarının görevleri olduğu yazıyordu. İngiliz ve Fransız temsilcilerin zaman kaybetmeden Türk bakanları uyardığına ve hükümetlerinin Babıali ile ilişkilerine hangi sonuçlarla yansiyacağına dikkat çektiğine inanılıyor. Belge geri çekilse de bu ruh hala devam ediyor.”

Anlaşıyor ki, toplumdaki eşitlik kavramından hoşnut olmayan kesim Müslüman halkta buna karşı tepki uyandırmak için çabalamaktaydı. Türkler arasında fanatizm ruhunun oluşturulması endişe verici bir durum olarak gazetede yerini almıştır.

Ek olarak, Tanzimat'ın ilanını takip eden dönemde *Morning Chronicle* zaman zaman Osmanlı Devleti'nin genel toplum hayatına dair haberler de sunmuştur. 9 Aralık 1841 tarihli gazetede Müslüman halkın yaşamına ilişkin şöyle ifadeler yer verilmiştir:

“Hiçbir kamu işinin yürütülmediği, dükkânların kapandığı, tüm işlerin askıya alındığı ve Türk halkının kendini dinlenme, eğlenme, ziyaret ve kutlamaya verdiği bir dönem olan Ramazan Bayramının ortasındayız. Ancak, böyle durumlarda biz Frenklerin sahip olmadığı bir şey onlarda göze çarpıyor: ciddiyet ve sakinlik. Hz. İbrahim'in kurban kesmesi anısına başlatılan Kurban Bayramı dışındaki tek bayramlarında bile; Türkler düzgün davranış ve ciddiyet sergiliyorlar – ki bu da tatillerde bizim caddelerimizde ve umuma açık mekânlarda görülen tartışma ve sarhoşluk ile zıtlık oluşturuyor. Sarhoşluğa en bağlı düşük sınıflarda bile benzer aşırılıklar görülmez.

Her kötü özelliği Türklere mal etmek Frenklerde adettir. Fakat karakter ve alışkanlıklarındaki eksiklik ne olursa olsun, üstün bir ölçülü olma erdemleri ve adaba saygıları var. Bunların dini kaynaklı ya da doğaları gereği olması çok önemli değildir. Ramazan boyunca, güneşin doğuşundan batımına kadar gösterdikleri özveri de dikkat çeker. Oruç saatlerinde hiçbir cazibe kaynağı susuzluk ya da açlık, hastalık onları sigara ya da yeme içmeye yöneltmez.

Müslümanların dini ilkelerine kesin bağlılığını gösteren diğer bir konu da yıl boyunca 7 adet kutsal geceleridir. Hepsinin içinde en kutsal kabul edilen Kadir Gecesidir. Tarıfsız hikmetlerle dolu bir gece olarak görülür. Ramazan'ın 27'sine geldiği hesaplanır ve muazzam bir ciddiyetle kutlanır. Camiler normalden fazla aydınlatılır ve süslenir. Resmi görevli imamlar dualar eder.

Ramazan'da bu geceyi takip eden 2 gün boyunca İstanbul kadınlarının kendilerini göstermesi gelenektir. Serasker resmi konutunun bitişiğindeki

meydanda; alt ve orta sınıflar yürüyerek, üst sınıflar ise hoş araçlarla. Geçen Cuma ve Cumartesi bu gezi alanı kalabalıktı. Yuvarlak beyaz peçeleri başları ve koyu renk örtüleri ile yolun kenarındaki mantar tarlaları görüntüsü alan yüzlerce kadın. Yolun karşı tarafında erkek kalabalıkları camiye girip çıkıyor, ileri geri yürüyordu. Merkez gösterişli arabalarla doluydu. Bu araçlar süslü öküzler tarafından çekiliyordu, ya da seyislerin yönettiği atlar tarafından. Araçlar hafifçe ama sıkı peçeli hanımlarla ve renkli kıyafetli sevimli çocuklarla doluydu. En dikkate değer kumanya Valide Sultanın idi. Bu gezinti belki de İstanbul'daki en ilginç manzaralardan biriydi. Tartışmasız kadınların yönetiyor görüldüğü tek durumdu şehirde. [...]"

Yer yer sunulan metinlerle, Türklerin dini görevlerini nasıl ciddi bir bağlılık ile icra ettikleri ve dini bayramlarında Avrupalılara benzemeksizin sergiledikleri edep objektif bir şekilde aktarılmıştır. Ayrıca, kadınların Osmanlı toplumundaki etkisiz konumu da özellikle vurgulanmıştır.

21 Ağustos 1854 tarihli gazetede yer alan “Doğu ve Türk Müzesi” başlıklı makale Londra’da kurulan ve Türk halkını temsil eden balmumu figürlerden oluşan müzeden bahsetmektedir. Makalede, Osmanlı Devletinde ortaya çıkan Batılı yaşam tarzının bir yansıması olarak Avrupa modasına göre giyinmenin yaygın hale gelmesi şu şekilde aktarılmıştır:

“[...] İlk göze çarpan grup Sultan Mahmud ve bakanları. Sultan mavi Avrupalı bir üniforma giymiş. Belirtmek gerekir ki; Türklerin çoğu özellikle de resmi yetkililer ve genç Osmanlılar Avrupa kıyafetleri giyiyor, ama yaşlı Türkler eskiden kalma kıyafetlerini bırakmıyor. [...]”

4.1.4.2. Tanzimat Dönemi Eğitim Hayatı Yansımalarına İlişkin Bulgular

Dönemin Avrupa devletlerince tecrübe edilen yeni düşüncelerin yol açtığı teknolojik ilerlemenin gerisinde kalındığı, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmişti. Batının yakaladığı bu gelişmişliğe erişmek amacıyla imparatorluk bünyesinde ortaya çıkan yenilenme ihtiyacı eğitim alanında yansımalarını bulmuştu. Bu alandaki yenilik hareketlerinin Tanzimat’a giden yıllarda da var olduğu bilinmektedir. Böyle çalışmalar 3 Nisan 1837 tarihli gazetede şu şekilde aktarılmıştır:

“Yakın zamanda, şimdiye kadar Türkiye’de bilinmeyen ve uygulanmamış eğitim, askeri ya da mülki konuların ve sanat, bilim ya da edebiyat branşının tanıtımı amacı taşıyan tüm plan ve projeleri inceleme, hazırlama ve düzenleme amacıyla yeni bir ofis kuruldu. Bu bağlamdaki eksikliklerden son derece etkilenen ve yapılan düzensiz çabaların çok çok az iyileştirici etkisi olduğunu fark eden Divan ulusun refahı için hayati önem taşıyan amaçların artık ihmal edilmemesine karar verdi. Yeni kurum 6 departmandan oluşacak. Yeniliklerde Müslüman doktrine karşı bir şey olmasın diye departmanların birinde müftü olacak. Avrupa’da eğitim gören öğrencilerin eğitimi de burada avantaja çevrilecek. Yoğun bir şekilde okullar kurulmakta. Eğitim olmadan reform yolunda kalıcı bir etki bırakmak mümkün değildir. Hükümetin bunu sağlama arzusu çok iyi işaretler. [...]”

Tanzimat Fermanının ilanı ile söz konusu alanda yürütülen çalışmalara devam edilmiştir. Eğitim konusuna dair maddeler açık bir şekilde ferman metninde yer almamış olmasına rağmen, batılılaşma arzusundaki Osmanlı’da var olan eğitim kurumlarında iyileşme hareketlerinin yanı sıra önemli yenilikler de yaşanmıştır. Böylece, imparatorluğun üstlendiği batılılaşma anlayışına hizmet edecek bireyler eğitmenin önemsendiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte eğitim alanındaki yenileşme hareketleri gazeteye şöyle yansımıştır:

“Babıali tarafından başkentteki askeri okulda eğitim vermek üzere atanan 3 Fransız görevlisi buraya geldi. [...]”

“Buradaki kamu öğretimi kurulu Sultanın eyalet gezilerinden dönmesiyle tekrar işe başladı. Reşit Paşa görüşmelerde aktif rol oynadı. Kurul başkanı Emin Paşa Cambridge’de eğitim görmüş büyük ümit vaat eden genç bir Türk. Mümkün olduğunca hızlı şekilde İstanbul’a bir öğretmen okulunun kurulmasına karar verildi. Özellikle ortaöğretim için öğretmen teşkil etmek amacıyla. Öğretmen okulu için eğitmenler ilk olarak Avrupa’dan araştırılacak. Biliyorlar ki, Türkler Avrupa biliminden üzerlerine düşen paya sahip olmadıkça ilerleyici bir başarı gösteremeyecekler. Müslüman gücünü korumak için bilgi olmazsa olmaz şarttır. Öğretmen okulunun yanı sıra Türk eyaletlerindeki Müslümanlar

için 20 ilkokulun hızlı bir şekilde faaliyete koyulması önerildi. Eyalet kasaba ve köylerindeki Türk camilerine daima bir medrese veya çocuk okulu eklenir. Fakat bu köy kurumlarında Kuran dışında en fazla bir iki cümle öğretilir, hiç eğitim verilmez. Şüphesiz etkili hale getirilmeleri zaman gerektirecek.”

Eğitim hayatını iyileştirmek adına bu süreçte atılan adımların İngiliz kamuoyuna yansıtıldığı görülmektedir. Avrupa'dan eğitimcilerin davet edilmesinin yanı sıra Avrupa'da eğitim görmüş Türklerin de değerlendirildiği aktarılmıştır. Devletin hâlihazırda eğitim veren kurumlarındaki eksikliklere de değinen *Morning Chronicle* İstanbul muhabiri, ayrıca bu ülkede gelişim yolunda eğitimin önemsendiğini de vurgulamıştır. Makalede kurulma planından bahsedilen öğretmen okulu hakkında farklı tarihli bir gazetede detaylı bilgiler şöyle sunulmuştur:

“İstanbul’da 3 gün önce bir öğretmen okulu binası için ilk taş koyuldu. Reşid Paşa da oradaydı. Avrupa’da bu tarz durumlarda görülen tüm formaliteler bu ülkede ilk kez uygulandı - taşın altında Sultanın adı ve imzası vardı. Bu okulun yatakhanesinin 8 ayda tamamlanacağı düşünülüyor. 300 öğrenci kapasiteli olacak ve öğrencilerin tümü özellikle öğretmen olmak için eğitilecek. Eğer proje etkili olursa; büyük ihtimalle 3 yıl içinde tüm Türkiye’de ilk ve orta öğretimde eğitim vermeye hazır etkin öğretmenler olacak. Eğer böyle olursa, yetişen Müslüman nesil için büyük bir ilerleme umudu başlayacak. Kurumun ilk profesörlerini oluşturacak yeteri kadar Avrupa’da eğitim görmüş Türk var. [...]”

Kurulması planlanan yeni eğitim kurumlarına ilaveten, hâlihazırda imparatorluk içerisinde eğitim faaliyetleri yürüten kurumlarda da Tanzimat sonrası dönemde iyileştirme çalışmaları yürütülmüştür. Buna örnek teşkil edecek bir kurum gazetede şu ifadelerle anlatılmıştır:

“[...] Galatasaray tıp okulu çok önemli bir kurumdur ve her yıl önemi artmaktadır. İlk olarak Sultan Mahmut tarafından kuruldu. Fakat son 7-8 yıla kadar çok verimsiz bir kurumdu. Profesörlerin dersine katılan 80 öğrenciden sadece 15’i verilen eğitimden randıman sağlayabildi. Şimdi kurumun 400 yatılı öğrencisi var, ayrıca dışarıdan öğrenciler için halka açık dersleri var. Kurum tarafından barınma ve kıyafet sağlananların

125'i erkek. Sadece tıp bilimi öğretilmiyor, aynı zamanda genel eğitim de ciddiyle sürdürülüyor. Derin bir Doğu dilleri ve Fransızca bilgisi öğrencilerin sonraki çalışmalara geçebilmesi için başlıca gerekliliktir. Batı uluslarının bilgisi için bir Avrupa dili seçmek mecburidir ve Fransızca hepsinin içinde en genel konuşulandır. Matematik, tarih ve coğrafya için en uygun olarak Fransızca seçildi. Geçen sene boyunca 16 genç adam kurumdan tıbbi doktor diploması aldı ve 40 kadın ebe diploması aldı. Okulun Alman baş profesörünün raporuna göre, Türkiye'de uzun zamandır geçerli olan aşya karşı önyargı hızla kayboluyor. Kısacası, bu kurum ülke için umut doludur. Şüphesiz buradaki en iyi eğitim kurumudur."

Tüm bunlara ek olarak yürütülen eğitimde yenileşme çalışmaları da dönemin İngiliz basınında yansımalarını bulmuştur. Bunlar gazete okuyucularına şu şekilde aktarılmıştır:

"[...] Akademi olarak adlandırılan ve her biri 40 üyeden oluşan 2 daimi eğitim komitesi de oluşturuluyor. Bu akademinin komitelerinden biri seçkin okullarını ve ortaöğretimi yönetecek, diğer komite de ilköğretimi. Aynı zamanda 50 Müslüman eyaletlerdeki medrese ya da cami okullarını ziyaret etmek, şu anki yetersizliklerini belirtmek ve önyargıları yumuşatarak onları gelen değişimlere hazırlamak için görevlendirildi. Ek olarak, Avrupa'da eğitim almış İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Almanca dillerinde oldukça iyi olan birçok Türk, hükümet tarafından eğitim amaçlarında faydalı olabilecek bu dillerdeki klasik eserleri tercüme etmekle görevlendirildi. [...]"

Avrupa gelişmişliğine erişmek için eğitim alanında yürütülen reform hareketleri ülke adına şüphesiz olumlu yankılara sahiptir. Fakat bunların arka planında var olduğu düşünülen farklı ilişkiler de aynı şekilde 24 Eylül 1846 tarihli *Morning Chronicle* gazetesi İstanbul muhabiri tarafından şöyle yorumlanmıştır:

"[...]Büyük reformlar tasarlamak, tamamlamadan yarım bırakmak, bu reformlardan karlı iş ve meslekler oluşturmak son yıllarda burada alışkanlık haline geldi. Şüphesiz ki; öğretmen okulu yatakhane inşaa edilecek çünkü burada kazanılacak para var; akademi oluşturulacak

çünkü üyelerin hakkı cömertçe ödenecek; yine aynı sebepten müfettişler medreseleri ziyaret edecek ve çeviriler iyi ya da kötü yapılacaktır. Korkarım tüm bunlar yapıldığında, kalan kısım o kadar yavaş ilerleyecek ki (eğer olursa tabi) sonunda yarım yamalak kalacak.

Akademiye gelince tüm imparatorlukta iyi iş çıkarabilecek bir eğitim kurulu oluşturmaya uygun 80 Türk var mıdır sorguluyorum- aslında kesinlikle 8-10 tane.

Dünyanın en geniş imparatorluklarından birinde 500 yıllık egemenlikten sonra, Türkler ilk kez kendilerini okula sokmak zorunda hissediyorlar, bir Avrupa köy okulunun en düşük formunda bir okula!”

Eğitim alanında planlanan reformlar ve batılılaşma adına yürütülen çalışmalar her ne kadar imparatorluğa faydalı olarak değerlendirilse de, Osmanlı Devleti’ndeki bozulmanın hala devam ettiği düşünülmektedir. Üstelik tüm yapılara rağmen yine de bu ülkedeki eğitim kurumlarının Avrupa ölçülerine ulaşamadığı da vurgulanmaktadır.

4.2. Morning Post Gazetesi Genel Özelliklerine İlişkin Bulgular

John Bell tarafından kurulan *Morning Post* gazetesi, 2 Kasım 1772 tarihinden *The Daily Telegraph* gazetesi ile birleştiği 30 Eylül 1937 tarihine kadar Londra’da yayın hayatını sürdürmüş bir süreli yayındır.

Yayın hayatı süresince isim değişiklikleri yaşayan gazete, başlangıçta *Morning Post and Daily Advertising Pamphlet* adıyla 1772 yılında ortaya çıktı. Daha sonra 1773-1803 yılları arasında *Morning Post and Daily Advertiser* adını aldı. Son olarak, 1803 yılında *Morning Post* adını aldı. Siyasi yönelim açısından değerlendirildiğinde, yaşanan sahip değişikliklerine bağlı olarak *Morning Post* gazetesinin farklı eğilimler sergilediği belirtilebilir. Whig Partisi taraftarı olarak yayın hayatına başlayan gazete, 1795 yılında Daniel Stuart tarafından satın alınmasını takiben kral ve mutlak monarşi taraftarı olan Tory Partisi’nin organı haline geldi. Stuart’ın sahipliği boyunca *Morning Post* gazetesi bünyesine Samuel Taylor Coleridge, William Wordsworth ve Charles Lamb gibi öne çıkan isimler dahil oldu. Bu süreçte, gazetenin tirajı 350’den 4.000’e yükseldi. 1803-1833 yılları arasında gazetenin sahibi güçlü bir Tory taraftarı olan Nicholas Byrne idi. Onu oğlu William Pitt Byrne takip etti ve gazetenin çoğunlukla siyasi olan içeriğine

daha genel konular ekledi. 1848-1852 yılları arasında ise, eski bir Muhafazakar Parti parlamenterisi olan Peter Borthwick gazetesinin editörlüğünü üstlendi. Benzer şekilde, onu da oğlu Algernon Borthwick takip etti. Değınmek gerekir ki, 1850lerde gazetesinin Lord Palmerston'un dış politikasının destekçisi olduğu belirtilmektedir. Devam eden süreçte, gazete Algernon Borthwick'in kızı Liliias Borthwick'e ve damadı Seymour Henry Bathurst'a kaldı. *Morning Post* gazetesisi1937 yılında *the Daily Telegraph* gazetesine satılarak yayın hayatını tamamladı.

Dönemin önde gelen sabah gazetelerinden olan *Morning Post*, tam anlamıyla siyasi odaklı bir gazete değıl; daha çok toplumsal olaylara yer veren bir gazetedir. Genel olarak, gazete dış ilişkiler, sanatsal etkinlikler ve varlıklı ailelere dair haberler içermektedir. Öyle ki, düzenli olarak parti, balo, edebi toplantı, opera, resmi akşam yemeğı gibi etkinliklerin duyurusunu yapardı. Londra'da bu hizmeti sağılayan ilk gazete olduğu bilinmektedir. Ayrıca, biten etkinliklerin haberi yapılır ve katılan davetlilerin isimleri yayınlanırdı. Bunların yanı sıra, parlamento, siyaset, mahkeme ve borsa gibi konulara ilişkin haberlere de aynı oranda yer verilmiştir.

Londra sosyetesinin önde gelen yayın organı olarak anılan *Morning Post* gazetesisi yine de ülkenin dış ilişkilerine dair haberlere de yer vermiş ve belli siyasi görüşler benimsemiştir.¹⁷⁴

4.2.1. *Morning Post* Gazetesisi Biçim Boyutu

Dış ilişkiler, edebi ve sanatsal olaylar ile varlıklı ailelerin etkinliklerine dair haberlere yer vermesiyle ünlü olan *Morning Post* gazetesisi sütunlar halinde yayınlanmaktaydı. Başlangıçta 47 cm x 31 cm boyutlarında 4 sayfa olarak basılan gazetesinin ilerleyen yıllarda boyutu ve sayfa sayısında artış yaşandı.*

4.2.2. *Morning Post* Gazetesisi İçerik Boyutu

Farklı içerikte metinler içeren *Morning Post* gazetesinin sayfaları 6 sütundan oluşmaktadır. “Money Market and City News (Para Piyasası ve Şehir Haberleri)” başlığı altında yerel olaylar aktarılırken, “Literature (Edebiyat)” ve “Sports (Spor)” başlıkları ile okuyucuya edebi yazılar ve spor olayları hakkında bilgiler sunulmaktadır.

¹⁷⁴ Brake ve Demoor, a.g.e., 2009, s.132.

* www.britishnewspaperarchive.co.uk/titles/morning-post adresinden erişilmiştir.

Ayrıca, bahsedildiği üzere varlıklı ailelere dair haberlere de yer verilmektedir. “Fashionable World (Sosyetik Dünya)” kısmında ilk olarak “Her Majesty (Majesteleri)” başlığında yürüyüşe çıkmak ya da ata binmek benzeri majestelerinin yaptığı etkinlikler, düzenlenen kraliyet partileri ve kabul edilen misafirler gibi kraliyete dair haberler yer almaktadır. Söz konusu başlığın devamında ise, düzenlenen yemekler, balolar ya da yapılan ziyaretler gibi ülkenin soylu ve varlıklı ailelerine dair haberler paylaşılmaktadır. Gazete kendi ülkesine ait bu haberlere ek olarak yabancı ülkeler hakkında da metinler sunmaktadır. Bunlar, dış ülkelerin yayın organlarından sağlanan haberler ya da *Morning Post* gazetesinin kendi muhabirleri tarafından hazırlanarak gönderilen metinlerdir.

Dijital ortamda yapılan taramada, web arşivinde 33.416 sayısı bulunan Morning Post gazetesinde araştırma kapsamındaki yıllar boyunca Osmanlı Devleti hakkında haberlere yer verilen 2.045 sayısına rastlanmıştır. Osmanlı Devletine ilişkin haberlere farklı ülkelerin başlıkları altında rastlamak mümkünken; “Turkey (Türkiye), From Our Correspondent (Muhabirimizden), Constantinople (İstanbul)” kısmında imparatorluğun yönetimi, dış ilişkileri, gelenekleri, toplumsal olayları hakkında bilgi ve yorum içeren metinler de mevcuttur. Taranarak arşivlenen sayılar içerisinde, araştırma konusu hakkında nitelikli içeriğe sahip sayıların sayısı ise 51 olarak belirlenmiştir.

Bahsedildiği üzere, söz konusu dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa arasındaki problem uluslararası bir konuma gelmiş ve Düveli Muazzama duruma müdahale etmişti. Bu durum 27 Eylül 1839 tarihli gazeteye, “*Kendini tamamen arabulucu Güçlerin korumasına bırakan Babı Ali rahatlamış görünüyor.*” cümlesi ile yansımıştır. Osmanlı’nın bu sorunu kendi güçleri ile çözemediği ve dönemin Büyük Güçlerinden destek aldığı açıkça ifade edilmiştir. Yine de, tüm ülkelerin Osmanlı Devletinin tarafında yer almadığı gerçeği gazetede, “*Fransa’nın açıkça Mehmet Aliyi desteklediğini dile getirmesi, diğer Güçlerin Elçilerinin imparatorluğun bütünlüğünün muhafaza edilmesine dair verdikleri güvenceye rağmen, Babı Aliye Hünkar İskelesi Anlaşması ile kendini Rusya’nın kollarına bırakmak dışında alternatif bırakmıyor.*” cümleleriyle aktarılmıştır. Rusya’yı Osmanlı üzerinde etkin bir duruma getiren Hünkar İskelesi Anlaşması İngiltere çıkarlarına ters düşmüş ve bu ülke bahsi geçen anlaşmanın ortadan kaldırılması için çaba sarf etmiştir. Sonunda, Londra Anlaşması imzalanmış ve İngiliz kamuoyunda

büyük bir başarı olarak kabul edilen bu durum, anlaşma maddelerinin de yer aldığı 19 Eylül 1840 tarihli gazetede şu şekilde verilmiştir:

“[...] Britanya Dış İlişkiler Bakanının büyük zaferi: Hünkar İskelesinin iptali. Bu anlaşma Babı Aliyi, Rusya istediğinde Çanakkale Boğazını tüm yabancı savaş gemilerine kapatmak zorunda bırakmıştı. Londra Anlaşması Çanakkale Boğazını tekrar açmıyor fakat boğazları eşit olarak kapatıyor. [...]”

İngiltere'nin zaferi olarak yansıtılan Londra Anlaşması Mısır sorununu halletmek ve barışı sağlamak adına imzalanmıştı. Bu anlaşmanın Osmanlı kamuoyundaki yansımaları da aynı tarihli *Morning Post* gazetesinde şöyle aktarılmıştır:

“[...] 22 Ağustos tarihli Moniteur Ottoman gazetesinden “Türk Manifestosu” başlığı ile:

Babı Ali ve Mehmet Ali Paşa arasındaki anlaşmazlık ilk ortaya çıktığından bu yana, Avrupa Güçleri bu anlaşmazlığı Sultanın hakları ve Babı Alinin çıkarlarına uygun şekilde çözmek için samimi bir istek sergiliyorlar. Bu sadece eski dostane bağlardan değil aynı zamanda Babı Alinin bir Avrupa Gücü olarak görülmesinden de kaynaklanıyor. Bu yüzden onun çıkarlarını etkileyen herhangi bir şeyin tüm Avrupa'yı ilgilendirdiği düşünülüyor. Büyük Güçlerin İstanbul'daki elçileri ortak bir nota ile Hükümetlerinin anlaşmazlıklara karşı önlem almaya karar verdiğini duyurdu ve Babı Ali de Müslüman kanı dökülmesine bir dur demek için Büyük Güçlerin bu müdahalesini kabul etti. Keyfini sürdüğü güç ve ünü kimin sayesinde elde ettiğini unutan Mehmet Ali Paşa Osmanlı İmparatorluğunu bölmeyi kafasına koymuş. Eğer Paşa Londra Anlaşmasının şartlarına uymazsa talihsiz sonuçlarına katlanmak zorunda. Eğer bazı cahil ve akılsız kimseler durumun gerçek niteliğini anlayamaz ve Paşa tarafından kandırılırsa, Sultana karşı sözler kullanırsa ağır biçimde cezalandırılacak. Bunu önceden yayınlamayı görev addettik.”

Sağlanan desteğin Babı Alideki yansımaları ve müdahale eden Avrupa Güçlerine duyulan güven metinde ortaya koyulmuştur. Bu güçlerin temsilcileri ile Osmanlı

Devleti arasında Mısır sorunu hakkında görüşmeler devam etmiştir. Bu görüşmelerden birine dair şu ifadeler dikkat çekmektedir:

“Türk Bakanlar ile 4 Büyük Gücün elçileri sarayda bir toplantı yaptı. Lord Ponsonby bu görüşmede en aktif rolü oynadı. Lord Hazretlerinin görüşleri onun tüm politikasını etkileyen Mehmet Ali düşmanlığı üzerineydi. Temel karar; ticari anlaşmanın gerekliliklerini Mısır yönetimine yaymak.”

İngiliz elçinin, Mehmet Ali olayının çözüm sürecinde kendi ülkesinin çıkarlarına uygun şekilde etkin bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Farklı tarihli bir başka gazete metnindeki *“Elçimiz, karakteri ve tecrübesinin ağırlığı sonucu, Türk Bakanlar üzerinde az denemeyecek etkiye sahiptir.”* ifadesi de destekleyici niteliktedir. Dolayısıyla, İngiltere’nin Osmanlı Devletinin bu zorlu sürecine müdahil olduğu ve dönemin diğer güçlerine nazaran etkin bir konuma sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca, İngiltere’nin Osmanlı politikasına dair açık ifadelerle de gazete de yer verilmiştir. 29 Mart 1841 tarihli *Morning Post* gazetesindeki *“İngiltere Türkiye bütünlüğünün devamını kendine görev edindi.”* cümlesi bunu doğrular niteliktedir. Yabancı ülkelere dair kendi muhabirleri tarafından sağlanan haberlere yer veren *Morning Post* gazetesinin, İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğunun sürdürülmesine odaklanan politikasını yansıtan haberlere yer verdiği görülmektedir.

4.2.3. Tanzimat Fermanı İlanı ve Uygulamaların Yansımalarına İlişkin Bulgular

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı, dönemin Avrupa devletlerinin katetmiş olduğu ilerlemeyi yakalamak adına başlatılan önemli bir girişim olarak kabul edilmektedir. *Morning Post* gazetesi fermanın ilanını okuyucularına belgenin tam metin tercümesinin de yer aldığı 28 Kasım 1839 tarihli sayısında şu şekilde duyuruyor:

“Geçen Cuma Avrupa Güçlerinin elçilerine, Pazar günü Sarayda imparatorluk erkânı ve Sultandan oluşan önemli bir meclisin düzenleneceği ve katılımlarının merasime şahitlik etmek adına gerekli olduğu bildirildi. Halkın beklentisi coşkulu; kimileri anayasa, oy hakkı, dini özgürlük ilan edileceğini ileri sürerken diğerleri maskaralıktan başka bir şey olmayacağını tahmin ediyor. Sonunda ortaya çıkan, uzun

süredir divanı meşgul eden iç yönetime dair bir reform projesinin ilanıydı.

Tören etkileyiciydi. Sarayın Gülhane avlusunda yapıldı. İlk katta Sultan, daha alçak koltuklarda da yabancı Güçlerin elçileri bulunuyordu. Alanın ortasına bir kürsü dikilmişti. Sahnenin ana aktörü ve fermanın temel destekçisi olan Reşid Paşa oradaydı. Bunun etrafında yarım daireler şeklinde rütbe ve fonksiyonlarına göre Bakanlar, Ulema, Paşalar ve askeri yetkililer bulunuyordu. [...]"

Tanzimat Fermanı ilanının İngiliz basınında detaylı bir şekilde aktarıldığı görülmektedir. İmparatorluk bünyesinde yaşanan yönetsel aksaklıklar, devlet kurumlarında bozulmalar ve toplumsal huzursuzluk gibi etmenler böylesi bir fermanı mecbur kılmıştı. Bu tarz olumsuzluklar farklı tarihli gazete metinlerinde, *“Türk Bakanların konumlarına gelmeleri entrikalı, tek amaçları para.”*, *“Saltanat görünümünü sürdürdükleri ve ceplerini doldurabildikleri sürece geleceğe dair hiçbir şeyi umursamıyorlar; politikaları aynı derecede bencil ve ileriye görmeyen durumda.”* ve *“Yetkilerdeki ve paşalık unvanlarındaki hızlı değişim ve terfiler Babı Alide entrikanın her zamanki gibi devam ettiğini gösteriyor.”* cümleleri ile okuyucuyla paylaşılmıştır.

Ülkedeki aksaklıkları iyileştirme ve batılılaşma adına atılan ciddi bir adım olan söz konusu fermanın maddelerinin uygulamaya koyulması için çalışmalar yürütülmüştür. 20 Mayıs 1840 tarihli gazetede yer alan *“Hattı Şerif ya da Osmanlı Reformu titizlikle uygulanıyor.”* cümlesi bu durumu destekler niteliktedir. Fermanın İngiliz basınındaki yansımaları ilanı ile son bulmamış, uygulanmasına dair haberlere de farklı tarihli gazetelerde şöyle yer verilmiştir:

“Gülhane Hattı Şerif ya da Tanzimat-ı Hayriye’de oluşturulduğu gibi yargı ve mali yönetimde bazı önemli değişikliklere karar verildi. Yerel konseyler kaldırıldı, muhassıl ya da vergi toplayıcılar her yerde geri çekildi. Tek bir defterdar ya da hazinedar her bölgenin Paşası ile uyum içinde hareket edecek.”

“Son zamanlarda alınan güçlü kararlar Babı Ali açısından kanunların uygulanmasına büyük gayret gösterildiğini ortaya koyar. Gülhane Hattı Şerifin yayınlanmasından sonra idam cezası terk edildi.”

“[...] Tahir Paşanın yargılanmak üzere Yüce mahkeme karşısına çıkması bu ülkede sıra dışı yenilikte bir sahne oluşturdu. İmparatorluğun bir veziri olarak konseyde yerini aldı ve onu suçlayan kişi ile karşılaştırıldı. Konsey Tahir’i suçlu buldu ve Paşa rütbesi alındı.”

“Kâğıt para sahteciliğini önlemek için bir nota yayınlandı. [...]”

İlanı takip eden dönemde yaşanan olumlu uygulama örneklerinin de İngiliz gazetelerinde yerini aldığı görülmektedir. Ferman maddelerinin hayata geçirilmesine yönelik çalışmalar ve örnekler okuyucularla paylaşılmıştır. İmparatorluğun bir paşasının şikâyet üzerine mahkemede yargılanması ve suçlu bulunarak ceza alması Osmanlı için ciddi bir yenilik olarak yorumlanmıştır. Bu da Tanzimat Fermanı ile sağlanacağı ilan edilen, yasalar önünde eşitlik maddesinin uygulamaya koyulduğunu kanıtlar nitelikte bir örnektir.

Hayata geçirilen ferman maddelerinin yanı sıra bu süreçte karşılaşılan aksaklıklar da aynı şekilde 18 Şubat 1841 tarihli *Morning Post* gazetesinde yansımalarını şu şekilde bulmuştur:

“[...] Söylediğime üzgünüm fakat tecrübe bu reformların vakitsiz olduğunu kanıtladı. Hem yönetici hem de yönetilen sınıftaki insanlar tamamen buna hazırlıksızdı. Bunları uygulayan Bakan diğerlerinden destek görmedi. Sonunda bu Bakana karşı bir öfke oluşturmayı başardılar. Sultan Reşid Paşaya, ‘Dış ilişkilerde kendini kanıtlamış olabilirsin ama iç işlerde tamamen kötü idare ettin’ dedi. Yeni sistemin daha fazla dayanamayacağı belliydi. Şikâyetlerin tamamen asılsız olmadığını da kabul etmek zorundayız.”

Gazetenin İstanbul muhabirinin yorumlarına bakıldığında, fermanın etkin bir şekilde hayata geçirilemediği anlaşılmaktadır. Bu gelişmenin ön plana çıkan ismi olan Reşid Paşa’nın toplumdan destek göremediği aksine kendisine karşı bir tepki oluşmaya başladığı; üstelik padişahın da onu eleştirdiği aktarılmıştır. Ayrıca, muhabirin bu durumu üzülmeye aktarması da kendi ülkesinin Osmanlı iyileşmesine bakışını ortaya

koymaktadır. İmparatorluğun reformlar yoluyla varlığını devam ettireceğine inanan İngiltere, şüphesiz bu reform girişiminin ve ana aktörü Reşid Paşa'nın akıbetini takip etmeye ve haklarında haberler sunmaya devam etmiştir. Reşid Paşa'nın görevden alınmasına giden sürece dair 1841 yılına ait gazete metinlerine yansıyanlar şu şekildedir:

“[...] Eğer Reşid Paşa düşerse, onun ruhu ve hayatı olduğu reformlar da düşecekti. Fakat koruyucu Güçlerin yaptırımıyla, Babı Ali bu yenilikleri uygulamaya çalışıyor. Bakan çıkarılsa da, Reşid'den sonra gelenler Hattı Şerifi iptal etmeye cesaret edemez, sadece uygulanmasını ihmal edeceklerdir; böylece şu an var olan karışıklık daha fena bir hal alacak. [...]”

“[...] Sultan, İngiliz elçisi tarafından desteklenen Bakanın düşmanlarının ortak çabalarına dayanamadı ve istemeyerek onu kovmaya karar verdi. [...]”

Reşid Paşa'nın görevden alınması imparatorluk bünyesindeki yenileşme hareketleri adına olumsuz bir durum olarak değerlendirilmiştir. 23 Nisan 1841 tarihli gazetede bu durum şöyle aktarılmıştır:

“[...] Gülhane Hattı Şerif Reşid'in kovulmasıyla Türkiye'de ölü bir belge haline geldi. Avrupa'nın bütünlüğünü ciddiyetle garanti altına aldığı Osmanlı İmparatorluğu şimdi İbrahim'in ordusuyla Suriye'yi işgal ettiği zamandan daha riskli durumdadır. Avrupa ne yapacak?”

Bakanın gidişi ile fermanın uygulanabilirliğinin tehlikeye girdiği ve Osmanlı Devletinin işgal altındaki durumundan bile daha sıkıntılı bir döneme girdiği ifade ediliyor. İmparatorluğun toprak bütünlüğünü ve varlığını koruma politikası güden İngiltere'nin bu süreçte güven duyduğu isim olan Reşid Paşa'ya kendi ülkesinde ise tepkiler oluşmuş durumdaydı. Bu durum gazeteye şöyle yansımıştır:

“[...] Reşid Paşanın düşmanları şimdi onu yüksek sesle ayıplıyor. Allah'a karşı saygısızlık yaptığını söylüyorlar. Gerçek bir Müslüman olmaktansa Avrupa'yı taklit ettiğini, uygunsuz yeniliklerle Kuran'ın öğretilerinden ayrıldığını söylüyorlar. Orduda ve donanmada inançsızlara önemli mevkiler temin ettiği, Boğazları güçlendirme işini

denetlemek için yabancı görevliler davet ettiği söyleniyor. Onlara göre, Allah'ın izniyle bunları Müslümanlar da yapardı. Genel itibariyle Gayrimüslimleri Müslümanların üzerinde tuttuğunu dile getiriyorlar. [...]"

Müslüman halk tarafından böylesi tepkiler alan Reşid Paşa'ya karşı *Morning Post* gazetesinde de eleştirel yorumlar içeren haberlere yer verilmiştir. Paşanın bir reform hareketine dair haber şu şekilde aktarılmıştır:

"Veziriazamın (Reşid Paşa) İstanbul'daki camileri Hristiyanlara açacağı söyleniyor. Bunun amacı, Avrupa'ya bunun büyük bir özgürlük olduğu fikrini vermek olmalı. Aslında İstanbul dışında her yerde Frenk ve Reayaya açıktır. Birçok vilayette Frenkler camilerin etrafında dindar Müslümanlarla birlikte piknikler, şölenler, içki âlemleri yapıyor. Yani çok da bir ilerleme olmadı. Sadece ziyaretçilerin cebine faydası oldu. Artık camiye girmek için Sultandan belge satın almaları gerekmeyecek. Eğer gerçek bir reform söz konusu olsaydı, Reşid Paşa kendi inancındaki insanların düşmanlığını göze aldığı için büyük alkış hak ederdi. Fakat bu sadece Avrupa'yı aldatmak için. Emin olmalıdır ki, ona böyle ikili oynamasını tavsiye edenler hem onu hem de ismiyle özdeşleşen davayı mahvetmeye uğraşıyor."

Devletin durumunu iyileştirme amacıyla yapılan yenilik girişimleri hakkında eleştirel haberlere de rastlanmaktadır. Değişimin şeklen yapılan girişimlerle sınırlı kalmaması gerektiği 9 Aralık 1841 tarihli gazetede, *"Asker kıyafetlerinde büyük bir değişim var. Fakat gelişmenin sadece dış görünüş ile sınırlı kalmasındansa, disiplinin iyileştirilmesi ve etkin bir ordu haline getirilmeleri gerekir."* cümleleriyle ifade edilmiştir. Ek olarak, hükümetin reform çalışmalarını yürütmek üzere görevlendirdiği yetkililer de girişimlerin başarısız olmasında etken görülmüştür. Bu konu gazetede şöyle işlenmiştir:

"İstanbul'a son fermanla emredilmiş olan imparatorluğun birçok alanındaki vekil atamaları Türkiye'nin yeni temsilci yapısını oluşturacak kişiliklerin özelliklerini belli etti. Neredeyse her eyalette paşalar tarafından seçilen vekiller, paşaların kendilerine bağlı kişiler. Örneğin, Erzurum'da Müslüman vekil yıllardır kendi atamasına rüşvetle satın alan

bir kadıdır. Gayrimüslim ise dolandırıcılık ile zengin olmuş Ermeni bir tefecidir. Ve bu insanların kötüye kullanımları tespit edip bildirmesi, tarımın gelişmesi için yollar geliştirmesi bekleniyor. Devlet bir dürüstlük örneği oluşturarak, önce yönetimi temizleyerek işe başlamalı. [...]”

Morning Post gazetesi İstanbul muhabiri, halkın Tanzimat’a ve getirdiği yeniliklere karşı sergilediği olumsuz tutumun oluşmasında görevlendirilen yetkililerin etkisi olduğuna inanmaktadır. Bu düşünce gazeteye şu şekilde yansımıştır:

“İnsanların Tanzimat’a ya da yeni sisteme karşı itirazları bunun sadece yerli önderlerin yerel otoritelerini yıkmak ve ek vergilerle insanlara zulmetmek için bir bahane olduğuna dair inançlarından kaynaklanıyor. Bu düşünceleri de Hükümet tarafından Tanzimat’ı tanıtmaya görevi verilen görevlilerin şiddet ve yolsuzlukları ile doğrulanmış oldu. [...]”

Böylece, halk arasında hükümete ve yetkililere karşı bir güvensizlik olduğu anlaşılmaktadır. Bunun ise yürütülen çalışmaları etkilediği şu cümlelerle belirtilmektedir:

“Vilayetlerin durumunu incelemek için geçen bahar atanan ve 4’er kişiden oluşan 10 komisyon görevlerini tamamlayarak başkente döndü. Bu komisyonların sözde amacı tarım kaynaklarının gelişimi için ve yollar, köprüler gibi halk yararına işler için planlar önererek ülkenin gelişimiydi. Fakat Hükümete az güvenen Müslüman ve Gayrimüslim halk arasında vilayetlerdeki genel izlenim; bu komisyonlara görev verilmesindeki amacın ülkedeki mal varlığını belirlemek ve bunu da vergilendirme yoluyla gasp etmek olduğuydu. Doğal olarak, her yerde şüpheyle karşılandılar ve bilgi sağlamada gönülsüzlük vardı.”

Gazetede, aktarılan tüm bu olumsuzlukların yanı sıra öneri mahiyetinde ifadeler de yer almaktadır. Muhabir okuyuculara bunları şöyle aktarmaktadır:

“Fermanlardan daha fazlası gerekiyor. Bu ülkedeki gibi köklü ve evrensel kötüye kullanımlar fermanlarla kalkmıyor; öyle olsaydı Türkiye bugün dünyadaki en ileri imparatorluk olurdu. Sultan yüksek mevkilerdeki yolsuzluklara karşı acımasız olursa, dürüst ve zeki bakanlar görevlendirirse imparatorluğu için hala biraz umut olabilir.”

Anlaşıyor ki, ülkesinin götüğü dış politika ile uyumlu olarak, *Morning Post* gazetesi Osmanlı Devleti bünyesindeki yenileşme hareketlerine yönelik haberlere sık sık yer vermiştir. Yapılan girişimler ve bunların yansımalarına ek olarak İstanbul muhabirlerinin gelişmeler hakkındaki yorumları da dikkat çekmektedir.

4.2.4. Tanzimat Dönemi Toplum ve Eğitim Hayatı Yansımalarına İlişkin Bulgular

4.2.4.1. Tanzimat Dönemi Toplum Hayatı Yansımalarına İlişkin Bulgular

Tanzimat Fermanının getirdiği eşitlik kavramı sonucu Müslim ve gayrimüslim halkın kanun karşısında eşit hale gelmesi, yıllardır imtiyazlı konumda bulunan Müslüman halk tarafından tepki almıştı. Bu durum eleştirilerek okuyuculara şöyle aktarılmıştır:

“Gülhane Hattı Şerif teoride mükemmel olsa da, uygulamada tamamen etkisizdir. Bu vakte kadar, toplumun bu heterojen yapısını kontrol eden şey bir sınıfın üstünlüğü idi. Şimdi kanun önünde herkesin eşit olduğunu iddia ederek bunu yıkma girişimi vakitsiz olduğu kadar yersizdir. Bu tavizlerle Türkler küçük düşürüldü ve hayal kırıklığına uğradı. Her yerde disiplin kontrolü gevşedi ve neredeyse imparatorluğun her eyaletinde düzensiz ve hoşnutsuz bir ruh egemenlik sürüyor. [...]”

Osmanlı toplumunun çokuluslu yapısının, bu ani değişimden olumsuz etkilendiği belirtilmiştir. İmparatorluğa bağlı her bireye kanun önünde eşitlik sağlamak ile Müslimlerin kötü bir duruma düşürüldüğü aktarılmış. Ayrıca, Gayrimüslim halkın da bu durumu kendi lehine kullandığı 29 Mart 1841 tarihli gazeteye şu şekilde yansımıştır:

“Osmanlı İmparatorluğunun geleceği git gide daha kötü bir hal alıyor. Güçlerini hisseden Gayrimüslim halk Gülhane hattı şerif ihlallerinin cezasız kalmasına izin vermiyor. [...]”

Toplumda huzursuzluğa ve kargaşaya sebep olan söz konusu duruma dair İstanbul muhabirlerinin değerlendirmeleri okuyuculara şöyle aktarılmıştır:

“[...] Reform yolunda yapılanlar baskın sınıfı aşağıladı ve güçsüz düşürdü; fakat aynı ölçüde Reayanın gönlünü yapamadı. Eski sistemde kurnaz ve sahtekâr Reaya Müslüman şiddetine karşı duruyordu. Şimdi

şiddet büyük ölçüde bastırıldı, sahtekârlık ise neredeyse kontrolsüz hale geldi.

“Geçen ay yaptığım Anadolu gezisi sırasında, Türk nüfusun nasıl telef edildiğini görme fırsatım oldu. Her geçen gün tarımsal tefecilik etkileri altında köyler kayboluyor.”

Hristiyanlar adına güzel şeyler yapılırsa da, Babıali onların iyi niyetini kazanamadı. Çünkü onlar verilen her imtiyazı adalete değil güçsüzlüğe bağladı. Reaya hala görmekte olduğu baskıya daha az boyun eğmeye başladı, çünkü baskı yapanların gücünün sona ermekte olduğuna inandılar. Atılacak ilk adım Türk mahkemelerinde Hristiyan şahitlerin kabulü olmalıdır. Sir Stratford Canning bunun için Hükümete baskı yapmaya devam ediyor.”

Tanzimat Fermanının toplum hayatını düzenleme adına sözünü vermiş olduğu eşitlik ilkesinin pratikte Müslüman halk ve reaya arasında sıkıntılara sebep olduğu anlaşılıyor. Bu durumu düzeltmek adına atılması gereken ilk adımın Hristiyanların şahitliğinin mahkemelerde kabul edilmesi olduğu ve bunun için de İngiliz elçinin Hükümeti ikna etmeye çalıştığı belirtilmiştir. Sir Stratford Canning’in bu yöndeki baskılarının yaşanan bir olay vasıtasıyla sonuca ulaşması 6 Ocak 1849 tarihli gazetede şu cümlelerle anlatılmıştır:

“[...] Birkaç hafta önce bir Fransız doktor gece hasta ziyaretinden evine dönüyordu. Erdek’in Yunan mahallesinden geçerken bir grup kabadayının saldırısına uğradı. Aralarında 2-3 tanesinin kentin silahlı polisi olduğunu tanıdı. Silah ve kılıç yaralarıyla kaçmayı başardı. Birkaç yerli de onu kurtarmaya geldi. Amaçları onu soymak değildi, fakat onu katledip Yunan mahallesinde (bölgenin en varlıklı halkının olduğu mahalle) bırakmaktı, böylece ağır bir ceza ödemelerine vesile olacaktı. Doktora şahitlik edecek birçok Yunan vardı, fakat Müslüman olmadıkları için şahitlikleri karşılıksızdı. Baş suçlu masum olduğuna dair kendi beyanı üzerine beraat etti. Fransız Cumhuriyeti Bakanı tarafından Babı Aliye, Türkiye’deki Avrupalı halkın emniyetini sağlamak adına önlem alınması gerektiğine dair bildiri gönderildi. Bu olay Sir Stratford Canning’in düşüncelerinin izahı gibi oldu ve

inandırıcılık kattı. Böylece Sultanın emriyle Hristiyanların şahitliği Yüksek Şura'ya resmen sunuldu. Bence bu reform bu ülkede benimsenen en önemli reform olacak. Sınıf ayrımlarını yıkmak için atılan ilk pratik ve gerçek adım olacak. Sir Stratford'un bu yasa başarısına katkısını reddetmek haksızlık olacaktır, aslında tam anlamıyla yaratıcısı olarak düşünülebilir.”

Fermanın ilanını takip eden dönemde Osmanlı toplumunu iyileştirme adına yapılan reformlarda İngiltere etkisini gösteren bu habere ek olarak, İngiliz katkısı ile sağlanan bir diğer toplumsal gelişme ise 28 Haziran 1841 tarihli gazetede şöyle veriliyor:

“Frenk mahallelerinde birkaç soygun var. Fakat hırsızlar hemen yakalandı ve hapse atıldı. Polis eskisinden daha iyi idare ediliyor. Frenk hırsızların artık korunmuyor olması mutluluk verici. Bunun için Lord Ponsonby'e teşekkür edebiliriz, çünkü o ilk müdahale edendi. En büyük suçu da işlese bir Frenk yakalandığında, diğer sabah bir tercüman gelir, bu alçak adamı hapisten çıkarmakla kalmaz üstüne kendi uyuğundan olan dürüst bir adamı aldığı için hâkimi azarlar.”

Süregelen haksız bir uygulamanın İngiliz elçinin müdahalesi sonucu üstesinden geldiği aktarılıyor. Osmanlı Devletinin reform hareketleri aracılığıyla varlığını sürdürmesini destekleyen İngiltere'nin imparatorluktaki yenileşme çalışmalarını takip etmekle kalmayıp müdahalelerde bulunduğu açıkça ifade edilmiştir.

4.2.4.2. Tanzimat Dönemi Eğitim Hayatı Yansımalarına İlişkin Bulgular

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde eğitim alanında yürütülen çalışmalar da dönemin İngiliz basınında yansımalarını bulmuştur. Bahsi geçen alanda yapılan yenilik hareketlerin dair değerlendirmelere gazetede şu şekilde yer verilmiştir:

“İstanbul'daki Askeri Kolejde öğretmenlik yapmak üzere 2 Fransız yüzbaşı 1 Fransız üsteğmen geldi. Bu kolej Sultan Mahmud tarafından kurulalı 15 yılı geçti. Fakat bu ülkede önyargıların çok yavaş üstesinden geliniyor ki Babı Ali ancak şimdi Avrupalı profesörler göreve alabildi. Artık ilk kez Türklerin etkili bir orduya sahip olacağını makul surette

umut edebiliriz. Şimdiye kadar yetkililer tamamen askeri eğitim almamış durumdaydı. Fransız yetkililerin öğretmen olarak çağırılması bazı Avrupa Hükümetlerini kışkırtabilir ama Türkler taraf tutmakla suçlanamaz. Fransızların dil açısından büyük avantajı var. Türkler de doğal olarak tüm ilişkilerinde en iyi araç olarak onu benimsiyor. Böylece, bu ülkede Avrupa medeniyetinin ilerlemesiyle sadece askeri alanda sınırlı kalmayacaktır.”

Türklerin askeri eğitim açısından bu zamana kadar ne derece yetersiz oldukları ve bu alandaki yenilikleri harekete geçirmek için ne denli bekledikleri belirtilerek eleştiriliyor. Yine de, Avrupa'dan eğitimci getirilmesi imparatorluk adına umut vaat edici olarak yansıtılıyor.

BÖLÜM V

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Kuruluşu ve yükselme dönemi süresince parlak bir dönem geçiren Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyıl Avrupası'nın düşünce, siyasi ve sosyal alanlarda tecrübe ettiği önemli değişimlere kapalı kalmıştı. Söz konusu alanlarda Batının gerisinde kaldığı kabullenilerek, imparatorluk bünyesinde öncelikle askeri alanda olmak üzere çeşitli girişimler başlatıldı. İmparatorluğun çağdaş Batı seviyesine erişebilmesi için askeri alandaki çalışmaların tek başına yeterli olmadığı ve siyasi, sosyal ve eğitimsel açılardan da Osmanlı'nın yenilenmesini sağlayacak farklı girişimlerin gerektiği düşüncesi ile daha kapsamlı yenileşme çalışmaları önem kazandı. Bu bağlamda ortaya çıkan Tanzimat Fermanı imparatorluk bünyesinde batılılaşma amacıyla yürütülmesi planlanan çeşitli alanlardaki reformların ilan edilmesiydi. Osmanlı Devleti bahsi geçen ferman ile ortaya koyduğu yenileşme girişimleri vasıtasıyla bünyesindeki bozukluk ve aksaklıkları düzenlemenin yanı sıra değişmekte olan dünya düzeninde varlığını korumayı amaçlıyordu. Dönemin Avrupa politikasında etkin bir yere sahip olan İngiltere için de, Osmanlı Devleti'nin varlığını koruması bir başka güçlü Avrupa devleti tarafından yönetilmesinden daha avantajlı olarak değerlendirilmekteydi. Osmanlı Devleti üzerinde böyle bir bakış açısına sahip olan İngiltere, bu ülkenin varlığını idame ettirme amacıyla yürüttüğü yenilik hareketlerine kayıtsız kalmamış, bu girişimleri takip ederek zaman zaman ortaya çıkmalarında etkin rol dahi oynamıştır. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı bünyesinde hayata geçirilmeye çalışılan siyasal ve toplumsal düzenlemelere önem veren İngiltere'nin bahsedilen politikası dönemin sürekli yayınları aracılığıyla kamuoyunda yansımalarını bulmuştur.

Çeşitli alanlarda haber ve bilgi aktarımı sağlayan gazetenin yaygın kullanılan bir kitle iletişim aracı olarak toplumu etkileme gücü olduğu aşîkârdır. Dolayısıyla, olayların haber haline getirilme sürecinde takınılan tavır önem oluşturmur. Gazete metinleri, ait

oldukları dönemden ve ülkelerden bağımsız değerlendirilmemelidir; aksine, bu metinler dönem, kurum ve ülkelerinin genel görüş ve yaklaşımlarını da yansıtır. Toplum üzerinde biçimlendirici etkisi bulunan böyle bir araç, hedef kitlede istenen bakış açısını oluşturmada ciddi bir etkidir. Bu bağlamda, 19. yüzyılda kitlelere erişimde büyük öneme sahip olan gazetenin dönemin önde gelen ülkelerinden İngiltere’de de bahsi geçen özelliklere sahip olduğu görülür. İngiltere’nin reformlar ile varlığını koruyacak bir Osmanlı Devleti politikası araştırma kapsamındaki yıllarda yayınlanmış seçili gazetelerdeki haber metinlerine de yansımıştır.

Britanya Kütüphanesi ve Findmypast Şirketi ortaklığında oluşturulmuş bir proje olan Britanya Gazete Arşivi’ne ait web adresi üzerinden, araştırma kapsamındaki yıllarda İngiltere’de yayın hayatını sürdürmüş gazeteler incelenmiştir. Çalışma konusuna katkıda bulunabilecek gazeteler belirlenerek araştırma konusuna dair haber içerikleri ile ön plana çıkan *Morning Chronicle* ve *Morning Post* gazetelerinin söz konusu yıllar boyunca yayımlanmış sayıları değerlendirilmiştir.

Kendi ülkesinin gündemine ait haberler ve düzenlenecek etkinlik duyuruları gibi yerel içeriğe ek olarak yabancı kaynaklardan alınan haberler ile yurtdışı muhabirlerinin ilettiği metinler aracılığıyla farklı ülkelere dair haberler de sunan *Morning Chronicle* gazetesinde araştırmanın kapsadığı dönem boyunca yayınlanan haberler incelendiğinde, Osmanlı Devletine dair haberler için ayrı bir başlık ayrıldığı görülmüştür. Gazetenin İstanbul’da bulunan muhabiri tarafından iletilen bu başlık altındaki metinlerde genel itibarıyla Osmanlı Devletinin iç yönetimine, dış ilişkilerine ve toplum hayatına dair izlenim ve yorumlar okuyucuyla paylaşılmaktadır.

Morning Chronicle gazetesinde takip eden süreçte aktarılan makaleler değerlendirildiğinde, İngiltere’nin Osmanlı Devletinin bu dönemde yaşadığı gelişmeleri sadece takip etmekle kalmadığı ayrıca İstanbul’da bulunan elçileri aracılığıyla Osmanlı politikaları doğrultusunda müdahalelerde bulunduğu görülmektedir. 1833-1841 yılları arasında elçilik görevi yürüten Lord Ponsonby’nin Mısır Sorununun çözüme ulaşmasında etkin bir rol oynadığı ve sonuç olarak Babı Ali’de seçkin bir yer edindiği aktarılmıştır. “*Bu başkentte neredeyse bir kral gücüne sahipti.*” ifadesi ile de İngiliz elçinin etkisinin ne denli büyük olduğu açıkça belirtilmiştir. Lord Ponsonby’yi takiben 1858 yılına kadar elçilik görevini sürdüren Sir Stratford Canning de aynı şekilde Babı Ali’de önemli bir etkiye sahip olarak gösterilmiştir. Görevi süresince, Osmanlı

bünyesindeki reform girişimlerinin desteklenmesinin İngiltere çıkarlarına değindiğini görerek reformların uygulanabilmesi için çalışmalar yürütmüştür.

Gazete, Tanzimat Fermanı ilanını ayrıntılı bir şekilde okuyuculara aktarmıştır. Türkiye Anayasası adı ile onurlandırılan bu belgenin ilan edildiği toplantıya bakanlar, paşalar, yüksek rütbeli görevliler, yabancı elçiler ile Osmanlı bünyesindeki tüm farklı ulus ve tarikat temsilcileri katılmıştı. Reşid Paşa'nın fermanı sesli şekilde okuması ve duadan sonra toplantı dağıldı. Fermana dair ilk yorumlara bakıldığında, eğer gerçekten uygulamaya koyulabilirse Türkiye için bir yenilenme hareketi olacağı düşünülmektedir. *“Eğer edilen yemini terk eden herkese aşırı cezalar uygulanacaksa, Sultan belki de veziri ile işe başlar ve devlet dairesindeki en genç kâtime kadar hepsini işten çıkarır.”* ifadesi ile Osmanlı devlet kademelerindeki bozulmalara vurgu yapılmaktadır. Lüks yaşam tarzları ile dikkat çeken paşaların harcamalarının büyük ölçüde kısılmasına dair sunulan bir yasa önerisinin itirazla karşılanacağı aktarılmıştır. Bunun yanı sıra, imparatorluk için önemli bir gelir sağlayan iltizam sisteminde de bozulmalar ortaya çıkmış, mültezimler halka eziyet etmeye başlamıştı. Bahsi geçen sistemin Tanzimat Fermanı ile uygulamadan kaldırılması, mültezimlerin çıkarlarına uymamıştı. Gazetenin İstanbul muhabiri tarafından aktarıldığı üzere, imparatorlukta oluşan reform ruhuna rağmen fermanın ilanından beri mukataaların satılmasına ve toprak sahiplerinin halka zulüm etmeye devam etmekteydi. Bu durumda, ferman maddelerinin uygulamaya koyulma aşamalarında toplumdaki belli grupların çıkarlarına ters düşmeleri sebebiyle tepki ile karşılaşıldığı da gazete metinlerinde yerini almıştır.

Tanzimat Fermanı ilanını takip eden süreçte imparatorluk içerisinde ortaya çıkan aksaklıklara rağmen, hükümet fermanı uygulamaya koymak için ciddi çalışmalar yürütmekteydi. *Morning Chronicle* gazetesinde aktarılanlara göre, Gülhane Hattı Şerifte ilan edilen her maddeye katı bir bağlılık sağlanması, başlatılan reformların sonuna kadar sürdürülmesi ve kötüye kullanımlara karşı tedbirler alma gerekliliği ilan edilen hattı şeriflerle duyurulmuştur. Benzer şekilde, ülkede tarım, adalet ve vergi durumuna dair bilgi ve öneriler hazırlamak üzere komisyonlar görevlendirilmiştir. Böylece uygulamaya koyulan yenilikler sonucu kaydedilen gelişmeler de okuyucuyla paylaşılmıştır. Ferman sayesinde imparatorluk bünyesindeki tüm ülke halklarının ayrım olmaksızın aynı ayrıcalıklardan faydalandığı, Bosna'daki Hristiyanların olumsuz durumunun Tanzimat'ın uygulanması ile çözüldüğü ve Osmanlı'da kamu ve askeri alanda olağanüstü gelişmeler yaşandığı da aktarılmıştır.

İncelenen makalelerde, Tanzimat'ın ana aktörü olarak değerlendirilen Reşid Paşa'nın İngiliz devletindeki imajına dair ifadelerle sıklıkla yer verilmiştir. Reşid Paşa'nın güven uyandırdığı ve onun yönetiminin medeniyet ilkelerine dayanacağı belirtilmiştir. Paşa'nın destek gördüğü takdirde önemli başarılar elde ederek ülkesine unutulmaz bir dönem yaşatabileceği düşünülmektedir. Kendisine bu denli beklenti duyulan Reşid Paşa'nın sadrazam olduğu dönemde takınacağı tavır da İngiliz basınında merak uyandırmıştı. Avrupa kamuoyunun Paşa'nın elindeki bu gücü ülkesine yenilemek amacıyla kullanması beklediği ifade edilmiştir. Eğer aksi olursa, sadece teoriler kuran basit bir centilmen olduğu düşünülecekti.

Tanzimat ile başlayan bu reform sürecinde Osmanlı Devleti toplumsal hayatında meydana gelen değişimler de sunulmuştur. Fermanın ortaya koyduğu eşitlik ilkesi ile toplumda huzursuz bir ortamın oluştuğu belirtilmiştir. Eskiden Cuma günleri kalabalık gruplar halinde mağazaları ziyaret eden ya da araba gezintisi yapan Türk kadınlarının gece gündüz süren kavgalar yüzünden artık Hristiyan mahallelerinden tamamen kayboldukları aktarılmıştır. Ayrıca, Avrupa ile temasların artması sonucu Osmanlı'da ortaya çıkan Batılı yaşam tarzının bir yansıması olarak Avrupa modasının yaygın hale gelmesine de değinilmektedir. İngiltere'de kurulan ve Türk halkını temsil eden balmumu figürlerden oluşan müze hakkındaki makalede, Osmanlı Devletinde özellikle resmi yetkililer ve gençlerin Avrupa kıyafetleri giydiği belirtilmektedir. Gazetenin İstanbul muhabiri, imparatorluktaki genel toplum hayatına dair izlenimlerini de paylaşmaktadır. Bu bağlamda, Türkler ile Frenkler arasında bir kıyas yaparak Türklerin bayramlarında ne denli ölçülü ve ciddi davranışlar sergilediklerini belirtmiştir.

Osmanlı Devletinde fermanın ilanını takip eden süreçte Batının gelişmişliğini yakalamak adına eğitim alanında duyulan yenilik ihtiyacından hareketle yapılan girişimlere de gazetede yer verilmiştir. Kalıcı reformların yolunun eğitimden geçtiğini belirten muhabir, Osmanlı hükümetinin bunun bilinciyle eğitim alanında yenilik hareketleri yürütmesini oldukça olumlu değerlendirmiştir. Bu vakte kadar Türkiye'de uygulanmamış sanat, bilim ve edebiyat alanlarını tanıtmayı amaçlayan yeni bir ofis kurulduğu ve burada Avrupa'da eğitim görmüş kişilerin aldıkları eğitimin avantaja çevrilmesi planlanmaktaydı. Ek olarak, askeri okulda eğitim vermek üzere Fransız görevlilerin gelmesi, öğretmen okulu kurulması kararı, yirmi ilkokulun hızlı şekilde faaliyete koyulması, imparatorluktaki en iyi eğitim kurumu olarak bahsedilen Galatasaray tıp okulunun geliştirilmesine yönelik çalışmalar, klasik eserlerin tercüme

edilmesi çalışması, bu alanı geliştirebilmek adına oluşturulan eğitim komiteleri gibi bu süreçte Osmanlı bünyesindeki eğitim alanındaki yenileşme hareketleri de gazete makalelerine yansımıştır.

Çalışma kapsamında incelenen diğer yayın olan *Morning Post* gazetesi genel manada kendi ülkesine dair yerel haberler, edebi yazılar ve spor olayları hakkında bilgi sunmanın yanı sıra kraliyet ailesine ve soylu ailelere ilişkin metinlere de yer vermiştir. Araştırma kapsamındaki yıllar süresince ilgili içeriğe sahip olan gazete metinleri incelendiğinde, Osmanlı Devleti hakkındaki haberlerin gazetenin İstanbul'da bulunan muhabirinin kaleme aldığı metinlerden oluştuğu ve ayrı bir başlık altında sunulduğu görülmüştür. Bu kısımda genel olarak, imparatorluğun yönetimi, dış ilişkileri, gelenekleri ve toplumsal olayları üzerine bilgi ve yorum içeren metinler aktarılmıştır.

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı, *Morning Post* gazetesinde detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Fermanın tam metin tercümesini yayımlayan gazete tören daveti, oturma düzeni ve katılımcılar gibi törene dair ayrıntılara da yer vermiştir. Ülkedeki bozulmaları iyileştirme ve batılılaşma adına atılan önemli bir adım olan söz konusu fermanın maddelerinin hayata geçirilmesi için yürütülen çalışmalar ve bu kapsamda yaşanan gelişmeler de gazete metinlerinde yansıtılmıştır. Yerel konseylerin kaldırılması, muhassılların her yerde geri çekilmesi, Tanzimat'ın yayınlanmasından sonra idam cezasının terk edilmesi, bir paşanın Yüce mahkeme karşısına çıkarılarak yargılanması sonucu suçlu bulunması ve paşa rütbesinin alınması gibi yargı ve mali yönetimde uygulanan önemli değişikliklere değinilmiştir.

Ferman maddelerinin hayata geçirilmesi adına yapılan çalışmalara rağmen bu süreçte birtakım aksaklıklar da ortaya çıkmaktaydı. Bu durum gazetenin İstanbul muhabiri tarafından eleştirel bir şekilde okuyucuya aktarılmıştır. Osmanlı Devletinde yönetici ve yönetilen sınıfındaki insanların bu reformlara tamamen hazırlıksız olduğu, dolayısıyla bunları uygulamak için çaba gösteren bakanın destek görmediğinden bahsedilmiştir. Söz konusu reformların bu ülke için vakitsiz olduğunu belirten muhabire göre, Reşid Paşa görevden alınırsa onun ruhu ve hayatı olduğu reformların da bir anlamı kalmayacaktı. Ondan sonra gelenler fermanı iptal edemez fakat ihmal edebilirler, böylece imparatorlukta şu an var olan karışıklık daha fena bir alacaktır. Reşid Paşa'nın görevden alınmasına takiben kaleme alınan makalede, fermanın artık ölü bir belge haline geldiği ve imparatorluğun çok riskli bir durumla karşı karşıya olduğu

belirtilmiştir. Muhabir tarafından aktarıldığına göre, İngiltere tarafından bu denli önem verilen Reşid Paşa kendi ülkesinde ise, Allah’a karşı saygısızlık yapmakla, Avrupa’yı taklit etmekle, Gayrimüslimleri Müslimlerin üzerinde tutmakla ve uygunsuz yeniliklerle Kuran’ın öğretilerinden ayrılmakla suçlanmaktaydı.

Tanzimat Fermanı ilanını takip eden dönem boyunca Osmanlı Devletinde ortaya çıkan toplumsal değişimlere dair metinlere de *Morning Post* gazetesinde rastlanmaktadır. Fermanın getirdiği eşitlik kavramı sonucu Müslim ve Gayrimüslim halkın bir anda kanun önünde eşit hale gelmesiyle, toplumun heterojen yapısının yersiz bir şekilde yıkıldığı, bu tavizlerle Türklerin küçük düşürüldüğü ve hayal kırıklığına uğradığı yansıtılmıştır. İmparatorluğun neredeyse her yerinde kontrolün gevşediği ve düzensiz bir ruhun oluştuğu aktarılmıştır. Gazetenin İstanbul muhabiri tarafından aktarıldığına göre, Türkler üzerinde olumsuz etki bırakan reformlar aynı ölçüde gayrimüslimlerin gönlünü yapamamıştı. Hristiyanların, verilen her imtiyazı adalete değil güçsüzlüğe bağladığı belirtilmiştir. Sınıf ayrımlarını yıkmak için bu ülkede atılan ilk gerçek adım olacağı düşünülen Hristiyan şahitlerin kabul edilmesinin yaratıcısı ise İngiliz elçi Sir Stratford Canning olarak değerlendirilmektedir. Gazete, elçilerinin bu ülkede sahip olduğu etkiden de açıkça bahsetmektedir. Bunların yanı sıra, eğitim alanında Avrupa ile temaslar sonucu yaşanan değişimler de aynı şekilde *Morning Post* gazetesinde yansımalarını bulmuştur. Sultan Mahmud tarafından kurulalı on beş yılı geçtiği belirtilen İstanbul’daki askeri kolejde öğretmenlik yapmak üzere gelen Fransız yüzbaşı ve üsteğmenden bahsedilmiştir. Dil avantajları gereği Fransız eğitimcilerin tercih edildiği ve böylelikle bu ülkede Avrupa medeniyetinin ilerlemesinin sadece askeri alanda sınırlı kalmayacağına da değinilmiştir.

Sonuç olarak, 19. yüzyıl İngiltere’sinin kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü politika edinen yaklaşımının yazılı kültürde yansımalarını bulduğu görülmüştür. Osmanlı Devletinde Tanzimat Fermanına giden ve takip eden süreçte, dönemin İngiliz süreli yayınlarından olan *Morning Chronicle* ve *Morning Post* gazeteleri İstanbul’da bulunan muhabirleri aracılığıyla imparatorluğun iç yönetimi, uluslararası ilişkileri, toplumsal olayları ve eğitim hayatı gibi farklı alanlar üzerine yoğunlaşan haber metinleri yayımlamıştır. Söz konusu metinler, Osmanlı Devletinin gerilemesini durdurmak adına yapılmış öne çıkan bir girişim olan Tanzimat Fermanı deneyiminin İngiltere basınında oluşturduğu etki ve yankıları vasıtasıyla İngiltere’nin

Osmanlı politikasını ve Tanzimat olgusuna yaklaşımını yansıtma ları açısından önem arz etmektedirler.

5.2. Öneriler

Araştırmada elde edilen sonuçlardan hareketle öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Tanzimat Fermanını konu edinen yabancı basın odaklı daha kapsamlı çok sayıda çalışma yapılmalıdır.
- Yazılı kültürün kamuoyuna yansıması olarak gazetelerin, Tanzimat olgusunun uluslararası durumu üzerine yürütülen çalışmalarda esas alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.
- Britanya Gazete Arşivi vasıtasıyla Tanzimat Döneminin İngiliz basını üzerindeki yansımalarını farklı açılardan irdeleyen çalışmalar yürütülmelidir.
- Britanya Gazete Arşivi vasıtasıyla Tanzimat Döneminin İngiliz basını üzerindeki yansımalarını farklı gazeteler üzerinden inceleyen çalışmalar yürütülmelidir.
- Osmanlı Devletinin batılılaşma yolunda tecrübe ettiği önemli bir süreç olan Tanzimat Döneminin başta Fransa olmak üzere diğer Düveli Muazzama devletlerindeki etki ve yankıları üzerine nitelikli çalışmalar ortaya koyulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, U. (2013). Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876). *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/5, 31-57.
- Akdemir, G. H. (2008). *Türk Toplumunun Eğitim Anlayışına Tanzimat'ın Getirdiği Yenilikler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Aktaş, G. (2011). Anadolu'da Toplumsal Yaşamın Mekansal İzleri. *Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 7, 55-68.
- Aktaş, Ü. (2006). *Osmanlı Çağı ve Sonrası*, İstanbul: Anka Yayınları.
- Akyılmaz, G. (2004). Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf- Reaya Ayrımı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (8)1-2, 239.
- Akyüz, Y. (1990). Darülmualimîn'in İlk Nizamnamesi(1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa. *Millî Eğitim*, 95, 3-20.
- Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2012*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Aslan, K. (2004). *Haber Nasıl Okunur?*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Ata, R. (2013). Düvel-i Muazzama'nın Tanzimat'a Bakışı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (18)1, 37-55.
- Aziz, A. (1982). *Toplumsallaşma ve Kitleli İletişim*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Brake, L. ve Demoor, M. (2009). *Dictionary of Nineteenth-century Journalism in Great Britain and Ireland*. Gent: Academia Press.
- Budak, A. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat*. İstanbul: .

- Byrne, L. G. (1964). *The Great Ambassador*, Ohio: Ohio State University Press.
- Cebeci, D. (2009). *Tanzimat ve Türk Ailesi*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Cihan, A. (2007). *Osmanlıda Eğitim*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Çakır, H. (2007). *Gazeteciliğe Giriş*, Konya: Tablet Kitabevi.
- Doğan, İ. (1991). Tanzimat Döneminde Azınlıklar Eğitimi ve Bazı Tespitler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24/2, 461-471.
- Doğan, İ. (1991). *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Doğan, İ. (1993). Batılılaşma ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(2), 713-733.
- Doğan, İ. (2010). *Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri: Kurumlar, Kişiler, Söylemler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Doğan, İ. (2012). *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Engin, M. (2010). *1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşmasının Tanzimat Fermanı'na Etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Ergün, M. (2001). Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine Mukayeseli Bir Bakış, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, İstanbul.
- Fraenkel, J. ve Wallen, N. (2008). *How To Design And Evaluate Research In Education*. London: McGraw-Hill.
- Gencer, M. (2008). Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri. *Turkish Studies*, (3)2, 354-369.
- Gümüşel, G. (2010). *The Times Gazetesine Göre Tanzimat Dönemi(1838-1878)* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Hamadeh, S. (2007). 18. Yüzyıl İstanbul’unda Kamusal Yaşam, *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*.
- Işık, M. (2012). *Kitle İletişim Teorilerine Giriş*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Işık, Z. (2011). 19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 45-61.
- İhsanoğlu, E. (1999). *Osmanlı Medeniyeti Tarihi 1. Cilt*, İstanbul: Zaman Yayınevi.
- İhsanoğlu, E. (2010). *Osmanlılar ve Bilim Kaynaklar Işığında Bir Keşif*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- İnalcık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (2006). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İslamoğlu-İnan, H. (1996). *Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Derleme*, Konya: Sebat Ofset Matbaa.
- Kaptan, A. (2008). *Haberciliğin Temel Kuralları ve Röportaj Teknikleri: Radyo ve Televizyon Haberciliği*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Karabulut, M. (2008). *Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Karabulut, M. (2010). Tanzimat Döneminde Osmanlı’nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 187, 125-138.
- Karaçavuş, A. (2006). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Keddie, N. R. (1972). *Scholars, Saints and Sufis: Muslim Religious Institutions Since 1500*, California: University of California Press.
- Keleş, E. (2010). Kırım Savaşı’nda (1853- 1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 23, 149-194.

- Kılıç, S. (2014). *İletişimin Önemi Kitle İletişim Araçlarının Gelişim ve Sosyal Medyanın Siyasal İletişimi Etkileme Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Kına, M. (2006). *Tanzimat Dönemi'nde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Lewis, B. (1970). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (M. Kırıatlı, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mora, N. (2011). *Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (1983). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2007). *Batılulaşma Yolunda*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2014). *İmparatorluğun Son Nefesi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ölker, P. ve Aktaş, T. (2013). Tanzimat Fermanı'nın Metindilbilimsel Çözümlemesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2, 209-230.
- Önsoy, R. (1994). Tanzimat Dönemi İktisat Politikası, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (255-262), Ankara.
- Özbay, R. D. (2009). 17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, Mallikane Uygulamasına (1656-1658). *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı* (2108-2125).
- Özdemir, N. (2007). Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi. *Milli Folklor*, 73, 12-22.
- Özkaya, Y. (2010). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Palmer, A. (1995). *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi* (B. Çorakçı Dişbudak, Çev.). İstanbul.

- Quatert, D. (2005). *The Ottoman Empire 1700- 1922*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Selçuk, B. ve Tuğluk, İ. H. (2009) Bir Mecmuanın Işığında 18. Yüzyılda İstanbul. *Akademik Bakış*, 16, 212-224.
- Sonyel, S. R. (1994). Tanzimat ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Gayri-Müslim Uyrukları Üzerinde Etkileri, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (339-352), Ankara.
- Subaşı, T. (2011). Anglo-Ottoman relations in the nineteenth century: Mustafa Reşid Paşa's Memorandum to Palmerston, 11 August 1839, *International Journal of Human Sciences*, (8)1, 1732-1746.
- Taşkıran, C. (2012). *Tanzimat Dönemi'nde Çeviri: Siyasal ve Kültürel Bir Bakış* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Tokgöz, O. (1981). *Temel Gazetecilik*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Topuz, E. (2009). *Osmanlı Kimliğinin Gelişmesinde Tanzimat Fermanı'nın Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Tufan, M. (1994). Sosyolojinin Fransa'da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumundaki Çağdaşlaşma Hareketi – Tanzimat'ın Dış Etkenleri. *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (145-163), Ankara.
- Turan, N. S. (2005). 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrı Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60-4, 240-267.
- Turhan, M. (1997). *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Türkeş Günay, U. (2007). *Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ulusoy Nalcıoğlu, B. (2005). Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkleri. *Manas Journal of Social Studies*, (7)14, 253-267.

- Urquhart, D. (1833). *Turkey and Its Resources*. London: Palmer.
- Uz Okur, C. (2006). *Tanzimat Dönemi Reformlarında İngiliz Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ünal, S. (1994). Tanzimat Döneminde Dış Politika. *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (203-210), Ankara.
- Yazıcı, N. (1994). Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (55-84), Ankara.
- Yetiş, K. (1994). Tanzimat Karşısındaki Tavrıların Tasnifi Konusunda Bir Deneme. *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (107-134), Ankara.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Zekiye Zeren ÖZDEMİR

Doğum Tarihi : 11/11/1988

İletişim Bilgileri : Bahçelievler Mah. Şenyurt 2. Sok. 22/4 Merkez / ÇORUM

Tel: 0506 161 6557

E-Posta Adresi : zzerenozdemir@gmail.com

Öğrenim Durumu :

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Yüksek Lisans	Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Bilim Dalı	Ankara Üniversitesi	2018
Lisans	Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü	Hacettepe Üniversitesi	2010

İş Deneyimi :

Unvan	Görev Yeri	Yıl
Okutman	Hitit Üniversitesi, Çorum	2013 – Halen
Okutman	Sinop Üniversitesi, Sinop	2011 - 2013